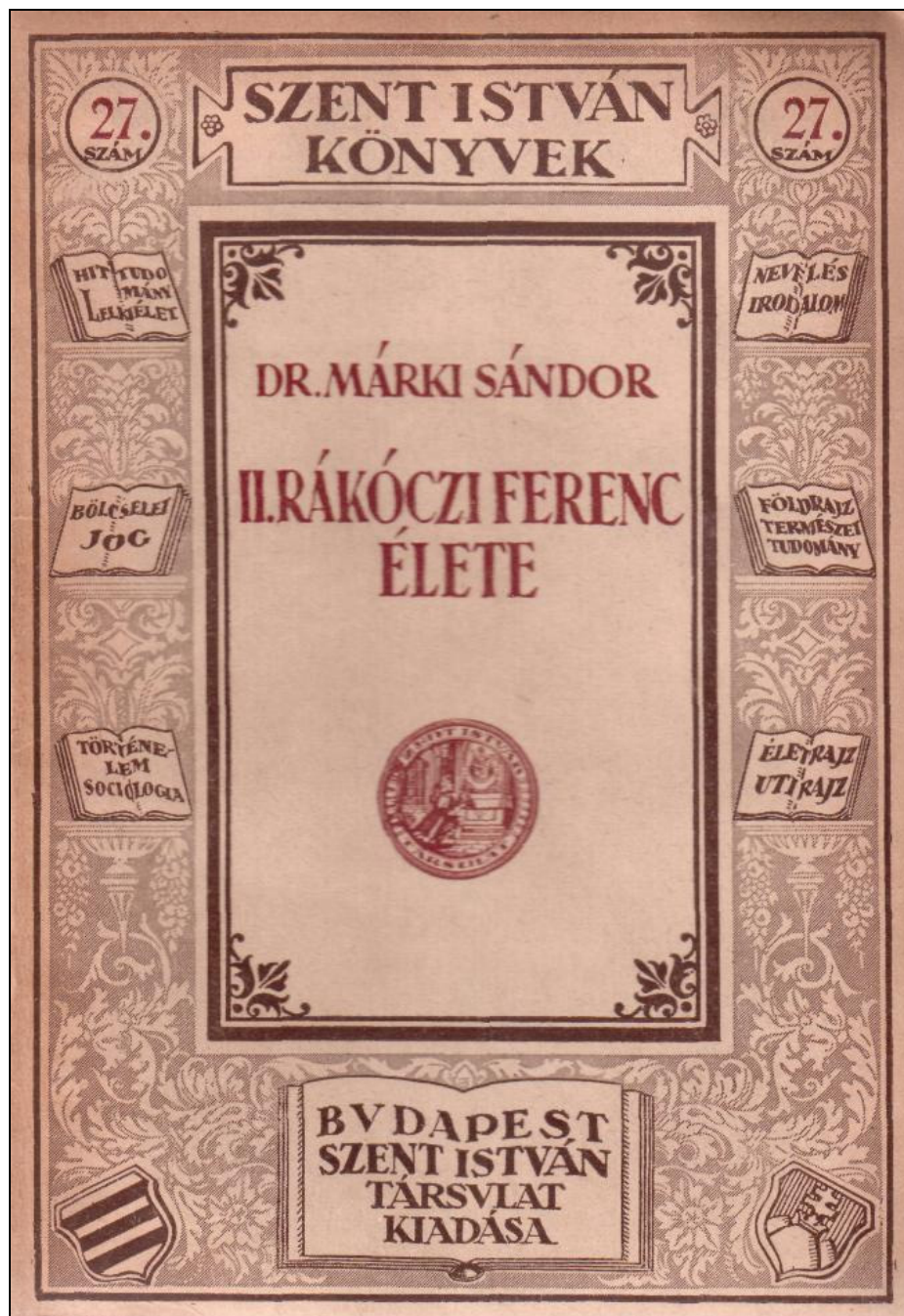

Márki Sándor II. Rákóczi Ferenc élete

mű a Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár (PPEK)
– a magyarnyelvű keresztény irodalom tárháza – állományában.

Bővebb felvilágosításért és a könyvtárral kapcsolatos legfrissebb hírekért
látogassa meg a <http://www.ppek.hu> internetes címet.

Impresszum

Márki Sándor
II. Rákóczi Ferenc élete

A könyv elektronikus változata

Ez a publikáció az azonos című könyv elektronikus változata. A könyv 1925-ben jelent meg a Szent István Társulat kiadásában. Az elektronikus változat a Szent István Társulat engedélyével készült. A könyvet lekipásztori célokra a Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár szabályai szerint lehet használni. Minden más szerzői jog a Szent István Társulaté.

Tartalomjegyzék

Impresszum.....	2
Tartalomjegyzék.....	3
Előszó.....	4
I. Rákóczi gyermekkora.....	5
II. Rákóczi serdülőkora.....	6
III. Rákóczi házassága.....	7
IV. A jobbágyok fölkelése.....	9
V. Rákóczi tervei s elfogatása.....	10
VI. Rákóczi fogsága és menekülése.....	11
VII. A szabadságharc előkészítése lengyel földön.....	13
VIII. A szabadságharc kezdete.....	15
IX. Az első politikai s katonai sikerek.....	16
X. Az 1704–5. évi téli hadjárat.....	17
XI. A vezérlő fejedelemség.....	19
XII. A nagyszombati békealkudozás.....	21
XIII. Az 1706. évi hadjárat.....	22
XIV. Az erdélyi fejedelmi beiktatás.....	23
XV. Az ónodi függetlenségi nyilatkozat.....	24
XVI. Szövetség az oroszokkal.....	26
XVII. Nemzeti kormány és hadsereg.....	27
XVIII. Rákóczi a gazdasági önállóságért.....	28
XIX. Rákóczi a szellemi műveltségért.....	30
XX. Háborús országgyűlések.....	33
XXI. A trencsényi csata.....	34
XXII. Vitam et Sanguinem!.....	35
XXIII. Rákóczi mint a haza ellensége.....	37
XXIV. Az 1709/10. évi téli hadjárat.....	38
XXV. A vég kezdete.....	39
XXVI. Az utolsó hetek a hazában.....	41
XXVII. A szatmári béke.....	42
XXVIII. Lengyelországban.....	44
XXIX. Danckában.....	45
XXX. A tengeren.....	47
XXXI. A Napkirály közelében.....	48
XXXII. A grosbois-i remete.....	50
XXXIII. Rákóczi meghívatása Törökországba.....	51
XXXIV. A fejedelem Drinápolyban.....	53
XXXV. Konstantinápoly vidékére belebbezve.....	54
XXXVI. Harmadik út a tengeren.....	56
XXXVII. Rodostóban.....	57
XXXVIII. Kolostori csend.....	59
XXXIX. Mulandó és örök dicsőség.....	60
XL. Készülődés életre, halálra.....	62
XLI. Rákóczi halála.....	63
XLII. Rákóczi a történelemben és a köztudatban.....	65

Előszó

II. Rákóczi Ferenc életét először önmaga írta meg. A szabadságharcról szóló részletet az Örök Igazságnak ajánlotta, mert munkáját – úgymond – egyedül azért készítette, hogy tanúskodjék az igazság mellett, amely Istennek ebben a művében, a szabadságharcban is megnyilatkozott.

„*Rákóczi lelke!* – írták másfél század múlva az ő konstantinápolyi sírjának lazarista őrei. – Ki írná le a te szépségedet? Ki tudna nevet adni annak a hatalmas érzelemnek, amelyből erőt merítettél? Ki tudja más, csak te, akit hazának nevez az emberi nyelv!”

Rákóczi alázatosan borult le az Örök Igazság előtt, de azzal szemben is bátran emelte föl fejét, mikor megvallotta, hogy törekvései csak egynek nem árthattak, a hazának; mert az volt első és fő célja, hogy fölszabadítsa nemzetét az idegen járom alól.

Miként tette azt, arról egy egész irodalom szól. De senki sem kutatta oly behatóan, mint *Thaly Kálmán*, aki félszázadot szentelt reá, hogy minden részletében megösmérje. A fejedelem életét mégsem írta meg, hanem azt indítványozta, hogy annak megírását a Történelmi Társulat reám bízza. Könyvem három nagy kötetben, összesen kétezernél több lapon és hétszáznál több rajzzal és okiratmásolattal és sok ezer jegyzettel jelent meg. (Budapest, 1907–1910.) Utóbb a Magyar Tudományos Akadémia is megbízott, hogy egy kötetben foglaljam össze Rákóczi fölkelésének történetét; ez azonban a bekövetkezett szomorú idők következtében abbamaradt. Mind a kettő különben is inkább a szakközönségnek volt szánva azzal a szigorú feladattal, hogy minden egyes rendelkezésre álló adat szigorú megrostálásával értékeljem azt a munkát, amelyet Rákóczi végzett.

A Szent-István-Társulat felhívására most szívesen vállalkoztam, hogy röviden vázoljam Rákóczi életét és történelmi jelentőségét. Ezt nagy munkám adataira és jegyzeteire utalva a legegyszerűbb elbeszélő modorban teszem, s a történelem lényegét abban keresem, amiben maga a fejedelem is kereste, hogy az igazság a legegyszerűbb előadásból is kiderüljön.

Márki Sándor

I. Rákóczi gyermekkora

Emléktábla jelöli a Zemplén vármegyei borsi várkastélyt, amelynek egyik tágas termében II. Rákóczi Ferenc 1676. március 27-én, pénteken született; s az Erdélyi Múzeum őrzi azt a bölcsőt, amelyben valaha pihent. Ahogy élete alkonyán ő maga írta, Isten, aki őt és a világot teremtette, istállóban született: ő palotában. Krisztust ökrök és szamarak, szegény pásztorok vették körül, őt az udvari emberek nagy csapata; Krisztus szülői szegény emberek voltak: az övéi fejedelmek; Krisztus szegénységben jött a világra: ő pedig gazdagságban. Mégis egész életében érezte semmiségét Isten színe előtt, lelke nyomorúságát földi boldogságában; s hálát adott Istennek, ki a keresztségben megtisztította a bűntől, melyben fogantatott.

Atyja I. Rákóczi Ferenc, Erdély választott fejedelme, I. György fejedelem unokája, II. György unokája, pár hónap múlva, július 8-án már elhunyt s a kis Ferenc és négy évvel idősebb néneje, Juliánna neveltetésének gondja édes anyjukra, Zrínyi Ilonára, egy kivégzett szabadsághősnek, Zrínyi Péter horvát bánnak leányára várt. I. Lipót király és német-római császár, Ferenc keresztapja, szintén őt bízta meg az árvák gyámságával. Nagyanyjuk, Báthory Zsófia halálával 1680. június 30-án Munkács és egyéb uradalmi várak helyőrsége az árváknak és édes anyjuknak hűségére esküdött fel.

A gyermeket 1681 óta hittanra és ABC-re Bárkány János ferencrendi atya tanította egy Ábécés könyvecskéből, mely a katolikus hit alapvető kérdéseit is tartalmazta; Badinyi János pedig latin nyelvre fogta, mihelyt az özvegy 1682. június 15-én férjhez ment Thököly Imre grófhhoz, a kuruc vezérhez. Ezt a házasságot sokan mindamellet is egyenlőtlennek tartották, hogy Thökölyt Ibrahim nagyvezér már két hónap múlva (szeptember 16.) a szultán nevében Magyarország királyának nevezte ki. A törökkel való szövetkezése senkinek sem tetszett, s Bécs alól, melynek ostromára (1683) mostoha apját a hétéves Ferenc is elkísérte, a szultán hadaival együtt neki is menekülnie kellett. A kis fiú két ízben még azután is elkísérte mostohaapját a háborúba. Ebből a korból való arcképe szerint nála szebb, ártatlanabb, gyöngédebb, amellet mégis fejlettebb, egészségesebb és tekintetében nyitabb gyermeket elképzelni alig lehet.

Hú kamarása, Kőrösy György és tanítója, Badinyi János, lelke üdvösségére és teste épségére egyaránt vigyáztak. Thököly katonát akart nevelni mostohafiából, mint alaptalanul híresztelték azért, hogy a fáradsalmak következtében elpusztuljon, s roppant nagy uradalmi reá szálljanak. Ferencet édesanyja már nem is engedte el Thököly váradi útjára, mely azzal végződött, hogy a vendéglátó Ahmed basa a kuruc királyt 1685. október 15-én elfogatta s bilincsekben küldte Nándorfehérvárra.

A felvidéki kurucok ennek a hírére több várat feladtak, de a császáriaktól kegyelmet kértek „kis uruknak, Rákóczi Ferenc ő nagyságának”. Ellenben Zrínyi Ilona megtagadta fia várainak átadását, s bár a családi kincsek nagy részét a császáriak lefoglalták, 1685. november közepén gyermekeivel bezárkózott Munkács várába, melyet azután – némi megszakítással – harmadfél esztendeig védelmezett. Tizedik születésnapján a fiú azt a kegyet kérte édesanyjától, hogy a bástyán a szokottnál tovább maradhasson, s anyja neve napján mondott köszöntőjében örvendezett, hogy „megmutatta fiú-voltát”. Munkácsot Bethuliához, édesanyját Judithhoz hasonlította, kis néjével pedig valóságos baba-levelet írt raboskodó mostohaapjának, „alig várva azt az áldott órát, melyben Isten ő szent felsége elhozza közéjük”. A kis hős nyugodtan tanult, mikor kétmázsás bombák döngették a vár falait, tüzes golyók gyújtották fel a háztetőt. Az első kétheti bombázás után fényes magyar ruhában, kezében fejedelmi buzogánnyal lovagolta körül a várat, s a vitézeknek szép beszédben köszönte meg hűségüket és fáradságukat. Tízéves volt, mikor első beszédét mondotta, első levelét megírta Magyarországnak utóbb egyik legnagyobb szónoka és levélírója. Anyja

szerint vitézi iskola volt Munkácsban minden nap; sokáig tartott – úgymond,– gyermekei jól megtanulták. „Összeszoktak, összeesküdtek a vitézekkel: szép hírok-nevök örökre fennmarad”. Egy másik levelében fohászzkodott, hogy Isten soha ne adjon anyának jobb gyermekeket, mint ezek. Minden változás közt igaz szeretettel és engedelmisséggel voltak hozzá és – miben leginkább gyönyörködött – igaz atyafi-szeretettel egymás iránt. Hiszen – a kis fiú verses köszöntője szerint – a szabadság ekkor különben is az egyetlenegy Munkács várába szorult, s ezt a várat az ő Zrínyi-szívű édesanyja tartotta meg; hol van tehát az ínség bilincseit kerülő egész magyarság, hogy hálát adjon?

A hős édesanya azonban tudta, hogy Munkács nem állhat ellen sokáig, s egyrészt hogy fia a császáriak kezébe ne kerüljön, másrészt pedig jobb kiképzésben részesüljön, 1687 tavaszán *Izdeczy Márton* útján *Szobieszkij János* lengyel király oltalmába ajánlotta őt, s a király kész is volt gondoskodni tanításáról. Viszont *Caraffa* Antal altábornagy arra figyelmeztette, hogy az ellenállás folytatásával „a fényes Rákóczi-ház fejedelmi magzatainak inkább mostohája lesz, mint édesanyja”. *Zrínyi Ilona* tehát sok lelki küzdelem után 1688. januárius 15-én Munkács várát feladta, s februárius 10-én gyermekeivel útra kelt Bécs felé, hova belebbeztek¹ őket, s hová a kis Rákóczinak éppen tizenkettedik születésnapján, március 17-én érkeztek meg.

II. Rákóczi serdülőkora

Lipót király, mint a kis Rákóczi keresztapja, maga vette át a gyámságot, de ennek gondjait gróf *Kollonics* Lipót bíbornokra bízta. A bíbornok a gyermekeket azonnal elválasztatta édesanyjuktól, kit többé nem is láttak az életben; Juliannát az Orsolya-apácákhoz vitte nevelőbe, Ferencet pedig április elsején az eiskorni préposttal a jezsuiták neuhausi gimnáziumába küldte Csehországba. Egyelőre a három alsó nyelvtani osztály anyagát ismételte. Új tanítóit nagyon meghatotta, mikor az idegenbe szakadt gyermek odaszaladt a falitérképhez, és könny szökött a szemébe, mikor megtalálta rajta Munkács nevét. „Nem lehet oly gyorsan felejteni...” felelt, mikor vigasztalták. „Ez a kis hős igazán méltó a részvételre és szeretetre – írta róla egy professzora, a jelenet szemtanúja. – Minden a fejedelemre emlékeztet benne, azonban kevélység nélkül”.

Olyan szorgalmasan tanult, hogy három hónap múlva már fölvetették a negyedik osztályba, vagyis a szintaxisták közé. Különösen az igazgató, *Zimmermann*, kedvelte meg, aki sakkozni szeretett vele. Tanulótársaival, a Wolkra és *Kollonics* fiúkkal el-ellátogatott a neuhausi várba, hol gróf *Slawatáék* mindenkor szívesen látták őket. Az eiskorni préposttal különösen a természettudományi dolgokról szeretett beszélgetni. A poézissal és a retorikával együtt 1690 június első napjaiban a gimnáziumot is elvégezvén, *Guttwirt* Menyhért neki ajánlotta „*Amores Marianni*” címmel ellátott verses munkáját; ebben arcképét is kiadta, s figyelmeztette őt, mennyire szeretné Lipót király, hogy belőle Szűz Mária Magyarországnak fia, Mária hú lovagja legyen.

Kollonics a serdülő ifjút, ki még csak 14 1/2 esztendő volt, tanulmányai folytatásáig a neuhausi pater gubernator (nevelő) felügyelete mellett a prágai egyetemre küldte, s a jezsuiták társházában szállásolta el. Az I. évfolyamban logikát, metafizikát, legszívesebben azonban matematikát tanult; a II.-ban pedig fizikát és mellelleg etikát. Kora fizikájában azonban nem találta meg azt, amit vágyakozva keresett benne. A III. évfolyamot nem fejezte be, s nem ment el jogi tanulmányok végett a jezsuiták parmai vagy ingolstadtai egyetemére sem, mint gyámja, *Kollonics* bíbornok óhajtotta, hanem 1692 nyarán Bécsbe utazott

¹ Belebbezés: a szabadságbüntetés egy neme, mely abból áll, hogy az elítélt a haza határain belül, azon a helyen köteles tartózkodni, melyet a bíróság számára kijelöl (interdictio omnium locorum praeter certum). (Pallas Lexikon)

nénjéhez, egy év óta gróf *Aspremonte* altábornagy feleségéhez. Megköszönte a bíbornoknak eddigi gyámkodását, de kijelentette, hogy uradalmait önállóan kívánja vezetni, s addig is sógorához költözködik.

Tanítómestere mostantól fogva az élet lett. Sógora himmelpfortgassei palotájában víg élet folyt, s az előkelő társaság nagyon érdeklődött a dúsgazdag, szép és máris viharos múltú fejedelmi fiú iránt. Eleinte a „bűnös Babilonban” érezte magát, de később már maga sem tartotta bűnnek a színházbajárást és a kártyázást. Az egész társaságból gróf *Batthány* Ádámékhoz és *György* darmstadti herceghez vonzódott legjobban. Az ő tanácsukat követte, midőn – ismereteinek gyarapítása végett – 1693 áprilisában a melléje adott kísérellel, gazdagon felszerelve, hintón Olaszországba indult.

Wiener-Neustadtban meglátogatta nagyapja, *Zrínyi Péter* és nagybátyja, *Frangepani* Ferenc vértanúsága helyét, s útközben mindent megfigyelve, április 28-án már *Velencében* volt. Saját nyilatkozata szerint kevés perc emléke volt előtte kedvesebb, mint az, mikor Velencét először pillantotta meg, s gondolája a mestrei csatornából a nyílt lagúnába bekanyarodott. A templomok és paloták műkincseiben talált igazi gyönyörűség megóvta attól, hogy „a vétkek és iszonyú bűnök tengerén úszó város általános romlottsága” az ottan töltött két hét alatt magával ragadja. Műtörténelmi tanulmányait *Firenzében* folytatta, hol négy hónapot töltött a *Salviatti*-palotában. A *Mediciek* fejedelmi udvarában és az előkelő társaságban alkalma nyílt, hogy az olasz irodalmi nyelvet jól megtanulja.

Négy hónap múlva – kíséretének nagyobb részét hazaküldve, – csak harmadmagával, ösvérháton ment tovább az Arno völgyében, amelynek és a tengerpartnak szépségei egészen magukkal ragadták. Genovából a Po síkságára utazott, meglátogatta Torinót, Milánót, Parmát, Modenát, majd Bolognát s Rimitól az *Adria* partját Anconáig. Onnan valódi áhítat vezette Loretóba, hol Szűz Mária szobra előtt szívből vezekelt fiatal életének apró tévedései miatt. Október közepén érkezett Rómába. Bérházban szállt meg, s azonnal folytatta vívó- és táncgyakorlatait, de mostan már geometriai, földrajzi és történelmi órákat is vett. Amellett szorgalmasan látogatta a templomokat, melyekben – loretói lelkigyakorlata után – már nemcsak művészetet, hanem vallási ihletet is talált. *XII. Ince* pápa nagy kitüntetéssel fogadta, és ereklyékkel ajándékozta meg a kedves ifjút.

Négy hónap múlva, 1694 februáriusában Rómából átment *Nápolyba*, hol szent Gennaro (Januarius) vérének felforrását – mint maga írta – inkább hitetlen kíváncsisággal, mint ájtatossággal nézte, s a csodának természetes okait kereste, de – mint előtte és utána annyian – nem találta. A természetvizsgáló szemével figyelte meg az éppen működésben levő *Vesuvio* kitörését is. A természetben való elmélyedése óvta meg útítársainak léhaságaitól. Örült, mikor megszabadult tőlük, s tovább mehetett Gaetába, a Krisztus halálakor támadt óriási hegyszakadékon épült kápolnához. Innen Rómába tért vissza, s arra a hírre, hogy meghalt *Magdolna* darmstadti hercegnő, kinek megkérése végett Olaszországból Németországba akart utazni, elhatározta, hogy visszatér Bécsbe nénjéhez. Februárius 23-án már *Velencében* volt, de a hírneves karnevál szertelen multságai és látnivalói hidegen hagyták. Már harmadnap továbbment, s a legszebb és legveszedelmesebb vidékeken, pl. az akkor még jóformán csak gyalog járható *Semmeringen* is rohanva ment végig, hogy mielőbb Bécsben legyen, s megtudja, igaz-e a hercegnő haláláról terjesztett hír.

III. Rákóczi házassága

Lipót király már 1694. március 9-én nagykorúnak nyilvánította keresztfiát, a még csak 18 éves Rákóczit, mert – ahogy oklevelében mondta – elméjének érettsége és mély belátása a nagykorúságnak eléggé, sőt nagyon is megfelel. A társaság most még jobban le akarta őt foglalni a maga könnyelmű szórakozásai számára, s meghagyta hitében, hogy a neki szánt

hercegnő meghalt. Családja tehát reávette, hogy március 25-én titokban eljegyezze *Károly* hessen-reinfelsi herceg leányát, holott a fiatalok még nem is ösmerték és csak fél esztendő múlva ösmerhették meg egymást.

A nagyon fiatal vőlegény még aznap elutazott Magyarországra, hogy átvegye, és jókarba hozza ősi uradalmait. Születésnapját már Szerencsen ünnepelte. Május végéig sorra látogatta uradalmait s a sárosi, szatmári, szabolcsi urakat. Június elsején Nagysárosra érkezett, hová harmadnap nagy számban jöttek össze a fejedelmi család hívei, hogy lássák, hová fejlődött „kisuruk” és beiktassák őt Sáros vármegyei örökös főispánságába, melyben idáig gróf *Erdődy* György helyettesítette. Fényes magyar ruhában, kardosan, fejedelmi gyöngyös arany buzogánnyal jelent meg a rendek előtt, akiknek kitörő lelkesedése közt tette le a főispáni esküt. Ahogy a rendek szónoka, a megyei főjegyző mondta, ez a mostani méltósága csak első lépcső más nagyobb méltóságok elérésére és gyakorlására.

Bécsbe visszatérve, megvette sógorának Himmelpfort utcai, ma is meglévő házát, s háztartását most már magyarosabban szervezte. Hiszen második jegyese, a szőke hajú, kékszemű, rózsásarcú *Amália Sarolta*, amilyenek arcképéről ismerte, tizennegyedik ízbeli egyenes leszármazottja volt magyarországi Szent Erzsébetnek, az Árpádok házából való II. Endre király leányának. Hogy megismerkedjék vele, s egyúttal a XIV. Lajos ellen a Rajna mellett folyó háborúról némi fogalmat alkosson magának, 1694. augusztus 10-én sógora, *Aspremonte* altábornagy kíséretében a Rajna vidékére indult. *Lajos badeni herceg* a heilbronni táborban szívesen fogadta, s tizenöt napig tartotta maga mellett. Kölnben viszont *Károly* hessen-rheinfelsi herceggel és feleségével s pár nap múlva leányukkal, Amália Sarolta hercegnővel találkozott, ki sokkal szebb volt, mint amilyenek képzelte. Most tehát nyíltan is megkérte őt, és 1694. szeptember 26-án József Kelemen herceg-érsek a kölni székesegyházban meg is eskette őket. Valóságos gyermekek voltak; a vőlegény 18 és fél, a menyasszony 15 és fél éves; maga az eskető érsek sem régen töltötte be a 23-ik évet.

Nászútjokat Bécs felé vették. Frankfurtban voltak már, mikor október 10-én magának *Magdolna* darmstadti hercegnőnek leveléből értesült, hogy csak rosszakarói költötték halálának a hírét. Rákóczi első szerelmét azonban a második gyorsan elfeledtette, s a fiatal pár néhány kedves napot töltött Aschaffenburgban *Anzelm* mainzi érseknél, ki házasságuk útját egyengette. Regensburgban hajóra szálltak, s a Dunán lassan haladva értek Bécsbe, hol megérkezésük után harmadnap a király szobafogsággal büntette keresztfiát, ki tudta és beleegyezése nélkül házasodott meg, holott már ki is szemelte menyasszonyát. Néhány nap múlva azonban megbocsátott neki.

A fiatal férj kétezer mázsa liszt árán (1924. évi értékben 8–10 milliárd koronáért) gyémántokat vásárolt kis feleségének, s két hét múlva levitte Magyarországra, Sárospatakra, hol a karácsonyi és az újesztendei ünnepeket töltötték. Eperjesen 1695. januárius 28-án Sáros vármegye közönsége leírhatatlan lelkesedéssel fogadta a fiatalokat, s a menyecskének nagyobb értékű ajándékkal kedveskedett, mint amennyi annak idején nagynénjének, a francia király sógorasszonyának, az orleánsi hercegnének egész hozománya volt. Nagyon vígan farsangoltak Sárospatakon, nagysárosi várukban pedig fényes és zajos udvart tartottak, s a felvidék főurai, a császári sereg tisztjei gyakran és örömezt látogattak el oda. Maguk is rendre látogatták uradalmaikat s a Felvidék előkelőségeit.

Nagynénjök, gróf *Erdődy* Györgyné kistapolcsányi kastélyában érte őket az az öröm, hogy 1696. május 28-án megszületett első fiúk, kiben már Árpád vére csörgedezett. Keresztapjáról, a királyról, *Lipótnak* nevezték; s a király fél esztendő múlva saját személyére nézve visszaadta a birodalmi hercegi címet, amely a Rákóczi-családot az 1645. évi linzi béke értelmében megillette. Barátja, *Bercsényi* Miklós gróf, ungi főispán azonban arra figyelmeztette, hogy a linzi béke ennél a címnél sokkal többre ad neki jogot: hazája megsértett politikai és lelkiösmereti szabadságának helyreállítására, arra, hogy evégből dédapja, I. György erdélyi fejedelem szövetségeseinek, a francia és a svéd királyoknak

közbenjárását kérje. Egyenesen őt tartotta hivatottnak arra, hogy a bécsi kormány egyre fokozódó önkényes uralmának véget vessen, s az alkotmányt régi jogaiba visszahelyezze.

IV. A jobbágyok fölkelése

Rákóczi az Eperjesen vígan megült farsang végén (1697. február 20.) igazán hamut hintett a fejére, s huszonegy esztendő korában búcsút mondott a gondtalan életnek. Mindez nagy örömmel és reménykedéssel töltötte el azokat, kik németes neveltetésének következtetésétől tartottak. Jobbágypai szintén tőle várták tűrhetetlen állapotaik jobbra fordulását. Mikor a jobbágyok 1697. június elején Vizsolyon összeverekedtek a császáriakkal, az alig húszesztendő *Tokaji* Ferenc hajdúhadnagy vezetése alatt összeszedelőzködtek, hogy a császáriakat kiverjék a várakból, s július elsején egyszerre három helyről ki is verték. Vezérökké, sőt – kósza hír szerint – királyukká szeretett földesurukat, Rákóczit akarták tenni, s ennek a tisztségnek elfogadására, ha kell, erővel is kényszeríteni.

Azonban előre lehetett látni, hogy a meggondolatlanul, csekély erővel kezdett fölkelést elnyomják, s ha őt találják annak élén, börtönbe vetik, mielőtt hazája szabadsága érdekében valamit tehetne. Szerencsről tehát családjával együtt elmenekült saját népszerűsége elől. Selmezbányáról, hova július 6-án érkezett, már a polgárok haragja miatt kellett futnia, mert azt hitték, nyakukra hozza a kurucokat. Járatlan hegyi utakon, tömérdek baj után érkezett 8-án Kistapolcsányra, másnap Galgócra s 11-én Bécsbe, hol először is *Kollonics* érseknek magyarázta meg váratlan jövedele okát. Időközben a fölkelő jobbágyok ellen maga Bercsényi szólította fegyverbe a nemességet; megszűnt tehát a bécsi kormánynak az az aggodalma, hogy elősmert történelmi nevű emberek országos fölkeléssé tegyék a mozgalmat, s a törökökkel szövetkezve győzelemre vezessék.

Mikor az ellene emelhető vádak ellen tisztázta magát, Rákóczi kötelességének tartotta, hogy hazatérjen Sárosba, s a szegény nép érdekeit valamiképpen megvédje. Ott *Vaudémont* herceg tábornok mégis őt tartotta a fölkelés értelmi szerzőjének, a nemesek pedig zúgolódtak, hogy cserben hagyta őket a rájuk törő jobbágyokkal szemben. Elkeseredve tért vissza Bécsbe, s kész volt elcserélni magyar és erdélyországi roppant birtokát a német-római birodalom vagy Ausztria valamely hercegségéért. Kinsky miniszter a kérdés legegyszerűbb megoldásának tartotta volna, ha a Bécsben éppen együttlevő Rákócziakat elteszik az útból, meg is üzentek neki, hogy ne föltételeket szabjon, hanem kegyelmet kérjen, mert ez a lázadás az ő műve. De Kinszky politikai ellenfele, *Kollonics* bíbornok, a királynak azt a kívánságát tudatta vele, hogy Magyarországon maradjon, hol hasznosabb szolgálatokat tehet. A király is szívesen fogadta, s visszaadta a fölkelők kezébe esett sárospataki várát; egyúttal azonban titokban meghagyta, hogy szemmel tartsák minden lépését. Október vége felé a fölkelő jobbágyok *Szalontay* János vezetése alatt keresztül vágták magukat, s Bukovinába menekültek, hogy török földön várják meg, Rákóczi mikor szólítja őket a szabadság védelmére. Tokay és Kabay a spielbergi vár tömlőcébe került, így ért véget a fölkelés, amelynek reménye Rákóczi, serege Rákóczi jobbágysága, harctere Rákóczi birtoka, ára a Rákóczi iránt való bizalmatlanság s következtése újabb bizalmatlanság volt; nemcsak Bécsben, hanem itthon is. Hiszen Bécsben jártakor, hír szerint, úgy nyilatkozott, hogy: „ha tudná, melyik oldalcsontja vonzza a magyarokhoz, kirántaná és elvetné!”

Sáros vármegyéből egy esztendőre át is költözött családotul Rohoncra, gróf *Batthány* Ádám horvát bánhoz, majd Bécsben időzött egy darabig, de 1698 novemberében megint csak leköltözött Magyarországra, hol főlváltva Nagysároson, Eperjesen, Szerencsen, Munkácson és más váraiban, városaiban töltött másfél esztendőt családjával. Vármegyéje és uradalmi dolgait intézte, s kibékélt nényével a birtokaik miatt folytatott hosszú pereskedések

után. Fiacskája, *Lipót*, négyesztendős korában meghalt, de Isten másikat adott helyette 1700. augusztus 17-én Bécsben. A kis fiút keresztapjáról, *József* ifjabb magyar királyról, Józsefnek keresztelték. Bécsben, az ifjabb király udvarában, Rákóczi elég gyakran találkozott diplomatákkal és egyéb politikusokkal, akiket (a törökkel valahára megkötött karlócai béke után) most már a spanyol király halála esetében várható bonyodalmak foglalkoztattak. XIV. Lajos francia király új követe, *Villars* őrgróf, a későbbi tábornagy, eléggé értésére adta, hogy ezekből a bonyodalmakból neki és hazájának is haszna lehet, s a francia király segítségével ősi birtokán kívül őseinek erdélyi trónját is visszaszerezheti. Mikor 1700 márciusában megint Bécsben járt, már határozottabb biztatásokat hallott. Többé nem egy uradalom jobbjáinak fölkeléséről, hanem az egész haza megmozdulásáról lévén szó, áprilisban hazasietett, hogy az ügyek állásáról barátait bizalmasan tájékoztassa.

V. Rákóczi tervei s elfogatása

Sárospatakon és Szerencsen Rákóczi abban állapodott meg barátaival, hogy a fejedelmek ivadéka a dédapja idejében kötött francia-erdélyi szövetségre hivatkozva, a haza nyomasztó helyzetében XIV. Lajos francia király pártfogását és jóindulatát kérik. A levél elvitelére a belgiumi francia származású *Longueval* császári kapitány vállalkozott, kit mint irodalom szerető embert Rákóczi már két esztendeje ösmert, s előtte magyar vendégeivel fesztelenül politizált. Most Liège-ben lakó családját akarván meglátogatni, megígérte, hogy Párizsba is ellátogat, s elviszi azt a levelet, amelyet Rákóczi Bécsben ad át neki. Rákóczi május 13-án utazott el Szerencsről és 19-én már Bécsben volt. Ott mindenkit a spanyol válság tartott izgatottságban. *Ferriol*, Franciaország konstantinápolyi új követe, XIV. Lajost a már népszerűtlen Thököly helyett a fiatal Rákóczira figyelmeztette, kinek szintén udvarias levelet írt, és francia segítséggel biztatta, ha a magyar elégtelennek élére áll.

Rákóczi ennek a levélnek hatása alatt állt, mikor *Longueval* megjelent előtte, hogy ígéretére figyelmeztesse. Az események sajtószerű összetalálkozása következtében tehát éppen aznap, november elsején írta meg levelét, amelyen *II. Károly* spanyol király meghalt, miről természetesen még nem tudhatott. Megköszönte azt a jóságot, mellyel a francia királyok idáig családjára iránt viseltettek. Azután megírta, Magyarország milyen nagy szorongatások közt él; s mivel Isten akaratából a nép most minden bizalmát öbelé helyezi, kérte a királyt, hogy ennek az országnak atyja, védője és szabadítója legyen. A körülmények a mostaninál kedvezőbbek sohasem lehetnek. A nép egyetért, elégedetlen, s az ország rendjei szívesen törekednek a francia király érdekeinek előmozdítására; viszont az ő dolguk is jobban menne, ha a francia király megsegítené őket. Hasonló levelet írt *Barbesieux* francia hadügyminiszternek.

November közepén odahagyta Bécset, amelyet ekkor látott utoljára, s amelytől ez a két levél, amelynek tartalmát csak másodkézből ismerjük, végképpen elszakította. Három hónapos fiacskáját, Józsefet Bécsben Schilling asszony gondjaira bízván, feleségével a Dunán ment le Komáromig, postakocsin Budáig, amelyet mostan látott először, s onnan saját hintáján haza. Útközben Gyöngyösön hallotta *II. Károly* spanyol király halálának a híret, amelynek hatása alatt Párizsból csak kedvező választ remélhetett. Nem ösmervén a jövődőt – amint maga mondta – nem félt a reá várakozó bajoktól.

Beteges feleségével 1701. januárius végén a nagysárosi várban volt, mikor *Longueval* meghozta *Barbesieux* francia miniszter levelét, amelyben biztosítja őt királya jóindulatáról s arról, hogy annakidején megsegíti; szóval azonban azt izente, hogy ügyvivőjét maga és társai nevében rendes meghatalmazó levéllel küldje vissza. A dolog megbeszélése végett Rákóczi *Longueval*t is magával vitte Ungvárra *Bercsényi*hez, aki éppen nagy vadászatot rendezett, s a politikában most óvatosságot, bővebb megfontolást ajánlott. Mindamellet, Munkácsra

visszatérve, Rákóczi 1701. februárius 11-én megírta újabb levelét, amelyben megköszönte a király jóakarátát, a meghatalmazó levél elküldését azonban későbbre ígérte. Szóval azt izente Longueváltól, hogy a fölkelés csak úgy sikerülhet, ha a király reális segítséget ad.

Munkácsról április 12-én indult gyöngélgedő felesége látogatására Sárosba, hová a rossz utakon csak öt nap múlva érkezett meg. Mindjárt megérkezése estéjén vendégeivel, a császári tisztekkel szórakozott, mikor nagynénje levelét hozták, mely szerint Linzben elfogták Longuevalt, ki a magával vitt levelek közül egyet lenyelt, s most Bécsben vallatják. Nyugalmát azonban megőrizte; a tisztek nem vettek észre semmit, de a szokottnál kissé korábban vonult vissza éjszakai nyugalomra. Éjfél után két óraker (április 18-án) az ajtót feltörve, *Salm* Károly ezredének két ösmerős tisztje felvont pisztollyal lépett ágyához, és őt a „császár” nevében elfogták. Felesége kifakadt eljárásuk ellen, de ura megnyugtatta; abban azonban nem akadályozhatta meg, hogy 18-án reggel be ne üljön a hintóba, s el ne kísérje őt Eperjesre, a fogságba. A nép minden faluban összefutott, hogy könnyek közt intsen nekik búcsút. Másnap már rendelet ment mindenüvé a válható zavargások megelőzésére.

Az eperjesiek megdöbbenek, hogy a tizenhárom év előtti vértörvényszék szörnyűségeit kell újból látniok; gróf *Solari* tábornok azonban minden telhető módon könnyített Rákóczi fogságán; feleségének pedig megengedte, hogy még aznap továbbinduljon Bécsbe ura szabadonbocsátása érdekében. Ugyanakkor fogták el báró *Szirmay* István ítélőmestert, akit a fiatal herceg megtévesztőjének tartottak, továbbá *Vay* Ádámot, Mihályt és Lászlót. *Bercsényi* az elfogatások hírére idején átmenekült Lengyelországba. Rákóczit Eperjesről május 5-én ismeretlen állomások felé vitték tovább. Kísérője, *Solari* tábornok bámulattal és tisztelettel látta, milyen nyugodtan, férfiasan megy nagyon aggasztó sorsa elé. Kassa, Miskolc, Buda, Győr és Magyaróvár voltak a főbb pihenőhelyek a hazában, hol Rákóczit mindenütt tisztelettel fogadták; ellenben május 29-én a roppant nagyszámú csöcselék gúnyolódása és szidalmi közt érkezett meg az ausztriai Wiener-Neustadtba, hol másnap ugyanabba a boltozatos szobába zárták, hol harminc év előtt nagyapja, Zrínyi Péter bán hasonló vád miatt elítélve készült a halálra.

VI. Rákóczi fogsága és menekülése

Rákóczi, *Szirmay*, a három *Vay*, Sándor Gáspár és később Okolicsányi Pál és Szluha Ferenc – a két utóbbit kivéve – törvényes megidézés nélkül kerültek külföldi börtönbe, idegen bíróság elé, ami már maga is a törvények súlyos megsértését jelentette. *Berzeviczy* Ádám, mint apród, önként követte védőurát a fogságba, hol a porosz származású *Lechmann* Gottfried kapitány emberségesen, sőt udvariasan bánt velük.

A *Buccelini* osztrák kancellár elnöklete alatt négy tagból álló kivételes bíróság (judicium delegatum) először 1701. július 11-én hallgatta ki Rákóczit, akit azzal vádoltak, hogy az országot veszedelembe döntő levelezést folytatott a francia királlyal, s pártütésébe 82 főurat avatott be. Rákóczi mindenekelőtt tiltakozott a pörös eljárás illetéktelen módja, alakja és törvényszéke ellen, amelynek felelettel egyáltalán nem tartozik, mert ő osztrák bíróság elé sem mint birodalmi herceg, sem mint magyar főúr nem tartozik. Mindenkor tisztelt királya iránt való engedelmségből felel ugyan a kérdésekre, de ügyét csak magyar bíróság előtt kész védelmezni. Ellenben az első kétnapi faggatás után teljes őszinteséggel meggyónt *Sagel* jezsuita atyának, aki ettől fogva legnagyobb tisztelői közé tartozott. Szeptember közepén a wiener-neustadti polgármester megjelent Rákóczi előtt, s a *császár* nevében átadta neki az idéző és a vádoló levelet. Mind a kettőt azzal a kijelentéssel utasította vissza, hogy ha a *király* elfelejtette esküjét, ő nem felejtette el azt, mit a hazai törvények megtartására tett. Jobb, ha igazságtalan ítélet következtében hal meg, mintha esküje megszegése alapján mentik föl.

Hogy nagyatyja sorsát mégis kikerülje, szökésre gondolt, s ennek útját Bécsben felesége, magában a várban pedig *Lehmann* kapitány mindenképpen előkészítette. Paraszt menyecskének öltözve október 30-án Rákócziné maga is bejutott a várba, s másnap hajnalban zokogva búcsúzott el urától, mert másfél hónapos fiacskájához, *Györgyhöz* kellett sietnie. Két fiatal tiszt, *Lehmann* kapitány zászlós öccse, Jakab és a szigorú várparancsnok, *Kerzl* ezredes rokona, *Kerzl* András megígérték neki, hogy mindenben megkönnyítik a szökést. Erre november 6-án este már minden készen állott.

Maga *Lehmann* kapitány ment be hozzá, hogy indulásra sürgesse, s míg az örködő dragonyost gyertyát gyújtani küldte, maga állt az ajtó elé, hogy a sötét, szűk folyosón Rákóczi az ő szobájába sietve, a spanyolfal mögött az utána jött kapitány s öccse segítségével dragonyos ruhát öltön magára. A váratlanul betoppanó őrnagy egynegyed órát beszélgetett a kapitánnyal anélkül, hogy a spanyolfal mögött levőket észrevette volna; majd a kapitánnyal együtt ment a foglyok szokásos meglátogatására. Ekkor a zászlós előresietett, Rákóczi pedig mint dragonyos közember zsákot cipelve követte, és így sok ember szeme láttára gyanútlanul jutottak ki a várból. A megbeszélte helyen Rákóczi nyeregbe pattant, s az utcákon járatlan lévén, éppen akkor érkezett a város kapujához, mikor a sorompót leeresztették, s az őrség fegyverbe állt. Őt, ki ittasnak tette magát, még áteresztették, sőt siettették is, mert azt hitték, hogy egy előre ment kapitány szolgálja.

Hű apródja, *Berzeviczy* tisztnek öltözve a vadaskert szögletén kocsival várt reá. A roppant sárban és sötétben neki hajtottak a Fertő ingoványainak és éjfél után két órakor érkeztek Nezsiderbe, honnan a megrendelt előfogaton csak két óra múlva indulhattak tovább Galgóc felé. A Nyulasok lápjai közt megint el-eltévedtek, és nagyot késve 7-én reggel 11-kor érkeztek Kiliti alá az Öreg-Dunához. A révész a roppant szél elülése után, délután 4-kor szállította át őket a Csallóközbe s a Kis-Dunán is átkelve, esteledett, mire Cseklészbe átvergődtek. Míg *Berzeviczy* a postamesternél kocsit szerzett, ő köpenyegébe burkolózva alvást tettetett, hogy az ottan járókelő dragonyosok rá ne ösmerjenek. Bajmócon, hova 9-én este érkeztek, mint „urának” (*Berzeviczynek*) szolgálja, megint a korcsma közönséges ivószobájába ment, s az eléje tett pálinkás üveget, hogy gyanút ne keltsen, egyszerre fölajtotta, minek következtében napokon át enni sem tudott.

Poprádon, az utolsó postaállomáson, sok időbe került, még a zálogba csapott lótakarókért lovat kaptak, hogy „lovat venni” átmelessenek Lengyelországba. November 10-én dél felé meg is érkeztek Podolinba, a Lengyelországnak elzálogosított szepességi városba, hol azonban császári tiszteket láttak, s így nem a vendéglőben, hanem a kegyesrendiekhez szálltak, kiknek *Berzeviczy* tanítványuk volt. Egyik öreg tanárának *Berzeviczy* megsúgta, hogy császári tiszt létére párbajban megölte tisztársát s most hűségese dragonyosával menekülnie kell. A jó öreg vigasztalta, mindennel ellátta, s másnap egy megbízható fuvarossal sietve átküldte őket Lengyelországba.

Rákóczi szökéséről *Lehmann* kapitány csak harmadnap, november 8-án tett jelentést. Másnap a titkos tanács küldötte, gróf *Lamberg* Zsigmond már elfogatta őt az őrség egy részével együtt, s átadta a fogoly asztalán talált három levelet a címzetteknek, az uralkodócsalád tagjainak. A királyhoz szólóban Rákóczi harmadízben is tiltakozott a fölségsértés vádjá, s egyúttal az ellen, hogy porében a hazai törvények nyilvános megvetésével jártak el. Hazája igazságának törvényszéke előtt kész bármikor megjelenni, ha erre – esküje értelmében – a király alkalmat ad neki. Kérte a királyt, hogy hűsége és ártatlansága zálogai gyanánt szerelmes feleségét és gyöngye gyermekeit addig is fogadja kegyelmébe. Leveleit még aznap bemutatták a titkos tanácsban, mely ekkor először foglalkozott a megtorlás módjaival. A vizsgálatokat minden irányban megindították, elsősorban Rákócziné ellen, kinek „mindenről kellett tudnia”. Maga Rákóczi a jézustársasági atyáknak, különösen Pater *Wolfnak* tulajdonította szabadulását. A fejedelem üldöztetését már november 10-én elrendelték, 24-én pedig vérdíjat tűztek ki a fejére: tízezret ígértek annak, ki

élve, hatezret, ki holtan adja kézbe. *Lehmann* kapitányt december 24-én, kardjának összetörése után, lefejezték, fölnégyelték és elrémítő példa gyanánt négy különböző városban akasztották bitófára. *Kertzl* hadnagy is ott állt már a vesztőhelyen, mikor a király megkegyelmezett neki olyképpen, hogy a győri várban hat esztendő töltsön vason. Ellenben a koronatanút, *Longueval* kapitányt szép jószággal jutalmazta meg Horvátországban.

VII. A szabadságharc előkészítése lengyel földön

Rákóczi 1701. november 14-én Krakkóba érkezvén, dragonyos egyenruháját francia öltözettel cserélte föl, és sorra látogatta a város nevezetességeit, pl. egyik ősenek, Báthory István lengyel királynak a sírját. Másnap Berzeviczyvel már négyes fogaton indult Varsóba, s 22-én megérkezve, azonnal találkozott *Du Héron* francia követtel, majd *Bercsényi* gróffal, ki pár nappal előbb Piotrków és Studzianek közt majdnem a császáriak kezébe került. 26-án már együtt tájékoztatták *Du Héron*t arról, hogy egész Magyarország fegyvert ragadna, ha oda a francia vagy spanyol király nevében fogadott 5–6000 zsoldossal mehetnének be. „Rákóczi fejedelem – jelentette a követ XIV. Lajosnak – szép ember és oly szellemes, hogy eléggé ki sem mondhatom; szerencsétlenségében rendkívüli lelkierőt tanúsít”.

A két emigránsban a *Radzieiowski* Mihály bíbornok-prímás lovcisi birtokán tett látogatás azt a reményt keltette, hogy *Szobieszkij* Konstantin herceg magyar királyságát egyes lengyel urak is támogatnák. *Mecinski* Kázmér sztarosza novominski várában négy hetet töltött, majd *Szienievszkij* Ádám belzi vojvoda (később tábornok) és felesége, *Lubomirszka* Ilona, a Báthoryak révén Rákóczi rokona, állandó menedéket adott nekik moscsanica, majd dzikóvi (galíciai) kastélyában. 1702. januáriusában ott akadt rájuk a már öt éve bujdosó *Szalontay* János, ki a magyar nép általános elégtelenségére hivatkozva arra kérte őket, álljanak a fölkelés élére; mire azonban ők a francia támogatás biztosítása nélkül gondolni sem mertek, és *Szalontay*nak is meghagyták, hogy addig semmit se kezdjen. XIV. Lajos márc. 2-án már tudatta *Du Héron*nal, hogy segítséget ad, ha a fölkelés élére olyan lengyel főúr áll, aki hajlandó elfogadni a magyar királyságot; két hét múlva pedig Rákóczinak és *Bercsényi*nek évdíjat utalt ki. A fejedelem 1702. februáriusában inkognitóban mint francia hadmérnök költözött át *Szienievszkij*ék brzezanyi várába, hol a várerősítés munkájában a német mérnöknek mondott *Bercsényi*vel együtt részt vett, s mindketten tovább tárgyaltak a francia követtel és a lengyel urakkal. A francia segítség bizonyosabbnak látszott azóta, hogy Lipót király és császár – a hágai és londoni egyesség megkötése után németalföldi és angol segítségre támaszkodva – a spanyol örökösödés miatt május 15-én háborút izent XIV. Lajosnak, mire Ágost lengyel király, mint az év eleje óta a császár szövetségese, a franciákkal megszakította a diplomáciai összeköttetéseket, s így *Du Héron*nak távoznia kellett Lengyelországból.

Mikor öt új huszár- és három hajdúezred fölállítására véget Magyarországon elkezdődtek a katonafogdosások, a legények a hegyek közé, az erdőkbe stb. menekültek előle, s *Esze* Tamás, Rákóczi tarpai jobbágya Beregben 5700-at összeszedvén, gyűlést tartott, s kimondatta velők, hogy fegyvert fognak az elnyomó németek ellen. Rákóczit és *Bercsényi*t két küldöttjük, *Pap* Mihály és *Bige* László útján 1703. március közepén szólították fel, hogy segítsék meg őket valamiképpen. Rákóczi *De Bonnac* marquis, a svédországi francia követ útján március 17-én már valóban megsürgette a francia királyt, hogy pénzt, fegyvert és katonatiszteket küldjön, s a követet figyelmeztette, hogy a magyar nép fölkelésére kínálkozó legjobb alkalmat elszalasztani nem lehet. A fölkelés célja az volna, hogy Magyarországnak más királyt válasszanak, s az erdélyi fejedelemséget helyreállítsák. Amott *Miksa Emánuel* bajor választófejedelem, emitt *Thököly* Imre volt a jelöltje.

Május 4-én *Károlyi* Sándor szatmári főispán már intézkedett a főbb „indítók” elfogatása iránt, 10-én azonban *Pap* Mihály a népnek egy kis küldöttségét vezette Rákóczi elé, aki erre 12-én Brzezanban kiadta fegyverre szólító első felhívását a népet sanyargató „idegen nemzet” ellen. Intette híveit, hogy míg Bercsényivel közérjük mehet, engedelmeskedjenek kiküldött elöljáróiknak és tisztjeiknek. Édes hazájokért, nemzetükért, régi szabadságukért a hatalmas Isten segítségével mind a ketten életüket és vérüket ajánlják fel, hogy helyreállítsák nemzetük régi szabadságát. *Pap* Mihály esküdött föl először Rákóczi zászlajára, melynek egyik oldalán a családi címer, a másikon pedig ez a felirat állt: *Cum deo pro patria et libertate!* (Istennel a hazáért és a szabadságért!)

Rákóczi Lembergbe, Bercsényi Varsóba ment, hogy a fölkelésre szükséges pénzt és hadianyagot biztosítsa majd, maga a fejedelem a magyar határszélekhez közelebb húzódott, hogy könnyebben figyelemmel kísérhesse a nép mozgalmát. Kiáltványának vétele után *Esze* Tamás május 21-én Váriban és Tarpán, másnap pedig Beregszászon már nyíltan kitűzte „Magyarország fejedelmének” zászlait, melyek alá a nép nagy lelkesedéssel gyülekezett, s megválasztotta tisztjeit. Egyik kapitányuk *Majos* János, Drozdevicébe ment, hogy Rákóczi bejövételét megsürgesse, mert vezérre van szükségök. Egy ideig habozott, mert míg nemcsak a császáriak, de maguk a kurucok is azt hitték, hogy nagy zsoldos sereggel fog bejönni, katonasága, tisztikara, fegyvere, pénze tulajdonképpen nem volt; de jobbnak látta most már, ha ezek nélkül megy be, mint ha a reménykedő népet cserbenhagyja. Június 7-én, Úrnapján tehát végképpen elhatározta, hogy megindul Magyarország felé, s a keresztény fejedelmekhez és köztársaságokhoz az napról (de tulajképpen később) manifesztumot intézett. Azon kezdte, hogy megújulnak a dicsőséges magyar nemzet régi sebei, s azért a hazája megsebesült szabadságán mostoha kézzel vágott sebet fegyverrel kívánja elvágni, hogy a végső veszedelem a nemzetnek még ép testére is át ne terjedjen. Azután világosan egybeállított 21 pontban szolt „nemzetünknek s édes hazánknak a német nemzet kegyetlen uralkodása alatt tett hallatlan megnyomorításáról, saját magának méltatlan szenvedéséről és az ausztriai ház erőszakoskodása alól való felszabadításért fogott magyar fegyvernek ártatlanságáról”. Fővadjai, hogy a Habsburgok uralkodásuk kezdete óta az ősi szabadság ellen törtek, a szabad királyválasztás helyett az örökös királyságot hozták be, az aranybullának az ellenállásról szóló záradékát eltörölték, a hadi tisztségeket idegeneknek adták, az uralkodásnak, kormányzásnak új rendszerét hozták be, a jószágokat elszedték régi uraiktól s idegeneknek adták, az adózást elviselhetetlenné tették, a rendes ítélőszékeket eltörölték, a vallásszabadságot megháborították, országgyűlést ritkán tartottak s azt kormányiszékekkel, vagy a főrendek külföldi tanácskozásaival akarták pótolni, Eperjesen vértörvényszéket állítottak, a személyes szabadságot pedig Rákóczi és mások elfogatásával, s a törvényeket az ő idegen bíróság elé való állításukkal sértették meg. Fogságukból kiszabadulván „mindeneknek minden szeretetét egybefoglalva, életüket, javaikat s utolsó csepp vérüket is önként fölszentelik, hogy édes hazájukat az ausztriai járom alól kiszabadítsák”.

Nyilatkozatának szépségével és méltóságával csak az észak-amerikaiaknak 73 évvel később kelt függetlenségi nyilatkozata állítható párhuzamba.

Június 12-én *Rákóczi* Drohobicán hallotta hívét, hogy – éppen manifesztuma kibocsátása napján, 7-én – *Károlyi* Sándor főispán a máramarosi Dolhánál megverte *Esze* Tamásnak és *Kis* Albertnek az ő nevében fölkelte csapatait. Megindult tehát segítségökre, s 14-én Klimiecnél a megvert kurucok töredékei csatlakozván hozzá, átvette a maroknyi had vezetését, kiadta első hadiszabályait, s június 16-án alig 3000 gyalogossal és 300 lovassal a Vereckei-hágón, a magyar határon kibontotta piros zászlait, hogy Isten segítségével harcoljon a hazáért és szabadságért.

VIII. A szabadságharc kezdete

Mire 1703. június 16-án delet harangoztak, Rákóczi és hada a Bereg vármegyei Szentpéteri és Zavadka közt pihent meg a határon való átkelés fáradalmi után. A csapatok gyülekezésére várva, a Latorca mentén csak 21-én indult tovább Munkács felé. Árpád nyomdokain járt, s föladata nem volt kisebb: a hazát önmagának visszaadni, s majdnem újra alapítani. 23-án már a munkácsi vár alatt volt, melynek őrsége gróf *Auersperg* ezredes alatt csak két német szabad századból (mintegy 240 emberből) állt, de fölszabadítására 28-án már megjelent a Montecuccoli-vértések két százada, mire első támadásuk némi sikere után a csekély számú kurucok rendben visszavonultak. Mégis híre futott, hogy Rákóczi elesett, mire a szegény oroszok jajveszékelnéi kezdtek. Rákóczi saját nyilatkozata szerint alig lehet elhinni a népnek akkori fájalmát és hozzávaló ragaszkodását.

Északon, Zavadkán, hova visszavonult, *Ocskay* László és *Borbély* Balázs kétszáz szökevény huszárral csatlakozott hozzá, s ez a csapat lett a később olyan híres kuruc lovasság magva. Július 4-én *Bercsényi* is megérkezett 800 főnyi zsoldos csapattal Lengyelországból; de még mindig csak 400 lovasból és 2000 gyalogból állt serege, amellyel július 7-én másodszor is beindult az országba, melyet – Erdélyt is odaértve – 9446 gyalogos, 4184 lovas és a várakban 37 szabad század, összesen mintegy 20,000 katona védelmezett. Július 14-én Rákóczi már a Tisza mellett állt, s harmadnap *Esze* Tamás volt az első, ki Vásárosnaménynál átkelt a folyón. 18-án követte Rákóczi, hogy az alföldieket csatlakozásra bírja.

A szabolcsi urak parasztlázadásnak tartották fölkelését s a kisvárdai várba zárkóztak előre; de a császáriaktól négyszeres sürgetésre sem kapván segítséget, néhány hét múlva már majdnem kivétel nélkül Rákóczi táborában voltak. A bihariak *Boné* András vezetése alatt jövetelének hírére 3000 gyalogost és 4000 lovast küldtek melléje s alispánjuk, *Buday* István letette a hűségesküt. A szabad királyi városok közül először Debrecen követte ezt a példát; Kalló az első vár, melynek hódolnia kellett, Nagykároly a második. Ezt a dolhai győző felesége, *Károlyi* Sándorné adta fel, mialatt ura Bécsben járt, hogy a kormányt a veszedelem nagyságára s annak elhárítása végett az alkotmány helyreállításának szükségére figyelmeztesse. Előterjesztéseit lekicsinyelték, mire hazatérve, dacosan maga is kuruc lett, s Rákóczival, *Bercsényi*vel együtt tagja annak a triumvirátusnak, mely a szabadságát kereső nemzetet diadalra vezetni törekedett. Ez csak úgy történhetett meg, ha itthon és a külföldön egyaránt észreveszik, hogy Rákóczi nem csupán a parasztnak és a hajdúknak, hanem az egész nemzetnek a vezére. Szatmár ostroma közben tehát szeptember 27-én a vármegyékhez intézett levelében megnyugtatta a nemességet, hogy a fölkeléstől nincs mit tartania, annak egyetlen célja *mindnyájuk* szabadságának helyreállítása.

Szatmár alól – hol őt egy császári tiszt majdnem elfogta, *Bercsényi* pedig sebet kapott, – az ostrom folytatását *Sennyey* Istvánra bízta, s október közepén megindult, hogy nagy elhatározásokra személyes megjelenésével lelkesítse a nemzetet. Az Alföldről mindenünnen a sikerek híre érkezett hozzá; de csakhamar olvashatta a királynak október 16-án kiadott nyílt levelét is, mely őt gyalázatos lázadónak, hazája ellenségének nyilvánította, ki a nyomorult népet a szabadság megnyerésével és az adómentesség hiú reményével bolondítja, a gyöngébb eszközöket vagy ingadozókat ijesztgetéssel, ígérettel csábítja, a várak egy részét árulással foglalja el, a barmokat elhajtatja. Őt és társait tehát mint istentelen lázadókat fölségárulásukért elfogatja és mások megrettentésére könyörtelenül bünteti; ellenben a hat hét alatt megtérőknek bocsánatot és kegyelmet ad. Együttal *Schlick* tábornagyot 5200 emberrel küldte ellene, s így ha Erdélyből *Rabutin-Bussy* altábornagy is kimozdul, a két tűz közé szorított fölkelőknek csakhamar hódolnokiok kellett volna.

Rákóczi Lőcse alól *Bercsényi*t, Kecskemét felől *Károlyi*t küldte *Schlick* ellen, ki – első sikerei után – odahagyta a bányavárosokat, melyek rendre a kurucok mellé állván, az arany-

és ezüstbányák három milliányi évi jövedelme mostantól fogva a szabadságharc céljait mozdította elő. Nagyszombat elfoglalása után a király a szentkoronát Pozsonyból Bécsbe vitette. A kurucok a Morva folyóig portyáztak, s Rákóczi már Morvaországot és Sziléziát is fölkelésre szólította fel. Erdélyben *Orosz Pál* kuruc tábornok Bonchidánál vívta ki az első számbavehető győzedelmet, mire a székelyek is csatlakoztak. Az a sereg, amely áprilisban még csak 70 emberből állt, decemberben már hetvenezerre nőtt; s *Anna* angol királyné följánlotta közbenjárását szövetségesének, Lipót királynak, akit arra intett, hogy ha nem tud egyszerre három (a német, olasz és magyar) csatatéren küzdeni, mindenáron béküljön ki a magyarokkal. A császári sereg újrászervezése végett Pozsonyba érkezett *Savoyai Jenő* herceg rábeszélésére gróf *Batthány Ádám* horvát bán fiatal özvegye föl is kereste a kurucok táborában Rákóczit, hogy őt hódolatra bírja, de a találkozás után ő maga hódolt meg a fölkelés eszményei előtt, midőn – az érte gyermekifjú korában rajongó Rákóczi szerint – megértette édes hazánk szabadítása mellett való indulatát.

IX. Az első politikai s katonai sikerek

A király újesztendő után azonnal (1704. jan. 2.) megbízta gróf *Széchenyi Pál* kalocsai érseket, hogy tárgyalásokat kezdjen a fölkelőkkel, s herceg *Esterházy Pál* is megkérdezette Bercsényitől, voltaképpen mik a fölkelés okai? Ugyanakkor Rákóczinak egy Bécsben hamisított manifesztumát terjesztették, amely olyan hangon szólt, mintha a fölkelés egyetlen oka a protestánsok vallásszabadságának megháborítása volna. Maguk sem gondoltak rá, hogy a fölkelők megnyugtatására ezzel még készebbé tehetik a király protestáns angol és németalföldi szövetségeseit, s hogy tizenhárom vármegyének Gyöngyösön összegyűlt protestáns képviselői az álmanifesztumban követelt jogok megadását nemcsak Rákóczitól, hanem majdan a királytól is sürgethetik. Rákóczi azonban sem egy osztálynak, sem egy felekezetnek nem akart vezére lenni, hanem osztály- és felekezeti különbség nélkül azé az egész nemzeté, amely valóban mind nagyobb lelkesedéssel sietett zászlai alá. Zászlait januárius 10-én már kitűzhette Tokaj várára, melynek ostromában részt vett, s hadai másnap a Dunántúlt is megszállottak. Az új hadjáratra ő mostan Miskolcra, *Savoyai Jenő* herceg pedig Pozsonyból vezette a készülődéseket, mert egyik a másikkal szemben talán még inkább találta hadaik fegyverrel, ruhával, élelemmel való ellátását. Rákóczinak halhatatlan érdeme, hogy tavaszra a nemzeti hadsereget jól fölszerelte, s ugyanezt tette *Jenő* herceg a rendelkezésére álló egyetlen hadtesttel, amelyet azért a maga drágakövének nevezett.

Gyors sikereivel, nagy szervezőképességével Rákóczi magára vonta tavalyi vendéglátóinak, a lengyeleknek figyelmét is, akik közül II. Ágost királyi hatalmának felfüggesztése (április 19.) alkalmával *Radziwoszkij* primás elsősorban nála tudakozódott, megválasztása esetén elfogadná-e a koronát. Mást azonban a bizalmas kérdésre nem felelhetett, mint azt, hogy a háborút saját hazája szabadságáért kezdte; hazája ügyét pedig saját javáért s egy idegen ország koronájáért nem áldozhatja fel. A lengyelek sok más helyen tapogatóztak még; de egyetlen jelölt gyanánt végre is *Leszcinszkij* Szaniszlót választották meg, mert a győztes XII. Károly svéd király mást, mint lengyelt, nem akart látni a Piaszto trónján. De a magyar korona sem vonzotta Rákóczit, holott éppen nevelőapja, Thököly is úgy gondolkozott kisázsiai száműzetésében, hogy mint magyar király helyreállíthatná Magyarországot régi dicsőségét, ő pedig Erdélyből mint fejedelem segítené munkájában; sőt ugyanakkor *Stepney* bécsi angol követ is úgy vélekedett, hogy ha Rákóczi Magyarország királya akar lenni, abban a fáradt császári sereg meg nem akadályozhatja.

Rákóczi és Bercsényi azonban egyelőre csak azt a föltételt közölték a királyi meghatalmazottal, *Széchenyi* érsekkel szemben, hogy Rákóczi országgyűlést hirdessen a magyarok megkérdezése végett Székesfehérvárra, de *Kollonics* bíbornokot addig is távolítsák

el a kormányból, s a királlyal való kiegyezésért külső hatalmasságok kezeskedjenek. Amint Rákóczi írta az érseknek, annyi megszegett eskü, annyi megsértett törvény, annyi igaznak üldözése inkább győzni vagy halni készíti; nem viszi rá a lélek, hogy a széttört igát ismét a maradék nyakára tegye. S hogy egész Európát tájékoztassa a magyarság jogos kívánságára, mindenütt elterjesztette az országba jövele napjáról keltezett s már ismeretes manifesztumát, mely azokkal a megrázó szavakkal kezdődik: „Recrudescunt inclytæ gentis Hungaræ vulnera”, – „Megújulnak a nemes magyar nemzetnek sebei”.

Március 17-én Rákóczi maga nyitotta meg a gyöngyösi békeértekezletet, amelyre, Széchenyi érsek előterjesztéseinek meghallgatására, a vármegyéket is meghívta; s itt huszonöt pontban foglalta össze, *mit kíván a magyar nemzet?* Csak alkotmánya teljes helyreállítását és Anglia, Németalföld, Svéd- és Lengyelország kezességét kívánta; de az érsek, a bécsi kormány merevségét ismerve, 29-én már is reményét veszítve s anélkül távozott, hogy legalább fegyverszünetet köthetett volna. Ez az értekezlet azért is nevezetes, mert a bécsiakkal szemben megadta az alaphangot minden későbbi alkudozásra nézve. Másként nem is lehetett, mert a nemzet elidegeníthetetlen jogairól volt szó. *Heister* tábornagy pedig már átvette Schlick gróftól a császári hadak főparancsnokságát, hogy – saját szavai szerint – vérbe fojtsa a lázadást; s mikor *Károlyi* kiliti veresége után a Dunántúl váratlanul hatalmába került, azt hitte, hogy szavát hamarosan beválthatja. A fölmentő sereget azonban Rákóczi maga vezette a Dunához, és *Forgách* Simon tábornokot – ki a császáriaktól nemrégén pártolt át hozzá, – át is küldte Tolna vármegyébe, ő maga azonban előbb a Duna-Tisza közét akarta megtisztítani a szerbektől, kik tizennégy esztendővel azelőtt mint a török elől menekülők telepedtek le a Délvidéken, határőrök lettek s most irtózatossággal fordultak a vendégszerető ország magyar népe ellen. Rákóczi mindenekelőtt abban akadályozta meg őket, hogy *Heister*hez csatlakozzanak, azután hallatlan gyorsasággal tört rájuk Bács vármegyében, valóságos irtóháborút viselt ellenük s a megmaradtakat átkergetvén a Szerémségbe vagy a temesvári basaságba, július 20-án Szeged rácvárosának, a palánknak bevételével három hét alatt befejezte a szerbek ellen való hadjáratát.

Szeged városát *Globitz* császári tábornok erősen védte, s az ostrom vezetését Rákóczinak *Vay* Ádám és *Gyürky* tábornokokra kellett bízni, mert ő maga a Tisza vizétől erős lázba esett, melyből azonban dr. *Lang* Jakab orvossága csakhamar megszabadította. Augusztus 13-án mégis abbahagyta az ostromot, mert a temesvári basa a várat – elfoglalása esetében – a szultán részére követelte; s mindenünnen érkező hírek sem engedték, hogy egy vár miatt hosszasan lekösse erejét. A Dunántúl *Forgách* elvesztette a koroncói csatát, de *Károlyi* jóvátenni törekedett hibáját; a német csatatéren az angolok és a császáriak *Höchstädnél* megverték a franciákat és a bajorokat, s így vége lett annak a reménynek, hogy ezek és a kurucok Bécs alatt egyesülhessenek egymással; de Szegeden hallotta azt is, hogy az erdélyi rendek öt július 6-án fejedelmüknek választották meg.

Szent István napján ilyen jó és rossz hírek hatása alatt érkezett Gyöngyösre az újabb értekezletre, hol *Széchenyi* érsek ezúttal rávette őt egy három hónapos fegyverszünetre s arra a nyilatkozatra, hogy béketárgyalások végett hajlandó követeket küldeni, a végső elhatározást azonban mostan is az országgyűlés jogának mondta. *Heister*, aki eközben valóságos büntető hadjáratot viselt a Dunántúl, a fegyverszünet hírére a császárnak felháborodva írta meg, hogy ha a magyaroknak valaha eszükbe jutott a köztársaság, most valóban törekedhetnek reá.

X. Az 1704–5. évi téli hadjárat

Gyöngyösről hadai élén a fejedelem az érsekkel együtt ment a Felvidékre. Ipolyságon *Szirmay* rávette, hogy a fegyverszünet s a békeelőzmények tárgyalása végett biztosokat küldjön Selmecebányára, de ezeket a tárgyalásokat már is meghiúsulással fenyegette, hogy

ugyanakkor az erdélyi országgyűlés ünnepiesen fölajánlotta neki Erdély trónját, s meghívta a beiktatásra. Megrongált egészségének helyreállítására a vihneyi fürdőbe már október 3-án megérkezett, de a két mérföldre levő Selmecen való tárgyalásokra Bercsényi elnöklete alatt csak 12-én küldte ki biztosait. A császári bizottság elnökét, *Seilern* minisztert és *Hammel-Bruyninx* hollandi követet Bercsényi Selmecen fejedelmi fénnel fogadta. A nála Vihnyén tisztelgő hollandit a fejedelem maga figyelmeztette, hogy újabb alkalom alig nyílik szabadságuk kivívására; jobb tehát karddal a kezükben elveszniük, mint nyakukat önként hajtaniok a szolgaság jármába. *Stepney* angol követet pedig, ki késése miatt csak néhány nap múlva jelenhetett meg előtte, felvilágosította, hogy Magyarország olyanforma viszonyban van Ausztriával, mint Skócia Angliával, mert saját külön alkotmánya, kormánya, hadserege, pénzügye stb. van; Ausztria mégis úgy akar vele bánni, mint Anglia Irlanddal, vagyis mint meghódított tartománnyal; pedig a magyarokat sohasem hódította meg.

A tárgyalások 21-én *Bruyninx* elnöklete alatt kezdődtek s Bercsényi mindennap átkocsizott vagy átlovagolt Vihnyére, hogy azok állapotáról jelentést tegyen a fejedelemnek. *Seilern* azonban mindjárt kezdetben oly túlságos követelésekkel állt elő, hogy a fejedelem október 31-én, a lejárati napján még az ideiglenes fegyverszünetet sem hosszabbította meg, hanem – Selmec elkerülésével – az ipolysági táborba ment, mire november 5-én a császári biztosok, másnap pedig – a vendéglátást megköszönve – a közbenjárók is elutaztak. November 21-én kiadott manifesztumában Rákóczi a Habsburg-házat tette felelőssé a kiegyezés meghiúsulásáért; mire a király 25-én azzal felelt, hogy Heistert újból beküldte az ország meghódítására.

A fejedelem időközben 16.000 főnyi sereggel és faltörő ágyúkkal november 9-én maga kezdte ostromolni s egy hét múlva be is vette Érsekújvárt és 27-én – kisebb erővel – már Lipótvár ostromát is megkezdte; mikor azonban híret hallotta, hogy Heister közeledik a fölmentő sereggel, De la Motte ezredesre bízta az ostrom folytatását, ő maga pedig Heister elé sietett. Farkashidánál Bercsényi hadával egyesülvén, 21.000 emberével és hat ágyújával december 26-án *Nagyszombat* alatt nyílt mezőn várta a támadást, mely délután egy óra tájban nagy hóföregtetegben ágyúzással kezdődött. A jobbszárnyon a huszárság és a szuronyszegezve támadó gyalogság csakhamar áttörte Heister első harcvonalát, s a tábornagy utóbb maga mondta, hogy hősiesebben harcoló gyalogságot sohasem látott; miközben azonban zsákmányolni kezdtek, *Sarudy* János német szökevényekből álló zászlóalja átpártolt a császáriakhoz, mindjárt eddigi bajtársaikra támadtak, és alkalmat adtak a vértéseknek, hogy az így támadt hézagba nyomulva, a kurucok balszárnyát elvágják a középtől. A fejedelem kardot rántott, hogy ellenük rohamra vezesse karabélyosait, udvari nemesei azonban körülfogták, s nem engedték meg, hogy saját életét veszélyeztesse. Így elszalasztván azt a pillanatot, hogy a győzelmük küszöbén ejtett hibát jóvátegyék, a seregnek vissza kellett vonulnia, mert – Bercsényi szerint – a németeket megverték ugyan, de őket meg a zavar, a konfúzió verte meg. A császáriak nem üldözhatték őket, céljukat mégis elérték, mert a fejedelem abbahagyta Lipótvár ostromát. Azonnal fegyverre szólította, s azzal vigasztalta a vármegyéket, hogy hadaiban igen kevés kárt vallott, s „nem is olyan kárus, melyet Isten segedelmével rövid napon nem reparálhatnának”.

Valóban, Szatmár vára, 13 hónapi ostrom után 1705 (ijesztendő napján végre föladta magát gróf *Forgách* Simonnak, kit így azonnal beküldhetett fővezérnek Erdélybe. Hadai főlzabadtották Felső-Magyarországot, *Bottyán* majd *Ocskay* Morvaország határát zaklatta, s ezzel a kurucok Sziléziától Erdélyig észak felől teljesen biztosították hadműveletök alapját. A háború sok kegyetlenséggel járt. *Heisler* levágatta a nagyszombati harcban kezébe került sebesülteket és hadifoglyokat, mire a fejedelem is levágatta az Eperjesnél kapitulált harmadfélszáz német muskatérost. Később megvallotta, hogy minden tette közül ez volt az egyetlen embertelenség, amelyet élete minden napján szánna, bánna kellett.

„Megkeményedett már a szíve” – írta róla a kíséretében maradt *Széchenyi* érsek; s tette

érlelődött az a régebbi felfogása, hogy rendes hadsereg és állampénztár fölállítása nélkül a szabadságot ki nem vívhatja. A főbekkel januárius 3-án tartott tanácskozás el is határozta mindkettőnek fölállítását.

Az angol kabinet, amely nem osztrák állami, hanem nemzetközi kérdésnek tekintette a magyar fölkelést, már 1705 februáriusban értésére adta I. Lipótnak, hogy jó volna, ha Erdélyt átengedné Rákóczinak; mire a londoni császári követ, *Wratislaw* gróf megkérdezte, hogy hasonló esetben Anna királyné átengedné-e Middlesexet a lázadó Londonnak, mely annyit ér Angliának, mint Erdély a magyar koronának. Mindamellet febr. 26-án az angol parlament feliratban kérte meg a királynét, hogy Lipót királyt a magyarokkal kibékíteni törekedjék; *Stepney* és *Bruyninx* pedig március elsején kormányzónak nevében Rákóczinak újra fölajánlották közbenjárásukat.

Ezt a király szövetségeseire nézve még kívánatosabbá tette az a körülmény, hogy *Károlyi* újra megszállta a Dunántúlt, *Desalleurs* francia tábornok pedig mint a francia király megbízottja jelent meg Egerben, hová a fejedelem febr. 28-án a felnémeti vagy ráckapun át a nép nagy lelkesedése közt vonult be. A nemzet küzdelmét többé valóban még a bécsiak sem minősíthették egyszerű lázadásnak. A franciákkal való diplomáciai összeköttetés nyílt megmutatása a királlyal és szövetségeseivel szemben a helyzetet mindenestre kiélesítette. Mindamellet Bercsényi és mások óvakodásra intették a fejedelmet a francia hitegetésekkel szemben, s hosszabb fegyverszünet megkötését ajánlották ugyanakkor, mikor a bécsi kormány már *IV. Frigyes* dán királytól is segítséget kért, s nemsokára kapott is ellenök. *Károlyi* Kilitinél csatát veszített ugyan, de Bercsényi már Pozsonyt fenyegette. A fejedelem, mikor *Széchenyi* ismét megjelent előtte a bécsi kormány ajánlataival, a külföldi uralkodókhöz intézett manifesztumában eddigi hadi sikerei mellett arra is hivatkozhatott, hogy azért harcol tovább, mert az Ausztriai Ház nem a várva-várt békét, hanem a magyar szabadság végső megrontását akarja. Ez volt a fejedelem utolsó vádlevele *I. Lipót* király ellen, ki 66 éves korában, uralkodása 48. esztendejében május 5-én elhunyt. Keresztapja, gyámja, komája volt a fejedelemnek, aki őt jó és igazán istenes életű uralkodónak tartott, s egyéni tulajdonságai miatt épp úgy tisztelte, mint utóbb *Danton XVI. Lajost*. De őelőtte sem saját jóakarójának, hanem hazája elnyomójának képe lebegett. „Emlékezete – szólt, az eperjesi vérpadra gondolva – nem márványtáblára, de minden élő magyarnak szívébe véres betűkkel van beírva”. Nem az a sérelem bántotta, hogy őt hűtlenség vádjá miatt földönfutóvá tette, s azután szabadságharcát ismételve lázadásnak nyilvánította, hanem az a zsarnokság, mellyel a nemzet szabadságát elnyomta. Ha ebben a fölkelésben a nép érdekeinek címén csak személyes érdekek ütköznek össze, mint a Frondeban, *I. Lipót* kormánya, miként a *XIV. Lajosé*, Rákócziban megtalálja a maga *Turennejét*, aki az ő *Condéja*, Bercsényi ellen fegyveresen is megvédi a királyi tekintélyt. De Lipótnak végzete volt, hogy Rákócziban és Bercsényiben nagyszombati sikere után épp úgy menekülő pártosokat látott, mint *I. Károly* angol király a *gainsboroughi* diadal után *Cromwellben* és *Fairfaxben*. Pedig élénken emlékezhetett volna a *declaration of rightsra*, mely éppen az ő újabb önkényes uralmának kezdetén mutatta meg, hogy a népet csak jogos követeléseinek kielégítésével lehet visszatartani a forradalmaktól.

XI. A vezérlő fejedelemség

József ifjabb király az apja halálával megürült trónt országgyűlés összehívása nélkül, az örökösödés jogán foglalta el, s már emiatt sem képzelhető, hogy Rákóczi – bármennyire tisztelte őt különben – levélben üdvözölte volna trónraléptekor, holott fegyverfogásának egyik főoka éppen az örökös királyság behozatala volt. Mindenesetre jól esett neki, hogy a király és királyné mindjárt eleinte magukhoz hívták feleségét, biztosították őt és gyermekeit pártfogásukról, s hajlandók voltak megengedni, hogy meglátogassa és békére hangolja urát.

Erre azonban nagyon kevés reménység volt, mert a király csak annyit jelentett ki, hogy magyar örökösödése alapján nem akar korlátlanul uralkodni, holott a fejedelem most még csak császári s nem egyúttal királyi felségnek ösmerte el, s máris megjósolta, hogy József a jogtalan örökösödést még leányaira is kiterjeszteni törekszik. A nagy alkotmányjogi vita megoldását tehát továbbra is az Aranybulla záradéka alapján, fegyverrel a kezében kereste.

Június 18-án megindult a nyári hadjárat, melyben – az új császári fővezér, *Herbeville* tábornagy alatt 80,000 császári állott szemben 75,000 kurucal. *Bottyánnak* a Duna, *Károlyinak* a Körös és a Maros közében, *Esterházy* Antalnak a Vág vidékén voltak némi sikerei. Idehíttá *Bercsényi* a fejedelmet is, aki akkor a Duna-Tisza közében bajlódott fegyelmetlen, hazaszökdöső kurucaival. Gyömrőn gyönyörű beszédben lobbantotta ezt szemökre, mert viseletökkel hazájuk újabb leigázását segítik elő. Kijelentette ott, a sorok előtt, hogy kész letenni szerencsétlen vezéri tisztét, s nem bánja, ha az ellenség kezébe adják is őt; kész visszamenni börtönébe s onnan a verpadra lépni, csak szabadságot szerezzen vele nekik és nemzetének. Inkább az ellenség fegyvere ölje meg, minthogy haldokolva, gyalázatosan éljen velök. Nem birodalmat, nem kincset vár tőlük, csak igaz magyarhoz illő, bátor szívet, hogy velök együtt éljen, haljon.

Vitézei eleinte szégyenkezve, utóbb lelkesedéssel hallgatták beszédét, s magukat megemberelve követték Lipótvár elfoglalására. Augusztus 10-én Cziffernél elvágta *Herbeville*-nek Lipótvár felől a Csallóközbe vezető útját, de másnap *Pudmericnél* vele szemben a csatát oly váratlanul vesztette el, hogy egyidejűleg *Herbeville* maga sem hitt győzelmében, s nem üldözte a futókat, mert félt, hogy csak törbe csalják. Maguk a bécsiek is mosolyogtak, mikor *ilyen* diadalért *Te Deumot* mondatott. A csata szemtanúja, *Pálffy* horvát bán, nem minden hazafias büszkeség nélkül figyelmeztette a császáriakat, hogy a lázadók már megtanulták a hadakozást, s pár év múlva jobban értenek hozzá, mint ők.

Így a fejedelem hadi siker nélkül sietett vissza a Rákos felé, hova július elsején országgyűlést hirdetett, hogy a béke ügyében ott határozzanak, mert – mondotta egy alkalommal – ő ennek az ügynek nem ura, hanem csak vezére, s az fog történni, amit a rendek határoznak. Az országgyűlést különben – amelyben a magyaroknak 18 év óta nem volt részök – a hadi viszonyok miatt nem a Rákoson, hanem – huszonöt vármegye nemességének jelenlétében – szeptember 12-én *Szécsényben* nyitotta meg. Három nap múlva a gyűlés – *Bercsényi* javaslatára – a szövetkezett magyarok karainak és rendjeinek konventjévé alakult át, s 18-án Rákóczit – eddigi fáradozásainak megköszönése mellett – a haza szabadságáért összeszövetkezett magyarok vezérlő fejedelmének választották meg. Másnap mindannyian hűséget esküdtek a szövetségnek és a fejedelemnek, 20-án pedig mise után a vezérlőfejedelem tette le a hitet *Telekessy* István egri püspök kezébe. *Telekessy* rövid szentbeszédet tartott, melyhez Mózes könyvéből (I., 14) vette a szöveget: „Legyenek világító testek az ég boltozatán, hogy különbséget tegyenek a nap és éjszaka közt, és legyenek jelei bizonyos időknél, napoknak és esztendőknél”.

Mindnyájan aláírták a szövetség (konföderáció) oklevelét, főképp a külügyek igazgatására megszervezték a szenátust, s ennek elnökévé, egyúttal főtábornokká és fővezérré gróf *Bercsényi* Miklóst, a közgazdasági tanács elnökévé pedig báró *Klobusiczky* Ferencet választották meg. Október 12-én a fejedelem szentesítette a hozott 19 törvénycikket, s másnap, a hálaadó istentisztelet után, a rendek haza, vagy a táborba távoztak. Búcsúbeszédében a fejedelem kétségtelennek tartotta, hogy „ez a szövetkezés egyesítette a nemzet szellemét, s fölébresztette a szabadság vágyát; a szabadságát, amelynek zsengeit a nemzet már megízlelte”.

A szövetséget azonban szoros kapcsolatba kellett volna hozni Erdéllyel, amely Rákóczit már egy éve megválasztotta fejedelmének, s most, mikor volt fejedelme, Thököly eltávozott az élők sorából, a választásban nyert jogot fegyverrel kellett biztosítani. Ott, a kimutatások szerint, Rákóczinak 18.082 katonája volt s az eddigi fővezér, gróf *Pekri* Lőrinc helyett gróf

Forgách Simon feladata lett, hogy Erdélyt valóban biztosítsa a magyarságnak. Ebben a fejedelem annyira bízott, hogy beiktatása végett november 4-ére már országgyűlést is hirdetett Gyulafehérvárra, s hadserege élén beindult. Hadjárata sikerében bízva, aranyérmeket veretett, amelyeken Herkules sorban levágja a császári hidra hét fejét; s a körirat megmagyarázta, hogy az elnyomott ország végre is föltámad. Már a kolozsváriak is ácsolták a diadalkaput a fejedelem fogadására. *Herbeville* tábornagy azonban gyors és váratlan fordulattal *Zsibónál* november 11-én utolérte s megtámadta a *Desalleurs* fővezérlete alatt álló majdnem 24.000 főnyi kuruc hadat, sőt – mivel Károlyi nem avatkozott be – meg is verte; mert – egy szemtanú szerint – az oroszok szarvasok vezetése alatt harcoltak.

A fejedelem folytatta ugyan útját Szamosújváron át Bethlenig, de arra a hírre, hogy erdélyi hívei és hadai az ország belsejéből mindenünnen menekülnek, az Emberfő-hágón át hadastul kivonult Erdélyből. November 24-én már a magyar konföderáció területén volt; Károlyit azonban Erdély további oltalmazására újra beküldte; mert Erdélyt – úgymond – akkor sem szabad elhagynia, ha minden erdélyi áruló volna is. Bízott hűségükben, s nagyobb erőfeszítésekre készült, hogy Erdély a magyar konföderációhoz csatlakozhassék. Az ezévi hadjáratban *Bottyán* a Dunántúlt, Szlavónia egy részével együtt, különben is visszahódította a szövetség számára, serege számát megháromszorozta, és beváltotta azt az ígérését, hogy megveszi Ausztrián, amit a német Erdélyből elvett. S a fejedelem az egyik békebiztosnak, *Szirmaynak* azt írhatta, hogy az ellenség Erdélyben van ugyan, de az ő hadai is elérkeztek Bécs tájékára; ki nyert, ki vesztett, az idő majd megmutatja.

XII. A nagyszombati békealkudozás

A béke tárgyalására kinevezett biztosok már 1705. október 22-én megjelentek Nagyszombatban s harmadnap *Sunderland* és *Stepney* angol s *Hamel-Bruyninx* és *Rechteren* holland közbenjárók csatlakoztak hozzájuk. A magyarok a királytól mindenekelőtt annak kinyilatkoztatását kívánták, hogy Magyarország mint örökös királyság is alkotmányos, szabad, független ország, melyet osztrák tartományok módjára kormányozni nem szabad. Ezeknek a tárgyalásoknak magyar részről *Bercsényi*, osztrák részről *Wratislaw* cseh kancellár adott irányt; maga a fejedelem az alkudozások egész ideje alatt a tiszáninneri tájakon, Ecseden, Munkácson tartózkodott; onnan figyelmeztette az Erdélyt föltétlenül követelő *Bercsényit*, hogy ő Erdélyt is átengedi, ha a rendek más módot találnak szabadságaik biztosítására; s ha a király visszaadja alkotmányukat, az angol sem lehet hübb királyához, mint a magyar öhozzá. A szenátorokat Miskolcra hívta össze, hogy velük a folyó ügyekről, a béke és a háború kérdéséről tárgyaljon. *Bruyninx* hollandi követ éppen a szenátus megnyitása napján (1706. jan. 25.) figyelmeztette közbenjáró társait, hogy a király színtelen előleges nyilatkozata következtében a szenátus detronizációval és az alkudozások megszakításával felelhet. A szenátus ugyan az alkudozások folytatása mellett nyilatkozott, de az Aranybulla záradékának helyreállítása és hat idegen hatalom kezessége mellett azt követelte, hogy Erdély az anyaországhoz kapcsolt szabad fejedelemség legyen, minden idegen katonaságot kivigyenek az országból, melynek védelmét 40.000 főnyi állandó nemzeti hadseregére bízzák, s a magyar köztársaság ismét teljesen szabad állam legyen.

A segesvári labanc országgyűlés bejelentette ugyan hódolatát I. József királynak, a bujdosó erdélyi kurucok huszti országgyűlése azonban 1706. április 22-én az osztrák háztól elszakadva, a magyar szövetséghez csatlakozott, és csak mind a két ország teljes szabadságának biztosítása mellett volt hajlandó megbékélni. Kimondta, hogy ennek a szabadságnak védelmére – újabb sérelem esetén – mind a két ország újból fegyvert fog.

Erdély függetlenségi nyilatkozata eldöntötte a nagyszombati békealkudozások sorsát. Ezen nem változtathattak az udvarnak olyan kicsinyes ajánlatai, hogy Rákóczit Burgau

grófsággal vagy Leuchtenberg hercegséggel kárpótolja a német-római birodalomban, melynek gyűlésén szavazati jogot gyakorolhatna. Erdély helyzetét nem magán-, hanem csak közjogi szempontból lehetett megítélni és tárgyalni. A király azonban mostan már a férjre és családapára akart hatni, mikor megengedte, hogy a fejedelemszony meglátogassa ötödfél esztendő óta nem látott urát. Az uralkodócsalád tagjait megillető dísszel küldte őt Bécsből Pozsonyba, hol május elsején kuruchuszárok vették át a kíséretet. A fejedelemlé hintaja mellett egy darabig még *Starhemberg* Guidó császári fővezér, *Pálffy* horvát bán s nyolc más császári tábornok lovagolt, miközben egy kuruc titkár – ahogy koronázáskor szokás – tele marokkal szórta a nép közé az újveretű körmöci ezüstpénzeket. A kíséret fénye állomásról-állomásra növekedett. Nyitraújlaknál a karabélyosok deli kapitánya ugratott a hintó mellé; s a fejedelemszony édes meglepetéssel ösmert benne urára. Nyitrán a közbenjáró hatalmak követei tisztelegtek a fejedelemszornynál, de úgy intézték a dolgot, hogy magával a fejedelemmel csak „véletlenül” találkozzanak. Május 8-án a fegyverszünet megkötöttén, érsekújvári udvarában a fejedelem nagy fénnel vette körül feleségét, de egyúttal nagy hadiszemléket tartott, s a szenátusban elkészítette a béke 23 föltételét, amelyeket az új békekongresszusnak Nagyszombatban az alakuló ülésen (jún. 13.) mutattak be. A Károly lorraini herceg elnöklete alatt működő császári bizottság a Bercsényi elnöklete alatt működő kuruczbizottságot már kezdetben hajthatatlannak találta, s a magyarok ezekhez a pontokhoz még fölkelésük utolsó perceiben is ragaszkodtak. *Wratislaw* kancellár személyesen kérte a fejedelmet, ne bízzék Franciaországban, mely azoknak a fejedelmeknek kórháza, kiket szerencsétlenségbe döntött; ne szaporítsa ezek számát. „Nem Franciaországot tekintem – felelte Rákóczi –, hanem kötelességemet.” Kötelessége megszegésére felesége még gyermekeik jövődjé érdekében sem erőltette őt; s július 7-én betegen indult Karlsbadba, helyet adva sógorasszonyának, *Aspremonte* örgrófnének, Rákóczi Ilonának, ki július 16-án azzal jött öccséhez, a fejedelemhez, hogy a királytól mindent megkap – az egy Erdélyen kívül, öccse azonban éppen ebben az egyetlenegy pontban nem engedhetett. *Stepney* angol követ még sem Rákóczit tartotta a békealkudozások meghiúsítása okának, hanem *Wratislaw*ot, ki tudni sem akart arról, hogy Erdély szabad fejedelemség legyen. A közbenjárók július 21-én meghatva búcsúztak el a fejedelemtől, ki a hazautazásnál lovasias oltalmukba ajánlotta nényjét. A két testvér sohasem találkozott többé. A fejedelem, ki Erdély függetlenségében s Horvátország és a nemzetiségek megnyerésében kereste hazájának belső biztosítékait, július 25-én az európai fejedelmekhez intézett manifesztumban igazolta, hogy a béke megkötése nem rajta múlt.

XIII. Az 1706. évi hadjárat

A császári sereg 1706. július 25-én négy rajnai ezreddel erősödve gróf *Starhemberg* Guidó fővezérlete alatt kezdte meg a küzdelmet, s visszafoglalta a Csallóközt, szorongatta a Rábaközt, de a dunántúli kurucok új parancsnoka, *Esterházy* Antal is bevette a Fertőtől Sopronig húzódó sáncokat, s Alsó-Ausztria határait pusztította. Esztergom várát maga a fejedelem ostromolta, s hét heti erőfeszítés után Szent István kápolnájában adott hálát az Istennek, hogy a várat megadásra kényszeríthette. Másnap *Bonafous* francia ezredesre bízván a vár helyreállítását és megőrzését, megindult, hogy Bercsényihez csatlakozzék. Arra a hírre, hogy *Starhemberg* elfoglalta a karvai (nyergesújfalusi) sáncokat, s Esztergom visszavételére siet, ennek fölmentése végett ő is visszafordult, de már nem akadályozhatta meg, hogy *Bonafous* kétheti védelem után Esztergomot október 12-én igen tisztességes föltételek mellett feladja.

Most már azt kellett meggátolnia, hogy *Starhemberg* magyar és *Rabutin* erdélyi hadai egyesüljenek, mert ez a két ország leigázását jelentette volna. *Rabutin* Erdélyből kitörve,

Nagyváradot felszabadította az ostromzár alól, onnan Szegedig nyomult előre, majd Szolnokon és Jászberényen át Kassa ostromára sietett; onnan azonban az őrség vitézsége és a járvány miatt már csak nagyon legyöngült sereggel fordulhatott vissza Budára, hogy egyesüljön a fősereggel, amely azonban segítségének már alig vehette hasznát. A bécsi kormány egyáltalán nagyon elégedetlen volt az alföldi és az erdélyi hadjáratokkal; még elégedetlenebb volt a fejedelem. Eger táján Bercsényi és Károlyi egyesültek ugyan, de csak halogató hadjáratot viseltek, Forgáchot pedig azért, hogy Pozsonyt meg nem lepte s Esztergom elvesztésének tulajdonképpen ő volt az oka, az ellenséggel való összejátszás gyanúja alatt végre is elfogatta, s a krasznahorkai várba záratta. Példát adott tehát az engedelmeskedni nem tudó vezéreknek és tiszteknek, akiknek sikertelenségeit tulajdonította.

Egyébként is sok kedvetlenség érte. Rozsnyón a háború folytatásának eszközeiről való gondoskodás végett december 18-án megnyitotta ugyan, de harmadnap már el is halasztotta a tanácsulást, oly kevesen jelentek meg. Munkácson, hová némi pihenésre ment, azt a rossz hírt hallotta, hogy feleségével Karlsbadban a császáriak fogoly gyanánt bántak, melyből – *Falkenstein* császári hadnagy segítségével – a svédek egyik szászországi táborába, onnan pedig Porosz-, majd Lengyelországba kellett menekülnie.

A fejedelem, Rozsnyóra visszatérve, 1707. januárius 22-én újra megnyitotta a szenátus üléseit, melyeken nyíltan ösmertette a külügyi helyzetet s a bécsi udvarral időközben folytatott tárgyalásokat. Legnevezetesebb bejelentése volt XIV. Lajosnak az az izenete, hogy vele akkor lép diplomáciai összeköttetésbe, ha erdélyi fejedelemnek beiktatják, a magyar konföderációt pedig csak akkor ismerheti el, ha az ország függetlenségét kimondja, mint azt Erdély már meg is tette. A fejedelem tehát nyíltan megkérdezte a szenátust, tanácsosnak tartja-e az ausztriai háztól való elszakadás, a trónról való letétel és a trón megüresedése kijelentését? A kérdés nagy nehézségeire ő maga figyelmeztette a szenátust, mely azonban elvben azonnal az elszakadás kimondása, a háború folytatása és az országgyűlés összehívása mellett nyilatkozott. Az egyetemes konventet össze is hívták május elsejére Ónod mezejére, hogy „a szabad uralkodásra vágyódó Ausztriai Ház által földre tapodott édes hazánk törvényes szabadságát régen óhajtott virágzó állapotára hozhassák.” Horvátországot szintén felszólították megjelenésre és csatlakozásra. Ezzel a külföldi szövetségek útját egyengette, azonban – a maguk erejében mégis jobban bízva – elfogadták Bercsényinek a honvédelem s a hadsereg újjászervezésére vonatkozó terjedelmes javaslatát.

XIV. Az erdélyi fejedelmi beiktatás

A fejedelem a szenátussal februárius 5-ig maradt Rozsnyón, s 15-én már Munkácsról hívta egybe az erdélyi országgyűlést Marosvásárhelyre, hogy fejedelmi székébe beiktassák. A munkácsi zajos farsangolás után egyre növekedő hatalmas kísérettel meg is indult Erdély felé, amelyet *Károlyi* Sándor és *Pekry* Lőrinc vitézsége újból biztosított neki. Erdély határán az urak küldöttsége és egy kis hadsereg fogadta; és 31. születésnapját már Désen ünnepelte. Már itt elkedvetlenítette az a tapasztalat, hogy némely hatalmasok nem az általános szabadság, hanem amiatt fogtak fegyvert, hogy „most ők kövessék el, amit valaha a német tett” s elnyomják a többieket. Mezőbádon április 4-én nem is fogadta el azt a hitlevelet, amelyet – a fejedelmi hatalom nagy korlátozásával – valaha Apafinak kellett elfogadnia s a Rákócziak hitlevelének kiadásában állapodott meg a rendekkel.

Másnap igen nagy dísszel, fényes kísérettel vonult be Marosvásárhelyre; s a nemzeti ügy sikere iránt bizalmat kelthetett, hogy vele volt a francia király követe, *Desalleurs* tábornok. A Posta-réten fölment a szabad ég alatt épült emelvényre, hol az oltár és a trón állott. A rendek szónokának, gróf *Pekry* Lőrincnek beszédére gyönyörű beszéddel válaszolt, mire *Pekry* a rendek nevében följajánlotta, s Rákóczi el is fogadta a *felsőleges* címet. Választásának

felolvasott föltételeire gróf *Zichy* Pál udvari főpap kezébe letette az esküt, s föltett süveggel ült le trónjára, hogy meghallgassa *Bartha* Andrásnak az országgyűlés nevében mondott beszédét, melyben őt mint a haza atyját üdvözölte. A fejedelem válasza után a katonaság sortűzet adott, s a lelkesült nép a jezsuiták szerény kápolnájához vonult, hol *Zichy* hálaadó istentiszteletet, *Mocsonoky* Pál pedig egyházi beszédet tartott. Majd a fejedelem a Szabóházban fogadta a rendek és az egyházak hódolatát s a francia király és a magyar szövetséges rendek küldötteinek üdvözlését. Másnap az országgyűlés fölesküdt a fejedelem hűségére, s 7-én az ünnepségek az urak és a nép fényes megvendéglésével véget érven, az országgyűlés elkezdette törvényalkotó munkásságát.

A fejedelem még személyes felszólalásával sem érthette el, hogy a rendek, a vallásszabadság elve alapján, helyreállítsuk az erdélyi római katolikus püspökséget. A népfölkelés ügyében hozott törvény sem elégítette ki, azonban április 21-én a rendek testületileg megjelenvén előtte, a trónon föltett süveggel ülve elfogadta, aláírta mind a huszonhat törvénycikkelyt s még aznap odahagyta Marosvásárhelyt. Nagypénteki ájtatosságát már radnóti várkastélyának kápolnájában végezte, s másnap bevonult Kolozsvárra, hol a húsvéti ünnepeket töltötte. Innen üdvözölte feleségét, ki akkor Berlinben járt, hogy megtudja, *I. Frigyes* porosz király megengedné-e fiának (a későbbi *I. Frigyes Vilmosnak*) a magyar korona elfogadását. Ünnepe másodnapján nagy ünnepségek közt avatta föl a *Nemesi Társaságot*, vagyis a száz nemes úrfiból álló lovasszázadot, melynek elsősorban képzett tisztekkel kellett ellátnia a nemzeti hadsereget. Ezredesük őmaga lett. A neki térden állva fölesküdtő ifjakat egyenként fölemelte, megcsókolta, mint bajtársait. Április 27-én hagyta oda Kolozsvárt, s május 4-én már személyesen tudatta Debrecennel, hogy az erdélyi országgyűlés is fölvetta a szabad királyi városok sorába. Onnan, a kálvinista Rómából küldte követségbe *Brenner* Domonkos szepesi prépostot Rómába *XI. Kelemen* pápához, ki előtt gyönyörű levélben fejtette ki fölkelésének okait és jogait. Május 6-án már az érte igazán lelkesedő hajdúvárosok között járt, majd – Szerencsen némi pihenőt tartván – Bercsényi, Károlyi társaságában május 24-én igen fényes kísérettel vonult be az Ónod közelében levő körömi fennsíkra, hogy az örökre nevezetes országgyűlést megnyissa.

XV. Az ónodi függetlenségi nyilatkozat

A fejedelem az országgyűlést Ónodon 1707. május 31-én nyitotta meg. „Most bocsásd el, Uram, a te szolgádat – szólt *Zakariás* szavaival hozzá *Telekessy* püspök a rendek nevében, – mert látták szemeim az Üdvözítőt”. Az öregek vidámabban válhatnak meg – úgymond – attól a világtól, mert látták felséges vezéröket, aki Isten segedelmével helyreállítja a magyar nemzet régi szabadságát. A fejedelem figyelmeztette a rendeket, hogy Isten megszegyenítette ellenségeinket; most már nemcsak idegen nemzetek történetéből, hanem a magukéból is láthatják, milyen haszna van a nemzeti szövetkezésnek. Kövessék a portugálok, helvétek, németalföldiek példáját, kik – ha megijedtek volna a súlyos hadakozásoktól, – ma is viselnék igáját annak az ellenségnek, kiktől ők szabadulni kívánnak. Hiszen a nagyszombati békebiztosok jelentéséből is meggyőződhetek, hogy a német nemzet sohasem volt őszinte alkudozásaiban, és csak rászedni törekedett a magyarokat.

A fejedelem a közadózás behozatalával és a pénz értékének megjavításával akart módot adni a háború költségeinek fedezésére; hiszen a réz „libertások”-ból már tizenkét millió forintra való volt forgalomban, és csak névértékének egyharmadában akarták elfogadni.

Turóc vármegye a nemzet teljes eladósodásától félve, több vármegyét körlevélben akart rávenni a béke megkötésének sürgetésére. Bercsényi ezt az izgatást most az országgyűlésen is szóba hozta; a fejedelem magyarázatot kívánt a körlevélben a vezetők önzése miatt elburkoltan emelt vádakkal szemben; és önmaga meggyanúsítását látta abban, hogy

sérelmeikkel – amik mindenkivel közösek, – nem fordultak egyenesen őhöz. Becsületének megsértéséért elégtételt, vagyis törvényes vizsgálatot kívánt a rendektől. Mikor azonban szavait hallgatással fogadták, elkeseredve kérdezte: ezt érdemelte-e a hazáért való sok fáradsága, bujdosása után? Életét, vérét, feleségét, gyermekeit, szerencséjét azért áldozta fel, hogy most hazája kárával kincseket gyűjtőnek tartsák? Ha így van a dolog, leteszi vezérlő fejedelmi méltóságát és visszavonul erdélyi fejedelemségébe; nem tűrheti, hogy zsarnoknak nevezzék. Isten tudja, hogy ő igazságos és a maga hasznát nem kívánja; de hazája se tűrje, hogy ez a gyalázat érje.

A most kitört roppant zajban *Sennyei* kancellár a turóciak pörbefogását javasolta, mire – mint személyét érintő ügyben – a fejedelem távozni akart, de hívei gyöngéden ott tartották; *Bercsényi* pedig felindulástól reszketve riadt a rendekre, távozni engedik-e szabadítójukat, mielőtt rágalmozóival szemben elégtételt adnának neki? „Inkább halljanak meg ezek a gazok!” szólt, s kardjával Turóc egyik képviselőjére, *Rakovszkyra* csapott, mire *Károlyi* s mások is kardot rántván, a követet úgy összesabdalták, hogy menekülése közben a sátor előtt nemsokára meghalt. A másik, *Okolicsányi*, súlyos sebekkel esett fogságba. A lábaihoz boruló *Platthy* Sándor turóci ügyvédet maga a fejedelem mentette meg, s a palotás-katonákat is visszatartotta attól, hogy a sátorra rohanjanak s vérengzést kezdjenek.

Másnap az országgyűlés sátorában a fejedelem megkérdezte, mi most a fődolog? „Hazaszeretet, egyetértés!” felelte *Károlyi* tábornok. A gyűlés halálra ítélte, s másnap le is fejeztette *Okolicsányit*, s halálra méltónak jelentett ki mindenkit, aki részt vett a szövetség ellen tervezett lázadásban. Turóc zászlaját *Rakovszky* holtteste fölött tépték szét, pecsétjét pedig elkobozták, s kimondták, hogy Turócot felosztják a szomszéd vármegyék közt. Ezt az utóbbi határozatot azonban egy hét múlva már megsemmisítették, de Turóc csak félév múlva kapta vissza önkormányzatát.

A fejedelmet bántotta tábornokainak hirtelenkedése, s előre látta, hogy a szólásszabadság vérbefojtásáról, s arról fogják vádolni, hogy megrémítéssel akarta kicsikarni a királynak a tróntól való megfosztását, a függetlenségi nyilatkozatot. A szenátus azonban ezt a nyilatkozatot éppen a turóci izgatások meggyengítése végett kívánta siettetni. Pünkösöd másodnapján tehát, június 13-án az országgyűlésen maga a fejedelem adott számot a királlyal folytatott alkudozások sikertelenségéről, minek következtében szükségesnek látta, hogy a rendek lemondjanak az Ausztriai Ház és József királyságáról. *Bercsényi* szintén kiemelte, hogy ha a külföld elismerésére és segítségére számolnak, jobb, ha törvénybe iktatják az elszakadást és a függetlenséget, hiszen Józsefet idáig sem ösmerték el királynak; tehát „eb ura fakó!”

Nagy lelkesedéssel mindjárt ki is mondták, hogy a mai napságtól fogva *József nem királyuk*. Mindenben ellene mondanak s inkább egy óra alatt elvesznek, semmint örökös jobbságát viseljenek. Ezt a szövetségre letett hitökkel erősítik meg. Az országot *interregnumnak* jelentették ki mindaddig, míg más országgyűlés alatt királyt nem választanak. Azonnal letették az esküt a fejedelem iránt, kit a királyválasztásig a közhatalom élére állítottak.

Június 22-én a fejedelem ezt a határozatot a nemzettel és egész Európával külön manifesztumban tudatta. A külföldet külön is figyelmeztette, hogy más nemzeteknek és saját őseiknek példáit követték; kérte tehát a keresztény hatalmasságokat, álljanak az igazság mellé, mely figyelmöknek minden más gondolatnál legfőbb tárgya. A fejedelem mellé aztán a rendek – saját kívánságára – *Bercsényi* főtábornokot választották meg helytartónak, s június 20-án nagy fényel fogadták az erdélyi követeket, kik a szövetséghez való szoros csatlakozásukat újból kijelentették.

Június 22-én a fejedelem az egész szenátus kíséretében jelent meg az országgyűlésen; újra felolvastatta, első helyen ő maga írta alá a függetlenségi nyilatkozatot, és szentesítette a tizenöt ülésen hozott 24 törvénycikkelyt. Azután egyetértésre, hazaszeretetre buzdító szép

beszéddel rekesztette be az országgyűlést. Majd templommá alakították át az ország sátrát, *Pethes* András egri prépost Te Deumot tartott, az ágyúk megdördültek, s a kivonult két ezred sortüzet adott. De a fejedelem, kinek Lengyelországból előkelő vendégei érkeztek, csak július elsején hagyta ott a körömi tábornokot, honnan a követek már előbb távoztak.

Ónod főterén 1907 óta fehér obeliszken örökítették meg a függetlenségi nyilatkozatot és Rákóczinak azt a kijelentését, hogy „mi édes hazánk ezen járomból való megszabadítása végett készek vagyunk feláldozni életünket, javainkat, utolsó csepp vérünket...”

XVI. Szövetség az oroszokkal

Esterházy Pál nádor az ország négy rendének nevében először július 29-én tiltakozott az ónodi végzések ellen; örülteknek és hűtleneknek, zsarnokságra és meggazdagodásra vágyóknak nevezte az ország vezetőit, s hűtleneknek mindazokat, kik a határozatokat hozták, melyeket semmiseknek nyilvánított. Augusztus 4-én maga a király is tiltakozott az interregnum kimondása ellen, s 25-én megsemmisítette a végzéseket.

Általában véve azt hitték, hogy Rákóczi és *Bercsényi* ezt a „merész” és „meggondolatlan” lépést (melyet azonban a higgadt hollandi követ már másfél esztendeje előre látott) francia bujtogatás következtében, XIV. Lajos szövetségében bízva tette. Ennek bizonyára része volt a nagy elhatározásban, mely különben elég természetes következése a szécsényi konföderációnak és az erdélyi függetlenségi nyilatkozatnak; mindazonáltal Rákóczi és a szövetség nem annyira Nyugat, mint Kelet felé igazodott, orientálódott ebben a kérdésben. Nem egészen véletlen, hogy a lengyelek és a magyarok majdnem egy időben mondták ki az interregnumot, s hogy július 24-én Ungvárra egy és ugyanazon időben érkezett meg a lengyelek és az oroszok fényes követsége, ami magában véve is Magyarország függetlenségének hallgatag elismerését jelentette. Nem ugyan maga Nagy Péter cár, ki hadaival elárastotta Lengyelországot, hanem az ő nevében *Safirov* titkos tanácsos föltételeken már május 2-án fölajánlotta az orosz szövetséget és a lengyel koronát Rákóczinak, aki azonban ez utóbbtól az első követség megérkezésekor még vonakodott. Most azonban, mikor magának a cárnak ünnepies követsége érkezett hozzá, kijelentette, hogy elfogadja Lengyelország koronáját, ha a karok és rendek szabadon és egyhangúlag választják meg, s ha erre őt a magyar szövetség felhatalmazza. Titokban az is aggaszthatta, hogyan lépjen föl a franciák és svédek pártfogoltja, *Lescinszkij* Szaniszló lengyel király ellen, anélkül, hogy el ne veszítse XIV. Lajos jóakarátát és pártfogását. Nem sokat adott arra a hírre, mit követe, *Vetésy* Párizsból hozott, hogy a francia király őt, vagy *Miksa Emánuel* bajor választót szeretné látni a magyar trónon, mert tudta, hogy itt is, mint Spanyolországban, *Bourbont* akar királlyá tenni, s ekként szeretné két tűz közé szorítani a Habsburgokat. Rákóczinak nem kellett sem a magyar, sem a lengyel trón, hanem egyes egyedül hazája szabadságának helyreállítása, s ennek biztosítása végett a külön erdélyi fejedelemség. Minden cselekedete, s a cárral folytatott alkudozása kulcsának azt mondta, hogy a bajor választó és a francia király közbenjárásával a cárt kibékítse XII. Károly svéd királlyal, de ennek fejében Szaniszló legyen a lengyelek, Miksa Emánuel a magyarok királya, ő pedig az erdélyiek fejedelme. Erről a szándékáról egyedül *Bercsényi* tudott, kit Szent István napján fényes követség élén küldött a cárhoz.

Varsóban a magyarok és az oroszok szeptember 12-én már el is készítették a magyar-orosz védő- és dacsövetség oklevelét, mert ezt *Bercsényi* előbbrevalónak tartotta a királyválasztásnál. Hiszen a cár aznap kijelentette neki, hogy ha a franciák szintén ünnepiesen szövetkeznek vele s kibékítik őt a svédekkel, akkor mindnyájan Magyarország felszabadítására mennek. A cár szeptember 17-én aláírta, Rákóczi pedig október 10-én, s a cár december 21-én ratifikálta az oklevelet, melynek értelmében elfogadja a lengyel

királyságot, ha arra megválasztják, a cár őt ennek megtartásában a maga s a lengyelek minden erejével támogatja, a svédek betörése esetében pedig Magyarországot is sereggel és pénzzel segíti. A cár minden lehetőt megtesz, hogy a császár visszaadja Magyar- és Erdélyország szabadságát, s elismerje Rákóczit Erdély fejedelmének. Ezt a szerződést azonban csak abban az esetben lehetett nyilvánosságra hozni, ha a svédek és az oroszok egymással kibékülnek, csakhogy ezt éppen a fejedelem mellett lévő francia követ, *Desalleurs* akadályozta a legjobban.

Rákóczi lengyel királysága ellen magának József császárnak sem volt kifogása, mert elvonta volna őt a magyar ügyek éléről. A hangulat a függetlenség kimondása után való időkben eleintén Európaszerte nem volt kedvezőtlen a magyarok iránt, noha meglehetősen bizonytalanságban voltak, milyen viszonyban állnak a franciákkal, svédekkel, oroszokkal, különösen pedig a törökökkel. A *magyar kérdés* mostantól fogva szoros összefüggésben állt a spanyol örökösödési és az északi háborúkkal, s Európa teljesen lángba borult volna, ha Rákóczi a törököket a Magyarország ügyeibe való avatkozásra bírja. Ettől azonban ő idegenkedett legjobban; sőt attól tarthatott, hogy az oroszokkal kötött szövetsége egyenesen ellenségeivé teszi a törököket.

XVII. Nemzeti kormány és hadsereg

A fejedelem éles esze, erős ítélete, mindenre kiterjedő figyelme, nagy tanultsága a nemzeti állam kiépítésének munkájában tünt ki igazán. Munkája érdemét növeli, hogy folytonos csatazajban, örökös bizonytalansággal küzdve kellett dolgoznia.

Vezérlő fejedelmi hatalmat gyakorolt, de nagyobb dolgot sohasem tett a rendek megkérdezése és jóváhagyása nélkül. Alkotmányos érzületénél fogva a legteljesebb mértékben elismerte a maga felelősségét. Kormányzásának nagy jelentősége abban áll, hogy jól meggondolt terv alapján fogott az új Magyarország kiépítéséhez; de régi alapon akart új Magyarországot. Korának legjelesebb magyar szónoka volt, s a katonaság előtt, az országgyűlésen, a megyei gyűléseken tartott beszédeivel nem egyszer ragadta el hallgatóit, kiket sohasem erőszakkal, hanem beszédének varázsával, érveinek súlyával akart megnyerni valamely nézete vagy javaslata elfogadására. 34 országgyűlési, 12 katonai, 5–5 szenátusi és megyei, összesen 56 beszédének az emlékezete és kivonata maradt reánk; egész terjedelmében csak egy, a gyömrői.

A kormányzat régi magyar szellemét helyreállította. Mellette csak egy udvari tanács és egy huszonnégy tagú szenátus állott, de a teljes szenátust az egész idő alatt csak tízszer hívta egybe. Erdély tanácsa és kormánya mindig el volt különítve az anyaországtól; ott a szenátus 12 tanácsúrból állott. Mind a két szenátusnak külön kancelláriája volt, amihez az udvari kancellária járult.

A két állam hivatalos nyelve a magyar lett.

Volt idő, kezdetben, mikor az ország 72 vármegyéjéből 62 csatlakozott hozzá, de a szécsényi szövetséget 1705-ben csak 26 vármegye, 3 kerület és 20 város alakította meg 102,000 km² nagyságú területen; azonban a katonai megszállásokat is véve, a két ország háromnegyed része a fejedelemnek engedelmességet adott az igazgatásnak azzal, hogy a főispánok egy részét a tábornokok és ezredesek közül nevezte ki. A megyéket, helységeket meglehetősen ismerte; oklevelekkel bizonyítható, hogy a hazának 360 helységében tartózkodott hosszabb-rövidebb ideig. Göncöt, Tarpát ő tette hajdúvárosokká, s a telepítéseket is előmozdította.

A bíróságok tekintélyét nagyban emelte, s mindjárt kormánya elején helyreállította a rendes bíróságokat, új törvényszékeket állított fel, s hadbírókat szervezett. Tisztelői nem

hiában óhajtották, adná meg az Isten neki Mátyás király egész birodalmát; nem hiában hasonlították az igazságos Mátyás királyhoz.

Nemzeti hadsereget alkotott, s nemcsak legfőbb Hadúrnak, hanem a nemzet katonai tanítójának is tartották. Katonai akadémiák fölállítására gondolt, de a tisztképzésnél egyelőre be kellett érnie a nemes ifjak társaságának fölállításával. Hadiszabályzatai szigorúak, pontosak voltak, és minden részletre kiterjedtek. Serege 1706-ban már 116,700 katonából állott, 52 lovas és 31 gyalog, összesen tehát 83 ezredben, oda nem számítva a tüzéreket, aknászokat, hidászokat, az udvari külön csapatokat, a szabadhajdúkat és más csapatokat, melyekkel együtt az ezredek számát százra, a katonaságét kétszázévezernél többre tehetjük. A hadsereg két főrészből állott, ti. rendes és mezei hadakból, ezrededből. A mintegy 5500 főnyi udvari hadat a fejedelem a maga pénzéből fizette. A lovasság volt legnépszerűbb, legnemzetibb, legerősebb fegyverneme. Tüzérségét Szandai *Sréter* János és *De la Motte* francia tüzérségi ezredes szervezte. Nemesi fölkelést a fejedelem csak kivételesen hirdetett. Idegeneket (franciákat, svédeket, lengyeleket) is fogadott szolgálatába. Nemes szívét mutatja, hogy egészségügyi csapatokról, katonai kórházakról szintén gondoskodott. Tábornagyjai (Bercsényi fő tábornok, b. Károlyi Sándor, gr. Esterházy Antal és egy ideig gr. Forgách Simon, b. Vay Ádám udv. főkapitány) álltak az öt főkapitányság élén. Húsz tábornoka közül a „vak” Bottyán János, a „brigadérosok” közül Balogh Ádám, Bezerédj Imre, Ocskay László, Czelder Orbán volt a legnépszerűbb. Körülbelül 162 ezredesét ismerjük név szerint. Kiváló hadvezéri tehetsége egyiknek sem volt, de kötelességét idáig mindegyik híven teljesítette.

A fejedelem 1704 óta tizenegy kisebb fegyvergyárat alapított, mert a külföldi fegyverek behozatala nagy nehézségekkel járt. Az ágyúk öntéséhez *Sréter* értett legjobban. Puskaport az ország különböző részeiben gyártottak. A vashámorok, melyeket a fejedelem maga is gyakran meglátogatott, a szabadságharcnak valóságos arzenáljai voltak; puskákkal a seregnek csak egy részét láthatták el. Halhatatlan érdeme a fejedelemnek, hogy nemcsak álmodozott az önálló nemzeti hadseregről, hanem meg is tett mindent annak valószínűsítésére, fegyverrel, ruhával, élelemmel, fizetéssel való ellátására. Önérzettel mondhatta, hogy egész Európában a katonáknak sehol sincs jobb dolguk, mint a mezei hadaknak Magyarországon.

XVIII. Rákóczi a gazdasági önállóságért

A fejedelem a háború első öt esztendejében egyetlenegy garas adó szedése nélkül, pusztán a kincstári jövedelmek és a fogyasztékos idegen segélypénzek fölhasználásával folytatta a háborút, melynek ebben a részben alig van párja a történelemben. Hová törpül emellett a frondeurök kapzsisága, s milyen hitványok azok a vádak, miket Rákóczi önzése, haszonlesése címén emeltek! A magáéból is rendkívül sokat áldozott a szabadságharc céljaira; a nemzet szintén valóságos áldozatot hozott, mikor a *rézpénzt* – annak felíratához híven: pro libertate – éveken át zúgolódás nélkül elfogadta a fizetés eszközeként, tudván, hogy annak értékét Rákóczi, Bercsényi és a kincstár uradalmi fedezik. A fejedelem utóbb a kényszerárfolyam behozatalával is tiltotta, hogy a rézpénzért kevesebbet adjanak, mint a megfelelő árú ezüstért vagy aranyért. Az ezekben való fizetésre azért nem térhetett át, mert az arany- és ezüstbányák csak harmadfélévig voltak hatalmában, mely idő alatt különben *Hellenbach* báró – Rákóczi valóságos pénz- és kereskedelemügyi minisztere – mindent elkövetett szakszerű művelésükre. Önt, vasat, kénesöt (higanyt), ként, salétromot a hadjárat céljaira szintén a hazai bányáknak kellett szolgáltatniuk. A só gyűlöletes monopóliumát a fejedelem eltörölte, és szabaddá, egyúttal olcsóvá tette a sóval való kereskedelmet. A só összes jövedelmét a hadiköltségek pótlására fordította.

A földművelést azzal mozdította elő, hogy a mezei munkák végzésére katonáit időnkint szabaddá szolgáltatta. A szőlőművelés érdekében sokat tett, mert a borok eladásából szerezte meg a

háború költségeinek egy jelentős részét; a tokaji hegyvidék valóban többet ért akkor az aranybányáknál. A marhatartás a népnek – egy kis fáradságon kívül – semmijébe sem került; adója egy részét tehát barmokban fizette, s velük a szomszédos osztrák tartományokkal még a háború idején is cserekereskedést folytatott. A fejedelem maga is sok gulyát, ménest tartott, s a fajnemesítésre gondot fordított. Ősi módon folytatta a sertéstenyésztést, s oly nagy arányokban, hogy pl. Huszt várából egyszerre ezer oldalszalonnát szállíttathatott Munkács várába. A méhészetet, halászatot szintén pártolta, s a vadászatot sem csupán úri kedvtelésből űzte.

A nagy uradalmak (latifundiumok) mind a nemzet rendelkezésére álltak, annak erőforrásai közé tartoztak. Rákóczinak egymagának majdnem egymillió négyszázezer hold földje volt s ingóságai értékét önmaga hárommillió forintba becsülte. Földjének jövedelmét (1924. évi értékben) 5–6 milliárd koronára lehetett tenni, amivel elsősorban a nemzet rendelkezett. Az utána leggazdagabb Bercsényi és Forgách hasonló önzetlenséggel ajánlták föl uradalmaik jövedelmét a nemzetnek. Rákóczi a maga uradalmainak szakszerű vezetését többé nem is jószágkormányzóra, hanem külön udvari gazdasági tanácsra bízta, melynek elnöke önmaga volt. Tisztartóit a köznemesség sorából választotta, s oly köztisztviselőknek tekintette őket, mint akár a kincstári uradalmak tisztartóit. Már a szécsényi országgyűlésen megalakította a közgazdasági tanácsot, mely bővített hatáskörrel lépett a szepesi királyi kamara helyébe. Tanácskozásain olykor maga is részt vett. Erdély számára külön gazdasági tanácsot állított fel, amely azonban a hadiviszonyok következtében alig tehetett valamit.

A háború viharai közt is az ipar fejlesztésére, új mesterségek meghonosítására gondolt. Érdeme ebben a részben nálunk nem kisebb, mint szövetségeseé, Péter cáré az oroszoknál. Mátyás király óta senki sem tett többet a magyar iparért. Munkácsból a szabadságharc idején valóságos kis gyárvárost teremtett. A fegyver- és puskaporgyártás és a vasipar terén kifejtett munkásságáról már volt szó. A pénzek és érmek mintáit, amikben különösen a francia *Warrou* tűnt ki, és a pecséteket itthon készítette. Mindent elkövetett, hogy a katonaság részére a posztót idővel teljesen itthon készíttesse; Munkácson posztómetsző műhelyt alapított, a szabókat állandóan ellátta munkával, a katonák összes ruháit velük varratta meg. A pompás egyenruhák készítésénél az ötvösök, skófiungyártók, hímvarrók, gombkötők, süvegesek nagyon jól kerestek. Még a szőnyeg- és sátor készítés is hazai iparosok feladata volt. A bőripar terén a csizmadiák, szűcsök főképp a hadseregnek dolgoztak. Huszton színes bőrgyárat állított karmazsin, szattyán és kordovánbőrök keleties kidolgozására.

Az élelmezési ipar terén a malmokra volt nagy gondja. Az ellenség malmaikat százával semmisíttette meg, de ő maga már francia rendszerű műmalmokat is építtetett. Üveghutáit a háború alatt is fejlesztette. Építőmesterei új várakat emeltek, vagy régieket alakítottak át. Asztalosai finom munkákra is vállalkoztak; szekerei, hintói többnyire itthon készültek. A hajóiparban a sarkas- és rézhajók újdonságszámba mentek. A lékai papirosmalmot most állíttatta fel. A könyvnyomtató műhelyeket pártolta és sok munkával látta el. Az ötvösök közül a kassaiakat és az eperjesieket szerette legjobban.

A *kereskedők* háborgatását a fejedelem már lengyelországi manifesztumában tiltotta, de bizonytalan helyzetében a vármegyéket utóbb is csillapítania kellett, hogy elegendő barmot nem hajthatván ki külföldre, árukból elegendő kereskedelmi cikket nem hozhatott a hazába s mindenféle kereskedelmi szükségletet oly hirtelen nem elégíthet ki. A súlyt a cserekereskedésre fektette, s az áruk elrejtőit, vagy a megállapított áron felül árusítókat szigorúan büntetett. Állami egyedáruságot semmiből, a só- és marhakereskedelemből sem akart csinálni, s a szabadkereskedelmet (a közönség érdekeinek megóvása végett mégis az árak szoros megszabásával) mindenben pártolta. A kereskedelem föllendítéséről a kereskedők meghallgatásával hozott törvényt. Vásártartó joga az ő idejében 336 helységnek volt. Új kereskedelmi cikkek meghonosítására a háború miatt alig gondolhatott; de szóba jött, hogy a máramarosi puszpángfa értékesítésére telepet építsenek, amely a máramarosiak és moldvaiak

közt kereskedelmi lerakó hely legyen. A hazai kereskedőket készségesen védelmezte a tisztességtelen külföldi verseny ellen. Törökországból igen sok posztót, abaposztót, kénésőt, puskaport, vágott dohányt, szorbetet, párducbőrt, citromot stb. hozatott; Lengyelország számára bort, gyapjút, ökörbőrt adatott el, s onnan posztót, bőrárukat, fegyvert, gyógyszereket, kristályüvegeket stb. vásárolt; az Oroszországba küldött borok árán prémeket, sőt teát is vett. A nyugati államokkal a kereskedelem még gyöngébben folyt.

Még a *közlekedés* javítására is talált módot és időt. Nem egy folyót, tavat és lápot szabályoztatott, csatornákat ásatott. A folyók réveit már hadi fontosságuknál fogva is jókarban tartotta, de hajójáratokról csak időnkint gondoskodhatott, bár a bányavárosokban készített rézhajót a Garamon eresztette le a Dunára. Kisebb folyókon hidakat veretett, a nagyobbakon kompokat járatott; a faúsztatást, tutajozást gátolni nem engedte. A szárazföldi utak általában rosszak voltak; de a fejedelemnek nem csekély érdeme, hogy a *postai közlekedést* nagyobbra fejlesztette, mint amilyennek találta, úgy, hogy a fő- és mellékvonalak hossza már 2200 km volt. *Szepesi* Jánost, majd *Kossovics* Márton, végre *Krucsay* Istvánt országos főpostamesternek, úgyszólván közlekedésügyi miniszternek nevezte ki. A fejedelem 1705. újesztendő napjától a két ország postaügyét teljesen újjászervezte, s postamesterekké csak jó hazafiakat, tanult embereket neveztetett ki. Magánpostáit Lengyel- és Oroszországban is szervezte. Útlevél nélkül Európában akkor senki sem járhatott, s ezt az ónodi országgyűlés Magyarországra nézve is kötelezővé tette, a magyar és orosz útlevelek érvényességét azonban kölcsönösen elismerték.

XIX. Rákóczi a szellemi műveltségért

Rákóczi a magyar állam boldogulását és felvirágzását nemcsak politikai, katonai és gazdasági, hanem szellemi intézményeink, különösen a vallásosság, közerkölcsiség, tudomány, iskolaügy és az irodalom fejlesztésétől is várta. Ő maga mélyen vallásos volt, s a nép valóban hitt és bízott mély vallásosságában. Tábornokai majdnem mindnyájan katolikusok, közvitézei ellenben főképpen protestánsok lévén, már emiatt is a teljes *vallásszabadság* híve volt; fölkelése egyik okának különben is a vallásszabadság eltiprását s az országgyűlés egyik főfeladatául annak helyreállítását, a vallási ügyek rendezését mondta. Ennek köszönhette, hogy a császáriak még nagyon válságos időkben sem bonthatták meg a felekezetek közt uralkodó békés egyetértést. Méltán verethetett emlékérmét annak örömére, hogy a haza oltáránál katolikus, ágostai és helvét hitvallású papok együtt táplálják a hazaszeretet tüzet: „Concurrunt, ut alant”. XI. *Kelemen* pápa abban a hitben, hogy protestáns fölkelés élén áll, mindamellet sem pártolta őt, hogy a császárt, mint ellenségét, kiátkozással fenyegette; a császárral évek múlva kibékülve, a papságot eltiltotta attól, hogy a fölkelők táborában maradjanak, de nem hagyta jóvá a császárpárti primásnak, *Keresztély* Ágost hercegnek azt a rendeletét, amellyel *Telekessy* egri püspököt állásától megfosztotta. Ellenben a szepesi prépostság élén sem tűrte meg *Brenner* Domonkost, ki röpiratban és maga a pápa előtt is Rómában Rákóczi kegyúri jogát védelmezte. Rákóczi legnagyobb alkotása az egyházkormányzat terén az erdélyi püspökség helyreállítása lett volna, de nem sikerült. Misszionáriust még a besszarábiai magyarok közé is küldött. A görög katolikus munkácsi püspökséget kivette az esztergomi érsekség hatósága alól. A szerzetesrendeket pártolta és védelmezte, de a jezsuitákat csak úgy akarta meghagyni, ha Ausztriától független tartományt alakítanak, s a szövetséghez csatlakoznak; a németeket, mint a magyar ifjúság nevelésére alkalmatlanokat, az 1705. évi VI. t.-c. alapján így is kiutasította; azonban a tiltakozó hat vármegyének az ő nevében adott feleletet maguk a jezsuiták sem tartották hitelesnek.

A fejedelem kezdettől fogva pártját fogta az erdélyi *görög keleti* egyháznak, s mint az orosz cár szövetségese, kész lett volna vele szemben az orosz államegyház főhatóságát is elismerni a magyarsággal való kibékülés reményében.

A *protestánsok* eleinte kijelentették Rákóczi előtt, hogy hazájukat nem teszik ki idegen (francia-bajor katolikus) érdekek miatt romlásnak, ha elfogadható békefeltételeket kapnak, s vele szemben is kérni fogják a protestáns Anglia és Hollandia közbenjárását; de csakhamar maguk kérték Anna angol királynét, hogy fegyverrel is segítse a fölkelést, ha a császár a vallásszabadság biztosításával békét kötni nem akarna. Az ágostaiak rózsashegyi zsinatát (1707) a labancok forradalminak, Rákóczi érdekében valónak tartották. A fejedelem nem is gátolta, hogy a protestáns *XII. Károly* svéd királyhoz követséget küldjön, s négy új egyházmegyét állítson fel. Az 1708. évi királpárti országgyűlés protestáns rendei szerint a protestáns népet nem lehet eltántorítani Rákóczitól, ki mindenkor hajlandó volt segíteni bajaikon, s követésre méltónak mondták Rákóczi és Bercsényi egyházpolitikáját.

Az *iskolák, tanítók* csekély számának tulajdonította Rákóczi, hogy a szabadságharcot utóbb elvesztette. A nemzetietlen, felületes neveléssel szemben abban kereste egész dicsőségét és gyönyörűségét, hogy az ifjúságot hazája szolgálatára nevelhesse. Katonai akadémia fölállításának tervével foglalkozott, és száz ifjú számára meg is alkotta a nemes társaságot, hogy a tudományokban, katonai ismeretekben, vitézségben, lovagiasságban a tanult, művelt fiatalság legyen az ország reménye, szemefénye, büszkesége. Az országnak mind a három (nagyzsombati, kassai, kolozsvári) egyeteme tapasztalta nagy jóindulatát; még azt sem vette szívesen, ha ezeknek hallgatói katonáskodnak, mert – ahogy Bercsényi mondta – elég katonája, de kevés tudós embere van a hazának. Ellenben a császáriak földönfutókká tették a nagyenyedi, debreceni stb. kollégiumok diákjait; az előbbieket a fejedelem Máramaroszigeten, az utóbbiakat Beregszászon, majd Nagybányán telepítette le. A sárospataki kollégium tanáraival a legjobb barátságban élt. A katolikus tanügy legégetőbb feladatának a papnövelést tartotta, s igen nagy gondot fordított az összes felekezetek népiskoláira. Már 1704-ben (igen szokatlan jelenség a XVIII. század elején!) a tanítás szabadságának elve alapján rendelte el, hogy mindenütt szabad legyen iskolákat állítani, és azokban szabadon tanítani.

Mátyás király és Bethlen Gábor óta Rákóczi valóban az első és utolsó magyar fejedelem, ki gyönyörűségét találta a magyar tudósokkal való vitatkozásban. Különösen szerette a hit- és természettudományokat, a történelmet és a taktikát; de el lehet mondani, hogy minden tudnivaló iránt érdeklődött. Tudományos munkákat még útközben és a táborban is olvasgatott. A cenzúrát csupán a hazafiatlan művekkel szemben tartotta szükségesnek.

Imádságokat nemcsak ő maga írt, hanem kancellárja, *Ráday Pál* és tábornagya, *Forgách Simon* is. Korának egyik leghíresebb egyházi szónoka, *Illyés István* püspök, azért mondott le a szenátorságról, hogy egyházi munkákat írhasson. Szentiványi Márton, Otrokócsi Flóris Ferenc, Hevenes Gábor, Ács Mihály teológiai, Rajcsányi György filozófiai, Bárány György pedagógiai, Páriz Pápai Ferenc és Csécsy János nyelvtudományi Czvittinger Dávid és Spangár irodalomtörténeti, Bél Mátyás geográfiai, Tolvay Ferenc matematikai, Moller Károly orvostudományi munkái – másokat nem is említve – azt bizonyították, hogy a Múzsák a háborúban nem mindenkor hallgatnak; hiszen az örökké zaklatott Magyarországon különben szóhoz sem juthattak volna.

A *jogtudósok* Rákóczi korában különösen mint törvényhozók mutatták meg erejüket. A fejedelem négy országgyűlésen összesen 79 törvénycikkelyt szentesített. A hadiszabályzat és sok más rendelet ezenkívül is élénken tanúsította a kurucok kodifikáló képességét. A politikai röpiratok előkelő színvonalon álltak. „Egy lengyel királyi tanácsos” – alkalmasint *Vay Ádám* – a fölkelés jogosságát olyan gyönyörűen és meggyőzően védelmezte meg, mint másfélszázad múlva Deák Ferenc a magyar alkotmányos álláspontot. Ugyanő tőle van *Veracius Constantius* néven a meghíúsult békealkudozásokról írt remek röpirat is, melynek

nagyeszű labanc ellenlábas a Szirmaynak tulajdonított Fenestra obscura Rákócziana. Valóságos politikai esemény volt gróf *Bethlen* Miklós „Olajágot viselő Noé galambja” is, bár kiegyezési terve senkinek sem kellett. *Brenner* a magyar fejedelmek egyházi kiváltságait a szabadságharc szempontjából fejtegette.

Az első magyar politikai hírlap, főképp a külföld felvilágosítására, *Mercurius Veridicus* címen a fejedelem támogatásával jelent meg, s a magyar hírlapírás megalapításának dicsősége egyik tábornoka, gróf *Esterházy* Antal nevéhez fűződik. Emlékiratok és naplók szintén nagy számmal készültek a szabadságharc idején; Beniczky Gáspár, Király Ádám, Károlyi Sándor, Teleki Mihály, Ráday Pál, Gyulai Ferenc, Szaniszló Zsigmond, Wesselényi István, Vass György, Bay Mihály, Pápay Gáspár naplói, Apor Péter, Cserey Mihály, Bethlen Miklós stb. kortörténeti művei maradandó alkotások, bár némelyik labanc szellemben.

A történelem elé nemesebb föladatokat senki sem szabhatott, mint Rákóczi, ki már a szabadságharc idején gondolt emlékiratainak elkészítésére s a történetek följegyzésével *Brenner* Domonkost meg is bízta. Hevenesi, Kolinovics, Reviczky stb. már okiratok alapján dolgoztak.

Ennek a kornak legnagyobb *költője* maga a nép, mely könnyen felejt, de Rákóczit sohasem felejtette el, s kuruc dalaiban, a máig is hangzó Rákóczi-nótában minden nagy emberünknel jobban dicsőítette. Az a hatalmas, mindent befogadó nemzeti érzés, amely a magyar és tót kurucköltészetben megnyilatkozott, a független Magyarországnak valódi eleme. Mindig azok voltak a legnagyobb nemzeti hősök, kiket seregük a szabadság kivívására dalolva követett. A nyergesújfalusi ostromban fejére tíz sebet kapott az a latin poéta, ki Rákóczit princeps poetarumnak, a költők fejedelmének nevezte. Hiszik, hogy Rákóczi maga is írt verseket. Gyöngyösi István, gróf Koháry István, gróf Zichy Péter, báró Palocsay György, Radvánszky János, Losárdi Zsuzsanna, Petróczi Kata Szidónia, Ráday Pál stb. költeményei szorosan összefüggnek a kor nagy eseményeivel. A tárogatók szava pedig leglelkesebb ébrentartója ma is azoknak a nagy eseményeknek, s örök bizonyága a kuruc magyarok *zenei* érzékének. Bizonyos, hogy Rákóczinak nem volt cigánybandája, a hagyomány mégis kétségtelennek tartja, hogy Barna Miska szerezte a Rákóczi-nótát és Cinka Panna a fejedelem kedves cigánya volt. A népzene mellett a kuruc nagyurak a műzenét is szerettek. Cedron Imre a fejedelemnek, De Plume Bercsényinek volt híres karmestere; amaz kuruc dalokat és hallgató palotásnótákat is szerzett. Az ezredek lelkesítésére a fejedelem katonabandákat tartott.

A művészeteknek minden ága iránt érdeklődött. Az iparművészet az ő idejében nemcsak nem hanyatlott, hanem sok tekintetben fejlődött is, mert az ötvösöknek, székfiumvarróknak, hímzőknek stb. a fényes megjelenést szerető kurucok elég munkát adtak. Az építészett többnyire katonai célokat szolgált, tehát csak iparszerű maradt s a művészethez Freysing, Le Maire, Stampa építők nevének kevés köze van. A szobrászat is inkább csak az épületek díszítésére szorítkozott. A fejedelem hírneves udvari festője volt *Mányoky* Ádám és *Bogdán* Jakab; sőt a labanc *Kupeczky* János is szívesen festegetett kuruc tárgyú képeket. Az augsburgi *Rugendas* kuruc csataképeivel, Metner Carafa vérbíróságáról festett óriási méretű történelmi képével lett nevezetes. A fejedelem nemcsak megrendelte és gyűjtötte a képeket, hanem mint műkedvelő, maga is festegetett, sőt képeket is faragott. Megvallotta, hogy ilyenkor másra nem is gondolt, s teljesen erre a munkára szentelte idejét. Ha félbe kellett szakítania, a hosszantartó benyomás következtében mindig arra vágyakozott, hogy művét mielőbb folytathassa. Szeme, látása – mint maga mondta –, a természetre utalta mindenben, mikor képet festett vagy faragott; s a színek alkalmazásában a természetet kívánta követni. Kissé rossz néven vették tőle, hogy még a templomok képeit, szobrait is műbecsük szerint vizsgálgatta.

Mindezekből látható, hogy a fejedelem éles esze, erős ítélete, mindenre kiterjedő gondolja, nagy tanultsága a nemzeti állam kiépítésének munkájában tünt ki igazán. Ennek a munkának

éremét növeli, hogy folytonos csatazajban, örökös bizonytalansággal küzdve kellett dolgoznia. Magyarország Isten után így is mindenben tőle várta felvirágzását.

XX. Háborús országgyűlések

A magyar nemzeti állam újraalakítását a bécsi kormány elsősorban Erdély visszafoglalásával akarta meggátolni. *Rabutin* tehát Bécsből már 1707. augusztus 6-án megindult, s a Dunántúllal keveset törődve, a Fehér-Körös völgyéből az Érchegységbe nyíló Kajáni-hágón át szeptember 26-án Erdélybe nyomult s a *kajáni csatát* – a haragos fejedelem szerint *Esze* Tamás esze-veszettsége, egy „gyalázatos gazember rosszasa” következtében – október 4-én megnyerte. Mindenütt maga előtt hajtotta *Pekry* Lőrinc hadait, bevonult Kolozsvárra, mire a segítségére jött *Károlyi* is odahagyta Erdélyt, amelyet a fejedelem eszerint másodsor is elvesztett. A futó hadak és nemesek Kisvárdán hódoltak neki, s arra kérték, fogadja be őket Magyarországra. A nemesség színe-java kimenekült, a falvak pusztán maradtak, a nép egy ideig az erdőkben bujdosott.

Ezalatt Magyarországon két csatateren, a Dunántúl és a Vág vidékén folyt a küzdelem. Mind a két helyütt leghevesebben az osztrák határok mentében. *Bottyán*, *Bezerédj*, *Balogh Ádám* tartották a népből a lelket. S maga a csüggedni nem tudó fejedelem. „Pápát fölégette az ellenség?” – kérdezte a panaszkodóktól. – *Gönc*cel, *Miskolc*cal, *Szikszó*val s többekkel is így cselekedett tavaly. Ezeket most már építik. Eloszlottak az odavaló seregek? Ezek is eloszlottak akkor, de most újonnan szolgálnak. A népet levágták? Igen jól cselekedte, miért nem futott előtte, mint mások? Maradásával magát hamishitűvé tévén szövetségünkhöz, tőlünk is megérdemelte volna annak büntetését. A malmot felégette? Tavaly mi is elrontottunk sok százat; de fölépítették eddig. Labanccá lesz az odavaló katonaság? Lehet, kivált, ha a német mindenét felprédálva, az eszét is elvitte. De mikor az ellenség nemzetünk üldözésére való szándékát kinyilatkoztatja, mit remélhet tőle jövőben? S ha az állhatatlanság ráviszi is őket, nem tehetnek több kárt, mint *Nagyszombat*nál tettek.”

A kurucok méltók voltak csüggedni nem tudó fejedelmükhöz. *Pálffy* mellé csakhamar *Starhemberg* Guidónak is segítségül kellett jönnie, hogy Bécs külvárosait megmentse sok más osztrák város sorsától, a fölégetéstől. *Bezerédj* Badenig portyázott, és *József* császár maga is csak bajosan menekülhetett el előle. *Bottyán* több apró diadal után néhány város kivételével az egész Dunántúlt megtisztította az ellenségtől, s karácsonykor a parancsnokságot gróf *Esterházy* Antalnak adta át. *Esterházy* a dunántúli tíz vármegyével csakhamar fiókországgyűlést tartott, mely hadisegítségét ajánlott meg az ország azon részének védelmére.

Időközben a fejedelem december 12-én Kassán nyitotta meg a szövetséges rendek országgyűlését, hogy gondoskodjék az ónodi törvények végrehajtásáról, a hadijárulékok (dikák) kivetéséről, és igazságos végrehajtásáról. A fejedelem azon kezdte a dolgot, hogy önmagát nagyobb adóval rovatatta meg, mint amennyit uradalmi tisztjeinek bevállása után kellett volna fizetnie.

Egész erejével készült Erdély harmadik felszabadítására, s 1708. januárius 25-én meg is indult hadaival. A *Károlyiak* nagykárolyi új kastélyában tartotta első tanácskozásait az erdélyi urakkal, *Gencsnél* meg szemlélte a Moldvából hazatérő erdélyi emigránsok seregét, és lelkesítő beszédet intézett hozzájuk, februárius 22-én pedig tudatta az erdélyiekkel, hogy erdélyi hadainak főparancsnokává *Károlyi* Sándort tette, s maga visszatért Kassára. Kevéssel utóbb a császári hadak vezetését az eszes *Starhemberg*től megint *Heister* vette át.

Akkor már javában állt a pozsonyi országgyűlés, melyet huszonegyesztendei megszakítás után *József* király februárius 29-re hirdetett ki. A nádor meghívta rá „kedves öccse urát”, a méltóságos fejedelmet és híveit is. A fejedelem azt válaszolta, hogy csak dicsőséges, szabad

országgyűlésen jelenhetik meg, nem olyanon, melyre csak urakat s nem vármegyéket hí meg olyan uralkodó, kinek örökös uralma és királysága ellen ők az ónodi országgyűlésen tiltakoztak. A Pozsonyban való megjelenést híveinek megengedte ugyan, de ezzel az engedelemmel senki sem élt külön. Nem tiltakozott a pozsonyi országgyűlés ellen, mert – úgymond – az interregnum elegendő tiltakozás. Erre az országgyűlésre nem ment le maga József sem, hanem két osztrák főurat küldött le, hogy április 3-án az országgyűlést megnyissák. Ezek pedig nem engedték meg, az örökös királyságnak, a katonaság kivételét s Erdély visszacsatolásának kérdése feszegetését, s minden nemzeti engedményt elleneztek. A rendek tehát június végén kedvetlenül szakították meg tanácskozásaikat.

Még hamarabb szétoszlott a *szövetségesek konventje* vagy országgyűlése, melyet a fejedelem (1708. május 21-től június 14-ig) Egerben avégett tartott, hogy a háború folytatására, a közterhek egyenlő megosztása mellett, a szegény nép megterhelése nélkül szerezzen pénzt. A kurucok itt is, a csatatéren is legszebb jelét adták a szabadságért lobogó lelkesedésüknek. Erdélyben, hova Károlyi csakugyan benyomult, Görgény várát *Ráthonyi* János kapitány öt hónapom át Dobóra. Szondyra emlékeztető hősiességgel védte. Hajdúi csak az ő élete után nyitották meg a kapukat, de tizenhatan akkor is keresztül vágták magukat. „Még francia uraiméknál is ritka az ilyen példa” – szólt a fejedelem, s kegyeletesen ösmerte el *Ráthonyi*nk dicséretes és igaz magyar vérhez illő példás magaviseletét, életének édes hazájáért való feláldozását.

XXI. A trencsényi csata

A trónjától megfosztott *József* király attól tartott, hogy helyébe Rákóczi XII. Károly svéd királyt akarja trónra emelni. *XIV. Lajos* ezen a trónon – közhit szerint – a bajor választót, valamelyik Bourbon (talán Berry herceget) vagy Rákóczit szerette volna látni; *Robinson* írója, az angol *De Foë*, Rákóczit tartotta arra legméltóbbnak, és *Stepney* angol követ szerint, ha Rákóczi király akarna lenni, abban a császári sereg meg nem akadályozhatná. A törökök őt már is erdélyi királynak nevezték. Az oroszok és a lengyelek egy része a lengyel trónt neki szánta, az oroszok s a poroszok szerint pedig a Habsburgok kihaltával a magyar nemzet bizonyára őt választaná meg királynak. Maga a szenátus és a fejedelem az ónodi trónfosztáskor *I. Frigyes Vilmos* porosz herceget, vagy *Miksa Emanuel* bajor választófejedelmet szerette volna meghívni a trónra, mert mindakettő távoli rokonságban állt az Árpád-házzal, s amaz a franciák, emez a poroszok szövetségét biztosíthatta volna a nemzet részére. A fejedelem olyan királyt akart, ki visszaszeresse és fenntartsa szabadságát, s elösmerje Erdély függetlenségét, s ennek Magyarországgal való olyan szoros szövetségét, hogy háborúban mindig az erdélyi fejedelem legyen a magyarok fővezére. Nemzeti királyt – ahogy Rákóczi izente *XIV. Lajos*nak, azért nem választanak, mert nekik hatalmasabb uralkodóra, olyanra van szükségök, ki szövetségesei s a külföldi hatalmak támogatása mellett megállapítsa az ország szabadságát. A pápának, ki följánlotta a Habsburgok és a nemzet közt a békebíróságot, azt felelte, hogy szabadságukba kerülne, ha a letett királyt új választás nélkül elismernék.

Miksa Emanuel azonban a Habsburgokkal szemben már is annyit vesztett, hogy őket a jelöltség elfogadásával nem merte még jobban fölingerelni, a porosz király pedig csak akkor akart fia jelöltetéséről nyilatkozni, ha egy kuruc had már benn lesz Sléziában, hogy őt bevigye Magyarországra. Rákóczi 1708-ban ennek a sléziai csatlakozásnak reményében választotta csatatérül az északnyugati felvidéket.

Egerből 10,000 emberrel június 18-án ezért indult a Vág mellékére, hol nagyobb sereget akart összevonni. Régen vágyott már ilyen támadó hadjáratra, melynek sikerében bízhatott is, ha az északnyugati vonalon Heister és Viard hadainak egyesülését meggátolja. Nem hihette el

Ocskaynak, hogy ennek legjobb módja Morvaország megszállása, honnan Bécsset állandóan fenyegetheti s nem hihette el *Bercsényinek*, hogy sléziai betörését Trencsén vára elfoglalásával biztosítja legjobban. A haditanács határozatának engedett, mikor 7000 lovassal, 8000 gyaloggal és 14 mezei tarackkal mégis Trencsén alá nyomult. *Heister*, kinek még kisebb – csak 10,000 főnyi – hada volt, ütközet nélkül szerette volna elérni és megsegíteni Trencsént, sőt *Pálffy* tábornok egyenesen a visszavonulást tanácsolta neki; augusztus 3-án azonban *Pekry* kuruc tábornoknak egy hibás mozdulata következtében ő maga kezdte meg a támadást s *Pekry* és *Ebeczky* lovasságát váratlan gyorsasággal megszalasztotta. A rend helyreállítására odavágtató fejedelem kedves lova, a Pandur, a harmadik árok átugratásánál felbukott, s kiadta páráját, maga a fejedelem is erősen vérezve elájult, s bár gyorsan elszállították, híre futott, hogy meghalt. Az erdőben magához tért ugyan, s maga állt a futó lovasok elé, de az áradat már őt is magával sodorta. A gyalogság egy ideig még dicsőségesen harcolt, de végre is vissza kellett vonulniok. A kurucok közül a trencsényi szerencsétlen csatában 2400-an, a császáriak közül csak 600-an estek el.

A fejedelem sebeit a nyitrazerdahelyi kastélyban kötötték be, hol *Bercsényivel* az éjszakát töltötte. Rajta volt, hogy hadainak váratlan és érthetetlen megbódulása magával ne ragadja *Károlyinak* s más tábornokainak csapatait is, és hogy a Trencsén alól elszéledt kurucokat megint összeszedje. Ebben a tekintetben különösen a lelkes öreg *Bottyán* tábornok szerzett érdemeket. Maga a fejedelem nem hiában írta, hogy „nem első példa ügyünknek akkoron való felmagasztaltatása, amikor reménységünk legkevesebb vala.” Bécsben trencsényi győzelmük után attól tartottak, hogy a fölkelés új erővel tör ki. Pedig emlékirataiban *Rákóczi* maga megvallotta, hogy a trencsényinél gyalázatosabb, nyomorultabb, következeiseiben gyászosabb csatája sohasem volt. Szóba sem jöhetett többé, hogy benyomuljon Sléziába és diadalmas sereg élén hozza be onnan a porosz királyfit magyar királynak. Egerben, hol hetedfél hetet töltött hadai rendbeszedésével, elhatározta, hogy támadó háború helyett mostan már önvédelmi harcot kezd. S annál inkább, mert csak Nagyboldogasszony napján értesült, hogy *Oudenardenál* a szövetségesek szintén megverték a franciákat, akiktől ezek után semmiféle várhatott. *Ocskay* László, „*Rákóczi villáma*”, a trencsényi csata után annyira elvesztette hitét és eszét, hogy 900 lovasával az ellenséghez pártolt át.

„Mutata rerum facis! – sóhajtott a fejedelem. – Ha csodálatosan Isten nem konzolál bennünket, csak egyedül az a reménységem, hogy még talán az országban találkozik négy-ötezer olyan igazlelkű magyar, ki inkább kezén akar meghalni, mintsem tovább szemlélni nemzetünk gyalázatát.” A táborban pedig megszületett a kurucvilág legszebb, de szomorú himnusza, kesergője, a *Rákóczi nóta*:

„Jaj, régi szép magyar nép,
Az ellenség téged mikép
Szaggat és tép!”

XXII. Vitam et Sanguinem!

„Olajba főzzenek! – kiáltott *Bottyán* tábornok, mikor *Bercsényi* hadtestének főtisztjei térden állva újból fölesküdtek a haza és a fejedelem hűségére. – Nem elég az Isten úgy segéljen: erősebben esküdjünk!” S az egész had megfogadta, hogy a trencsényi csata napján, pénteken minden héten böjtöl, míg a csorbát ki nem köszörüli. Ezt a fejedelem is helyeselte, mert – úgymond – Isten aznap szégyenítette meg erejükben való elbizakodásukat; hiszen idáig nyelvükkel mocskolták az Istent s inkább harcoltak ellene, mint a németek ellen. Most is azok pártoltak el tőlük, kik jobban bíztak az emberi erőben, mint az Istenben. *Berthóti* palocsai, *Balogh* Ádám kölesdi győzedelme már is megkezdte a trencsényi csorba

kiköszörülését; az Egerben összegyűlt szenátus pedig (1708. szeptember 5–25.) elhatározta Erdély megsegítését, és azt, hogy ha béketárgyalásokra kerül a sor, nem kér sem többet, sem kevesebbet, mint a nagyszombati alkudozások idején; egyúttal gondoskodott a pénzügyi helyzet javításáról, mert – ahogy a fejedelem mondta – a magyar parasztember nemhogy pénzt adna morgás nélkül, de még bikkfa-levelet sem ad örömet.

A szenátus tanácskozásainak befejeztével a fejedelem az erdélyi negyedik hadjáratra készült, ami sehogysem tetszett Bercsényinek, mert bemenetelével fölbátorítja ugyan az erdélyieket, de elcsüggeszti a magyarokat. Október 3-án a fejedelem megindult ugyan Erdély felé, de meggyőződve, hogy Kolozsvár s más erősségek megvételeére nincs elég hadiszere, már két hét múlva abbahagyta vállalatát. Trencsénért így is megvigasztalta némiképpen Érsekújvár fölszabadulásának s *Esterházy* Antal drávamenti győzedelmeinek a híre. Így már megalázkodás nélkül foglalkozhatott újból azzal a gondolattal, hogy békét kössön, mire nézve a porosz király és az angol királyné jóakarátát is kérte, de azzal a szilárd elhatározással, hogy nem köt rossz békét, inkább kibujdosik. „Vagy boldogulunk, vagy vesznünk kell – mondta ebben az időben. – Csak az Isten állhatatossággal áldja meg nemzetünket s a bizalmatlanságot ne bocsássa, ne hagyja eláradni hadaink közt; mert egyedül csak az teheti győzedelmessé ellenségünket.”

Szatmárt négy hét alatt több ülést tartott az erdélyi tanácsurakkal, kiket biztosított arról, mit az orosz cárnak is megizent, hogy Erdély szabadsága nélkül nincs magyar szabadság; s hogy cserében tizakkora földért sem adja oda Erdélyt, amelyhez nem a maga érdekében, hanem hazaszeretetből ragaszkodik. Majd a *sárospataki országgyűlés* foglalkoztatta a fejedelmet (november 28.–december 17.). Ennek mindenekelőtt a pénzügyi zárószámadásokat mutatta be, önként elősmervén ezzel a kormány felelősségének az elvét, amelyben 81 esztendővel előzte meg mestereit, a franciákat. Azt akarta, hogy otthon és a külföldön senki sem vonhassa kétségbe a vezetők tisztakezűségét, másrészt pedig, hogy akár béke lesz, akár háború, a pénzügyek jó rendben folyjanak. A szegények adójának méltányos rendezését ő sürgette legjobban ezen a gyűlésen, mely a nagy áldozatok ellen néha zajosan tiltakozott. Mindamellet, mikor a fejedelem december 4-én a szenátus tagjaival együtt megjelenván, tudatta, hogy az ellenség lealázó fegyverszünetet ajánl, mert észrevette csüggedésüket, a rendek leírhatatlan lelkesedéssel, egy szívvel és lélekkel kiáltották, hogy életüket adják, vérüket ontják édes hazájuk szabadságáért.

Itt és nem 1741-ben, nem Mária Teréziáért hangzott el először a *Vitam et sanguinem!* – az a fölkiáltás, melyet Európa uralkodói legjobban irigyeltek az egész magyar történelemből. S ha Rákóczi annyi erélyt tapasztalt volna a megvalósításban, mint amennyi hazafiúságot tapasztalt a megajánlásban, Magyarországot – ahogy hasonló helyzetben utóbb Kossuth mondta – valóban a poklok kapui sem dönthették volna meg. Pedig a lelkesedés újból fellángolt december 12-én, mikor az újoncozásra vonatkozó javaslat tárgyalásakor a fejedelem szemükre lobbantotta a rendeknek, hogy önmagukban sem bíznak. Ekkor a gyűlés, a hadak kiegészítésére, 12.000 hajdút szavazott meg olyképpen, hogy minden 50 adóforint után egy-egy hajdút kell kiállítani. A fejedelem előterjesztésére elfogadták, Bécsbe mindjárt fel is küldték a fegyverszünet föltételeit, s utasították Esterházyt, a dunántúli hadak fővezérét, hogy a bécsiek hozzájárulása esetén a fegyverszünetet azonnal tudassa az összes hadparancsnokokkal. Az országgyűlés berekesztésekor a fejedelem biztosította a rendeket, hogy a haza szeretetétől őt el nem választja sem a félelem, sem az erőhatalom, sem a szegénység.

A követek megindultan búcsúztak el a fejedelemtől, kiről tudták, hogy ünnepies pillanatban tett fogadalmát szentül megtartja. Akik még maradtak, másnap (december 19-én) halni látták azokat, kikben nem volt ekkora lelki erő, mert a nemzeti ügytől eltántorodtak. A külön összeállított bíróság ítélete alapján társaival együtt mint hazaárulót ekkor végezték ki

Bezerédj Imrét, akinek nevét a Rákóczi-nóta Rákóczival és Bercsényivel együtt az imént még mint a dicső magyarok egyik vezérét, egyik fényes csillagát dicsőítette.

XXIII. Rákóczi mint a haza ellensége

Az 1709. év elején a császáriak megszállottak Trencsén, Árva és Liptó vármegyéket, de Esterházy Alsó-Ausztria városait sarcolgatta s a fejedelem ügyei máshol sem állottak olyan nagyon rosszul. Bécsben nyugtalanságot keltett, hogy *Teleki* Mihályt és *Pápai* Jánost követségbe küldte a törökökhöz, Velencével pedig védő- és dacszövetséget akart kötni a császár ellen, s *Esterházy* Antal már Horvátország visszafoglalására gondolt. A fejedelem azonban nem adott neki újabb ezredeket, mert előbb abban kellett Heistert meggátolni, hogy el ne foglalja az északi vármegyéket, s ekként el ne vágja Lengyelországtól. *Szienievszka* hercegné sok lengyel úrral Munkácsra nemcsak farsangolni, hanem azért is jött, hogy a fejedelemmel és *Desalleurs* francia altábornaggyal a két nemzet közös érdekeiről tanácskozzék. Az értekezlet végén a fejedelem megizente a cárnak, hogy az orosz-magyar szövetség felbomlását jelentené, ha Ágost királyt visszahelyezné Lengyelország trónjára; s Magyarországnak ebből következő romlását csak úgy lehetne elhárítani, ha a magyarok, a lengyelek és az oroszok szövetkeznének, s Ágostot magyar királynak is megválasztva, Erdély függetlenségét s vele Európa békéjét és szabadságát biztosítnák. Néhány hónap múlva jónak látta volna, hogy a cár egy hadtestet küldjön be, s ezzel a császárt a magyar koronáról való lemondásra kényszerítse. Ha Magyar- és Lengyelországok szabadon választott királyaik, vagy egy közös király alatt orosz pártfogás mellett újraalakulhatnak, a cár lenne a két ország szabadságának s Európa békéjének helyreállítója. Egyúttal megbízatása következtében följánlotta a francia király közbenjárását az oroszok és svédek kibékítésére. Követeinek (Jablonszkynak és Klementnek) Londonban *Marlborough* herceg is megígérte a királyné nevében, hogy minden lehetőet megtesz Magyarorszáért, mire *Savoyai Jenő* a császár előtt olyanformán nyilatkozott, hogy inkább önként béküljön ki Rákóczival s a magyarokkal, mint hogy megint a külföld beavatkozására adjon alkalmat.

Rákóczit legjobban aggasztotta, hogy a pápa már is kibékült, a francia király pedig kibékülni szeretett volna a császárral, s már meg is kezdte az alkudozásokat. *Torcy* külügyminiszter előtt követe, *Vetésy* László útján panaszkodott, hogy úgy bánnak vele, mint a kicsavart narancssal, s magára hagyják, hogy alkudozásait ne zavarja, s békére kényszerítsék. Ő azonban akár segítik a franciák, akár nem, folytatja a háborút, ahogy tudja. Inkább száműzetésbe megy, de nemzetét s magát nem engedi kizárni az általános békéből. Megköszönte, hogy Lajos király a spanyol királynál kieszközölte számára az aranygyapjas rendet, de hazahivatta követét a versailles-i udvarból, hol jelenléte – úgy látszik – kellemetlen. *Vetésy* azonban maradt, mert a franciáknak a szövetségeseikkel megkezdett alkudozásai meghiúsultak. *Torcy* kijelentette, hogy a háborút folytatják, s az elmaradt pénzsegítség kifizetésével gondoskodik, hogy a magyarok is folytathassák. A konstantinápolyi francia követ, *Ferriol* gróf éppen ekkor írta, hogy Magyarország a csodák országa, mert a mozgalmak aláhanyatló ügye ott gyakran ismét új erőre kap. Ki kételkedett volna ezen, mikor a nemes ifjak új zászlaját a sárospataki templom oltára előtt magasra emelte, gyönyörű imádságban ajánlotta a seregek urának védelmébe, s könnyekig megindulva kérte az Istent, szűnjön meg nemzetünkre kiontott méltó haragja, adjon győzedelmet a hazának!

Rövid idő múlva ezen zászló alá kellett volna sorakoznia a modern állandó hadseregnek. Mikor a fejedelem megtudta, hogy a dán király visszahívta a magyarországi császári hadak erősítésére küldött csapatait, az eddig folytatott védőháború helyett most már a támadót is lehetőnek tartotta, előbb azonban hágai követei útján gondoskodott a külföld

felvilágosításáról, a háború okainak és jogosságának megmagyarázásáról. A porosz királyhoz ez ügyben intézett emlékirata a szabadságharc egyik legértelmesebb okirata. Vele s más hatalmakkal is bizalmasan közölte, hogy a nándorfejérvári szerdár Magyarország területének némi megcsonkítása mellett felajánlotta neki a fejedelmi athnamét, de nem szövetkezik a törökkel, ha a hatalmak hazája szabadságáért kezeskednek; a bizonyosról azonban a bizonytalanért le nem mondhat. A szövetségeseknek ezt a kérdést Európa állapotainak figyelembevételével kell megfontolniok. Ő maga kezdettől fogva európai kérdés gyanánt kezelte a magyart, s most is alig volt udvar, melyet leveleivel és előterjesztéseivel föl nem keresett volna.

A június 5-én újból megnyílt *pozsonyi országgyűlés* a kiegyezést a külföld belevonása nélkül akarta volna megkötni. A harmadnap felolvasott királyi leiratban volt is néhány pont, mely megközelítette Rákóczi felfogását, s így a kibékülésre alapul szolgálhatott volna, de különösen a pénz- és vallásügyekre vonatkozó kijelentés a kiegyezést majdnem lehetetlenné tette volna. Erről azonban komolyan szó sem volt. Július 23-án a pozsonyi országgyűlés Rákóczit és Bercsényit a haza ellenségeinek és fölségsértőknek nyilvánította, de bűnbocsánatot hirdetett minden más fölkelőnek, ki négy hét alatt leteszi a hűségesküt. Egyúttal megsemmisítették az ónodi és a többi konvent határozatait is. A labancok tehát a haza ellenségének nevezték Rákóczit, kit a kurucok a haza atyjának neveztek.

Ekkor a pozsonyi országgyűlés újabb elnapolásakor (aug. 13.) értesültek Magyarországon arról, hogy *Péter cár* Poltavánál (július 9-én) XII. Károly svéd király hadait megsemmisítette; s ezzel eldőlt az is, a kurucok svéd vagy orosz segítséggel keressék-e szabadulásukat. Rákóczi, kit a cár külön futárral értesített győzedelméről, jogosan remélhette, hogy megkötött szövetségük értelmében a cár mostan már valamiképpen Magyarországot is megsegíti.

XXIV. Az 1709/10. évi téli hadjárat

A poltavai csata hírére a fejedelem azt mondta, hogy „minden jó lesz, csak tartsuk magunkat”. Azonban hadai emitt Nagyvárad élelmezését nem tudták megakadályozni, amott a lipcsei sáncokat kellett odahagyniok, Palotánál pedig csatát vesztek, minek következtében a Dunántúlról az év végére kiszorultak, s Károlyi sem boldogult Erdélyben. „Én mindenkor csak jót remélek – írta mégis a fejedelem; – mert Isten irgalmassága ellen való cselekedet volna elhagyni nemzetünket”. Szeretett volna találkozni a cárral, hogy elmondja neki, mi haszna lehetne hazánk szabadságából. Nem bánta volna, ha helyette akárki másnak adja a lengyel koronát, csak hazánk szabadságát állítsa fel, vagyis teljesítse a vele kötött szövetségben elvállalt kötelezéseit, mert a Habsburgokkal egyedül fegyveresen intézheti el a dolgait. Nyert ügye lett volna, ha – mint az oroszok Poltavánál, – a franciák is győznek Malplaquetnél; azonban ezt az utolsó nagy döntő csatát is elvesztették, s a fejedelem, kit csak némi pénzzel segítettek, többé semmi jót sem várt tőlük; de a cárból sem bízott teljesen, mert nem tudott élni győzedelmével. A cár legalább bízta, hogy ha a bécsi udvar nem fogadja el közbenjárását, fegyveresen segíti meg őt. De a fejedelem az angolok és a hollandok újabb közbenjárását kérte. Ennek a nemzetnek fölszabadítása – írta *Marlborough* herceghez, Nagybritannia első miniszteréhez – nevével talán jobban megörökítené, mint minden egyéb hősi tette. Győzedelmeit Isten különben is az elnyomottak védelmére s az igazság gyakorlására adta.

Az erdélyiek *huszti országgyűlésén* (1709. okt. 22–25.) magukra a rendekre akart hatni, hogy megmentsek a szabadságot, melyet egymaga meg nem menthet; az országgyűlés azonban ezúttal csak az erdélyi bujdosók sorsának javításával foglalkozott. A fejedelem tehát tőlük függetlenül készített tervet újabb hadak gyűjtésére, remélve, hogy az Isten megadja a

nemzet szabadításának óráját; mert semmi jót sem várhatott a bécsi udvartól, melynek a cár követe által hozott békefeltételeit tanácsosaival együtt alkalmatlanoknak találta tárgyalásokra. Egyébiránt a császár a kiegyezés egyetlen törvényes módjának azt tartotta, hogy Rákóczi, ha békét akar, képviseltesse magát a pozsonyi országgyűlésen. Az angolok és hollandok közbenjárását a nagyszombati alkunál való kevély magaviselete következtében többé nem fogadja el; de erre ezen alku meghíúsulása, az ónodi függetlenségi nyilatkozat, a császáriak győzelmei, a kurucok átpártolásai, Rákóczi és Bercsényi száműzetése következtében már a hollandi követ sem volt hajlandó, ami különben csak egyéni megnyilatkozása volt.

Nehéz helyzetében Rákóczi zsoldjába fogadta azt a 4000 lengyelt és svédet, kit – az oroszok elől menekülve – *Potocky* lengyel tábornok, Szaniszló lengyel és XII. Károly svéd királyok híve ajánlott föl neki. Így némiképp megerősödve, 1709. december 30-án Varannóról megindult téli támadó hadjárata megkezdésére, elsősorban az imént elvesztett Nógrád vármegye visszafoglalására. A támadás a csüggedő kurucokat fölbátorította, sőt (1710. jan. 3.) *Ocskay* is azzal a kijelentéssel lépett a vesztőhelyre, hogy megbánta átpártolását, s mint Rákóczi híve hal meg. Rákóczi a szokatlanul kemény télen minden nyomorúságot megosztott katonáival; együtt járt-kelt velők, s maga is a fagyos földön hált, örülve, ha legalább a dermedt szél ellen védhette magát. Amint hadaihoz intézett lelkesítő beszédeiben mondta, velők él, hal. Gondolják meg, hogy ebben a hadjáratban utoljára vonták ki kardjukat. Ne bízzanak a segélyhadakban, se a maguk sokaságában, hanem egyedül az Istenben. Térjenek meg, és viselkedjenek vitézi módon.

A *romhányi* (másképpen *vadkerti*) csatában 1710. januárius 22-én valóban vitézi módon viselkedtek; 12,000-en lévén, többen is voltak b. *Sickingen* altábornagy hadánál, amelyet már megzavartak, midőn a zsákmányolás következtében rendjük felbomolván, az újra támadók elől mégis vissza kellett vonulniok. Mind a két fél önmagát tartotta győztesnek, s mind a kettő Te Deumot tartott a győzelem örömeire. A fejedelem azonban a lengyelek és svédek sürgetésére sem üldözte az ellenséget, mert nem akart mindent kockáztatni, míg hadait újból nem rendezi és meg nem erősíti. Jó és rossz híreket vegyesen hallott a különböző csatatererekről; legjobban bántotta, hogy Lőcsét *Andrássy* István tábornok – közhit szerint *Géczy Juliánna*, „a lőcsei fehér asszony” árulása következtében – föladta b. *Löffelholz* cs. altábornagynak, s ezzel a Szepesség nagy része is elveszett a kurucokra nézve. Ő maga a Duna-Tisza közének biztosítására a rácok ellen indult, de a veszedelmet kisebbnek találván hírénel, Károlyira bízta üldözésüket. Azután Jászberény felé fordult vissza a rettenetes hidegben, s nemsokára (febr. 23.) kiadta híres hadi parancsát: ütközetek alkalmával ki mihez tartsa magát. „Csak ne látna – úgymond – annyi lesütött szemű embert suttogva sétálni, sóhajítani!” Éppen akkor, mikor a francia követ a spanyol király megbízásából elhozta hozzá az aranygyapjas rendet, gabonás zsákot tett nyeregkápája elé, hogy hadai is kövessék példáját s így vezette őket az éhező Érsekújvár ellátására. Csak áprilisban vett magának pár napnyi szabadságot, hogy egészsége helyreállítására az egri melegforrásokat használja.

XXV. A vég kezdete

Az 1710. évi hadiesztendőt *Rákóczi* május elsején Krasznahorka hős védőjének, *Andrássy* Györgynek megdicsérésével kezdte, s remélte, hogy *Károlyi* tiszántúli hadait is magához véve, valami derekasabb dolgot kezdhet; sikert azonban most már csak szövetségeseinek, az oroszoknak beavatkozásától remélt. Egyelőre beérte volna annyival, ha a cár, a svéd király hazatérésének megakadályozása örve alatt, 3–4000 főnyi őrséget küld a munkácsi várba, s a császárral szemben ott semleges marad addig, míg ez Rákóczit nem háborgatja Bereg, Ugocsa, Máramaros és Szatmár birtokában. Ha a magyaroknak mégis menekülniük kellene,

Ukrajnában a cár külön területet hasít ki számukra, s a védelme alá vett munkácsi hercegséget azonnal visszaadja, mielőtt onnan új fölkelésre elkészülve térhetnek haza. A munkácsi orosz tábornok különben Rákóczi parancsnoksága alatt állana. Ésszerűbbnek vélte, hogy a cár ne Ágost lengyel királyt, hanem saját fiát, *Alexejt* választassa meg magyar királynak, hiszen a magyar trón volna a helyreálló bizánci birodalom trónjához az első lépés.

Fejében európai tervekkel, keze alatt csak maroknyi haddal fogott ahhoz a feladatához, hogy Erdély s a Dunántúl megszerzésével „még egyszer közreszorítsa a németet s árvíz módjára elborítsa az országot.” *B. Nehm* cs. tábornok is azt tanácsolta a császárnak, hogy az Aranybulla záradékán kívül adja meg a magyaroknak minden szabadságát, mert míg egy férfiú és egy tehén lesz Magyarországon, a hadakozásnak vége nem szakad. A fejedelem fölsóhajtott: az ellenség többre becsüli erejüket, mint önmagunk. Pest is most hódolt meg neki. S az ő tábornokai, főtisztjei, Bercsényit is odaértve, a pestistől megijedtek, bujdosnak, katonáik pedig követik a példájukat.

A *pestis* 1708 óta valóban irtózatosan pusztította az országot. Összesen 410,000 embert ragadott el, míg magának a szabadságharcnak 85,000 halottja volt. Így minden hatodik ember áldozatul esett. Kurucok, labancok messze elkerülték a városokat, falvakat s még télen is szabad ég alatt táboroztak, hogy a rettentő ragadós betegséget meg ne kapják. *Bottyán* tábornok hat más tábornokkal együtt szintén belehalt. Rákóczi nem hitte, hogy Istent kísértette, és vétkezett azzal, hogy hivatalának teljesítésében a pestis idején sem kímélte önmagát, hiszen ebben isteni rendeltetésének tett eleget; s egyedül ennek tulajdonította, hogy a mellette lévőekkel egészséges maradt.

Az utolsó nyarat többnyire Szerencsen töltötte, s ott hallotta, hogy a magyarokat még jóakaróik, az angolok és a hollandok sem akarják belefoglalni az általános békébe. Itthon a pestis és a köznyomorúság egyre terjedt. Huszt, Ecsed, Kassa őrsége jóformán kihalt, Érsekújvár, Szolnok tisztességes föltételek mellett kapitulált, s Vörösmarton legyőzték, elfogták Béri *Balogh* Ádámot, ki még bilincsei közt is fogadkozott, hogy sem élve, sem halva nem szakíthatják ki lelkéből Rákóczit. „A megholtakat föl nem támaszthatom, az élőkől jókat nem csinálhatok”, mondta a fejedelem a szomorú hírek hallatára, és elborongott azon, hogy „hadainknak Isten nem adta meg a hazáért való vértanúhalál ajándékát”. A fejedelem szíve sohasem esett meg úgy a köznyomorúságon, mint Sárospataktól Ungvárig tett utolsó útjában, októberben. A földet már hó borította. Hosszú szekérsorokkal találkozott, melyeken dunántúli és végvidéki nemesek, tisztek feleségei menekültek az ellenség elől Lengyelország felé. Könnyezve biztosították a fejedelmet, hogy uraik mostan is hűségesen ragaszkodnak hozzá. Szállásért, eleségért könyörögtek, s a fejedelem meg is tett értők mindent, amit tehetett. „Szegény magyarok! – sóhajtott *Palmes* bécsi angol követ is, – megérdemlik a részvétet, s én a szabadságot annyira szeretem, hogy mindent elkövetek érdekükben. De hiába reménykednek, hogy a bécsi udvarral tárgyalhatnak.”

Az országot azonban az a nagy meglepetés érte, hogy a császár végre magyar embert állított hadai élére. Gróf *Pálffy* János 1710. november 10-én mint a magyarországi hadak teljes hatalmú parancsnoka érkezett Pestre, s 14-én már felszólította Károlyit, küldjön hozzá teljes hatalmú megbízottat, kivel a maga és a haza érdekeiért tárgyalhat. Ezt a fejedelem sem ellenezte, egyúttal azonban mindennel úgy ellátta Munkácsot, hogy hosszú ostromot is kiállhasson; s arra gondolt, hogy átkel a Tiszán az áldott Nyírségbe, elvágja az ellenséget minden eleségtől, s a népet újból föllelkesíti. Gondolatait írásba foglalta vagy foglaltatta s egy „Egy igaz magyarnak hazája dolgai felől való elmélkedése” címmel nov. 29-én elküldte Károlynak, hogy annak szellemében beszéljen Pálffyval; kevéssel azelőtt azonban magát Bercsényit küldte II. Ágost lengyel királyhoz és Péter cárhoz, hogy velők az ország végső veszedelmét tudassa, és segítséget kérjen. Mikor Eger várát is elvesztette, a fejedelem Károlyi táborába indult, hogy ott döntsön arról, folytassa-e a háborút, vagy csakugyan békét

kössön. Sokat egyikben sem bízhatott. De békét csak országgyűlésen, valamennyi vármegye képviselőjének jelenlétében akart kötni.

XXVI. Az utolsó hetek a hazában

Karácsonyra – ebben a hazában az utolsó szent ünnepekre – Rákóczi a táborból visszatért Munkácsba, Károlyit is odahíta, együtt állapodtak meg abban, hogyan folytassák az alkudozásokat, hogyan védelmezzék tovább az ország megmaradt részét, az északkeleti öt vármegyét. Az új esztendő (1711) rosszul kezdődött. *Barkóczy* éppen aznap adta föl a császáriaknak a zempléni Csicsva várát, s a császáriak már Terebesnél állottak. A kurucokat az a veszedelem fenyegette, hogy Lengyelországtól elvágják őket, pedig Károlyi főtabornok felesége is eznapi szállást Munkácson, hogy ha kell, Lengyelország felé meneküljön tovább. A vár tele volt menekült úriasszonyokkal, pedig az őrség elszánta magát „a nagyszerű halálra”.

Sachsen-Zeitz herceg, az esztergomi primás, békességre intette Rákóczit, *Pálffy* tábornagy pedig arra, hogy hódoló levelet írjon a császárnak, de országgyűlésről, béketárgyalásról, frigről ne álmodozzék, mert abból semmi sem lesz, hanem akkor hadjárattal döntenek. Mialatt ő a Tiszántúlt hódoltatta, a fejedelem januárius 9-én beindult Lengyelországba, hogy Skoljében, *Szeniavszkijéknál* a lengyel uraktól megtudja, az orosz a török háború miatt odahagyja-e Lengyelországot, mert ha igen, az oroszról segítséget csakugyan nem remélhet. De már aziránt is határozottan tájékozódnia kellett, lengyelek, oroszok hogyan fogadnák a menekülő magyarokat. *Galicin* Mihály herceg, Oroszország egyik leghíresebb vezére, nagyon várta, mert – úgymond – „olyan nagy embernek hírét hallani is kívánatos, annyival inkább személyét látni, ösmerni és szolgálni”; Drohobicán azonban Rákóczi csak a cár teljes hatalmú megbízottjával, *Dolgoruckij* herceggel tárgyalhatott. A hónap végén azzal a benyomással érkezett haza, hogy a muszka segítségével is véghez vihetik a békességet, amelyet Károlyi *Pálffynál* keres.

Otthon az a hír várta, hogy Sarkad és Murány vitéz kurucái végre is kapituláltak, Szentjobbot önként odahagyták, s a császáriak már Ungot és Máramarost szorongatják. Munkácson Károlyival tanácskozva, a fejedelem elhatározta, hogy teljesíti *Pálffy* óhaját, személyesen találkozik vele, ami Vaján januárius 31-én történt meg. *Pálffy* biztosította, hogy ha hódoló levelet ír a császárnak, ez – Erdély függetlenségén kívül – teljesíti minden kívánságát, visszaadja a nemzet törvényes szabadságait. Ellenben ha ellenáll, fegyverrel nyomják el a fölkelést, s a magyar törvényeket minden valószínűség szerint épp úgy eltörlik, mint alig kilencven esztendővel ezelőtt a csehekét eltörölték a prágai (fehérhegyi) csata után. Másnap együtt állapították meg a hódoló levél szövegét s elváltak egymástól. Apátiban a reá váró tiszteket a fejedelem azonnal tájékoztatta *Pálffyval* folytatott hosszas beszélgetéseiről, s kijelentette, hogy ha a kibékülés akadályá az ő személye, kész mindent idehagyni, s az országból csak egy pálcával is kimenni. Figyelmeztette őket, hogy *Károlyit* a fegyverszüneti alkudozások miatt ne gyanúsítsák, mert amit idáig tett, az ő akaratából és parancsából tette. A tisztek helyeselték eljárását.

Munkácsra visszatérve, kihirdette a fegyverszünetet, s februárius 2-án megírta hódoló levelét a császárnak. Figyelmeztette, hogy a hétéves háború s a rendek szövetsége a nemzet megsértődését jelentette. Most azonban a vármegyék nagy része visszatért, s ő is visszatér a király hűségére, abban a reményben, hogy a király biztosítja az ország törvényeit, szabadságait és az egyesek jószágait. *Pálffynak* nem tetszett a levél önérzetes hangja, a fölkelés jogosságának vitatása, de az iratot azonnal elküldte Bécsbe. Maga Rákóczi sem bízott a jó fogadtatásban s különben sem csak a maga részére keresvén a nyugalmat, az ugocsi Salánkra sietett, hová a magyar és erdélyi szenátorokat egybehívta, hogy eljárásáról

beszámoljon. Februárius 14-én könnyes szemekkel ismertette meg velük az egész szomorú helyzetet, s egyenesen megkérdezte tőlük, kimenjen-e a cárhoz a szövetség föltételei teljesítésének sürgetésére, vagy a fegyverszünet lejártával Munkácsba zárkózzék hadaival? A szenátorok kijelentették, hogy szövetkezésük célja, oklevele és esküjük ellenkezik minden olyan békével és egyezkedéssel, amelyet a nagyszombati pontok sérelmével kötnének. Hasonlíthatatlanul jobb és illőbb, ha a fejedelem nem mond le a hadviselésről, de tétlenségre kárhóztatva nem zárkózik be egy várba, a szövetség megsértésével nem teszi ki magát a hitszegés és a hazaárulás bűnének, hanem kimegy Lengyelországba, hol még tehet valamit. Az erdélyi szenátorok sem fogadták el a fejedelemségről való lemondását. Kijelentették, hogy törhetetlen hűséggel, ragaszkodással követik idegen földekre, tengerekre, mert jobb, ha idegen országba megy, mint hogy – a cár bizonytalan segítségére várakozva – egy várba zárkózzék, s mindenféle veszedelemnek tegye ki életét, amellyel a hazának tartozik. Parancsait kérték, mit tegyenek.

A tanácsurak salánki felbuzdulása a magyar történelem legszebb jelenetei közé tartozik. Rákóczi körül annyi ember sem volt, mint nyolc esztendővel azelőtt, mikor zászlaját a Vereckei-hágón kibontotta. S a hét tanácsúr éppoly szentül fogadta neki, mint a hét vezér valaha Árpádnak, hogy ahová sorsa vezet, oda követik; amíg nemzetsége él, abból legyen a nemzet vezére, fejedelme.

A magyar urak már februárius 15-én, az erdélyiek pedig másnap elbúcsúztak tőle. A fejedelem meghagyta Károlynak, hogy *a salánki megállapodások értelmében* folytassa az alkudozásokat, s ha kiszorítják az országból, szövetségeseihez, az oroszokhoz Lengyelországba s ne ezek ellenségeihez, a Moldvában levő svédek felé meneküljön. Reá, az ő lelkére, hitére kötötte, bízta legdrágább kincsét: édes hazáját és Munkácsot, melynek parancsnokává *Sennyei Istvánt* tette. Munkácson hagyta minden kincsét, hogy azt a szabadságért tovább küzdő hadak költségeire fordítsák; s februárius 19-én örökre eltávozott a magyar szabadság utolsó fellegvárából, hol édesanyja vezette be a vitézség iskolájába. Másnap, 20-án Alsóvereckén nyílt levélben értesítette a szövetkezett rendeket, hogy személyesen tárgyal a külső hatalmakkal, mert vagy jó békét köt, vagy külső segítséggel folytatja hadakozását. Távollétében a kormányt *Károlyi* tábornagra bízta. Károlynak onnan külön is megírta, hogy kezére adja hazája *belső* dolgainak terhét; de hitére fogadja, hogy a haza boldogulásáért ő is összetesz éjet és napot. Aratásra, s ha lehet előbb is, többedmagával jön vissza, mint amennyivel kimegy. És 1711. februárius 22-én azon az úton, melyen nyolc esztendővel azelőtt a szabadságháború megkezdésére bejött, örökre elhagyta a hazát.

XXVII. A szatmári béke

Rákóczi Lengyelországban februárius 27-éig maradt Skoljén *Szieniavszkijék* társaságában, azután megindult Stari Siolo és Lemberg felé, hogy a várva várt cárral találkozassék. Míg ő azt remélte, hogy Magyarországból kihozhatja és – hogy együtt tartsa – Ukrajnában a cár zsoldjában a tatárok ellen foglalkoztathatja hadait, helyettese, *Károlyi* március 14-én hűségesküt tett a király iránt, s kötelezte magát, hogy az eskü letételére a katonaságot is rábírja. Éppen aznap, mikor a fejedelem megírta, hogy a szövetség megkérdezése nélkül sem neki, sem másnak nem adhat hatalmat a béke nyílt tárgyalására. A Sztrijben március 27-én tartott tanács azokat a békeföltételeket, amelyeket Károlyi oda magával hozott, nem tartotta őszintéknek, mert „nem békesség, még csak nem is kapituláció az, hanem megadás életre, halálra.” Károlyi figyelmeztette a fejedelmet, hogy ha elveti azokat, hadai elhagyják, s a külföldi segítségben is csalódhatnak.

„Mely ha mind úgy történnék is – felelte a fejedelem – mégis jobban szeretem tiszta, tökéletes lelkiismerettel Istenbe vetni reményemet egyedül, mintsem hitetlenségemmel azt

megmocskolván, attól is mind eltávoznom, mind érdemetlenné tenni magamat. Ez oly végső rezolúció, melytől csak a halál választ el; s nincs oly nyomorúság s rabság, amely elmemben habozást okozzon.”

Hazatérve, *Károlyi* gyűlést hítt össze Szatmárba, és beszámolt a fejedelemmel való találkozásáról. Az egybegyűltek a király föltételeit elfogadhatóknak találták, s ezt küldöttség útján tudatták a fejedelemmel, kit arra kértek, hogy a huszti országgyűlésre, a föltételek tárgyalása és elfogadása végett, jöjjön haza, vagy mentse föl őket hűségesküjök alól. A fejedelem a küldöttségnek, föltételelesen, meg is ígérte bejövetelét, de meggyőződve, hogy *Károlyi* még a maroknyi kurucságot is két pártra, két konföderációra szakította, április 18-án csak egy nagyszerű manifesztumot küldött haza, s ellenállhatatlan szónoki erővel bizonyította a föltételek kárhuzatos voltát. Magyar fejedelem így talán sem azelőtt, sem azután nem szólt a magyar néphez. Mi történhetett volna még mostan is, ha nem levélben, hanem szavának bűvös erejével ott a hadak közt kérdezi meg, milyen alapon meri *Károlyi* a rendeket már 3–4 nap múlva összehívni, s a megjelenésre őt is felszólítani? Isten és a világ előtt kijelentette, hogy nincs része ebben a „reménytelen és megfoghatatlan istentelenségben”, s a békességet nem kereste a szövetség sérelmével. Különben is csak jó béke megkötésére vállalkozott; ezt a mostanit éppen azért nem kötheti meg, mert az nem békesség, hanem fegyver által való meggyőztetés, melyet a nemes vér, mint a halálnál is nehezebb dolgot, nem szenvedhet.

*Károlyi*t külön levélben is intette, ne siesse el szegény nemzetünk dolgát a maga és családja holtig való gyalázatára; mert sohasem fogják azt mondani, hogy a fejedelem pártolt el a tábornoktól, hanem a tábornok a fejedelemtől. „A megcsalatott barátság fojtogatta”, mikor a polgárok kiontott s kiontandó vééréért őt tette felelőssé.

A *békepárt* azonban már megalakult, s nem ugyan Huszton, hanem Szatmáron *Károlyi* április 19-én megnyitotta az *országgyűlést*, melyet a kiegyezés ügyében ő maga hívott össze. A tizenkét pontot a rendek egészben véve elfogadhatónak tartották. Kassa kapitulációjának hírére *Károlyi* Szatmárra gyűjtötte a hadakat, s az országgyűlés április 29-én 56 pontot terjesztett *Pálffy* elé, aki azonban be sem várta a küldöttséget, hanem megizente, hogy még aznap végezzenek. Végeztek tehát, elfogadták, s *május elsején aláírták a békességnek mind a tíz pontját*. Ennek értelmében „*Rákóczi Ferenc* uram” kegyelmet nyer, s az országban maradhat, ha három hét alatt leteszi a hűségesküt, s váraiba befogadja a császári őrséget. Kegyelmet kapnak hívei is. A császár és király megtartja a vallás szabad gyakorlata ügyében hozott törvényeket, s Magyar- és Erdélyország minden törvényét és kiváltságait.

A kismajtényi mezőn a császáriak ezalatt rendre föleskették a kuruc ezredeket olyan királyra, akiről még nem tudták, hogy a ravatalon fekszik. Május elsején még egyszer és ebben a háborúban utoljára megszólaltak a kurucok tárogatói, s 12.000 vitéz újból fölesküdvén a király hűségére, még egyszer meglengette a nyolcévi háborúban megtépett 460 lobogóját, majd egy halomba rakta, háromszoros sortüzet adott, s ezután megnyerte katonai elbocsátását, mit hálaadó istentisztelet követett.

A fejedelem azonban május 13-án úgy vélekedett, hogy Isten jóra fordította a szatmári gyülekezet hibáját, mert a meghalt császárnak letett hit alól felszabadítja és nemzeti ügyük újabb keresésére jogosítja őket. Felszólította a magyarokat, térjenek vissza a szövetséghez és Munkács alatt várjanak reá. I. József halálával a királyválasztás joga visszazállt a nemzetre. Amíg királyuk nem lesz, ő azt a jégen épült békét meg nem erősíti, várait, jószágait senkinek sem adja át, mert Magyarországon most nincs ellenség. A törvényes királynak majd hadaival együtt törvényes és szabad országgyűlésen teszi le a hűségesküt, s erdélyi fejedelemségéről is törvényes országgyűlésnek kell határoznia.

XXVIII. Lengyelországban

A fejedelem Javorówból május 10-én a mellette levő szenátorokkal és urakkal együtt átment zaluzei kastélyába, hol – évek óta most először látott feleségével együtt – nagyban készült *Péter cár* fogadására. A cár 12-én a javoróvi vár kertjében találkozott vele először, s mindjárt meghívta a jelenlétében tartani szokott tanácskozásokra, de már eleinte kitűnt, hogy a francia király nem szövetséget ajánl az oroszoknak, mint ahogy Rákóczi remélte, hanem csak közbenjárását az orosz-török háború elhárítására. Mindamellet a szenátorokkal tíz napon át az oroszokban bízva folytatott tanácskozásokat, s azok befejeztével Dolgoruckij hercegnek a cári pár és Rákóczi tiszteletére adott lakomán sok poharat üritettek az orosz-magyar barátságért. Pedig akkor már a cár elismerte Károly spanyol pártkirályt I. József örökösének s Eleonóra anyakirályné május 26-án távollevő fia helyett megerősítette a szatmári békét. Mindamellet a cár föltételeesen támogatást ígért a magyaroknak, s Ágost lengyel király biztosította Rákóczit, hogyha a körülmények kívánják, a cár Magyar-, ő pedig Németországba hadsereget küld, hogy az általános békét kierőszakolja, sőt szabad választás esetén kész elfogadni Magyarország koronáját is. Június 11-én a cár és a lengyel király szövetséget kötöttek, s a cár még aznap megindult a törökök ellen Moldva felé, hol 120.000 főnyi serege várt reá. Útközben Wysockán a cárnéval együtt a fejedelem vendége volt, s újra fogadkozott, hogy megsegíti őt és Magyarországot.

Ebben Rákóczi már maga sem bízott. *Fierville* francia követnek levelében szemére vetette, hogy a franciák egyáltalán nem támogatták őt az oroszokkal való alkudozásokban, s úgy bánnak vele, mint a kiszopott narancssal, melynek héját elvetik; sőt Lengyelországba jövete, I. József halála óta szóba sem állnak vele, nem törődnek a magyar háborúval, s a menekültek ellátásáról sem gondoskodnak. Ezalatt otthon az utolsó kurucvárok is a császáriak kezébe estek. Ungvár, Kővár, Huszt, sőt több mint egyhónapi (május 19.–június 22.) kemény ellenállás után Munkács is, melynek őrsége (4000 gyalogos és 500 lovas) magának *Pálffy* tábornagnak kezébe tette le az esküt. Ezzel a szabadságharc, mely nyolc esztendeig tartott, teljesen megszűnt. Pálffynak itt északon az volt a feladata, hogy a határt biztosítsa Rákóczi, Bercsényi vagy épp a cár betörése ellen, s hogy küldötte (Wallis ezredes) útján hazatérésre bírja a Lengyelországban bujdosókat. Néhányan haza is mentek; de pl. Szatmári *Király* Ádám éppen most (július 19-én) esküdött fel udvari bejárónak a fejedelemnél, kinek tetteiről azután ötödfél esztendeig naplójegyzeteket tett.

A fejedelem számára a francia király még a háború idején uradalmat vásárolt Lengyelországban, ami számba sem jöhetett Magyarországon önként feláldozott egy millió négyszázezer holdnyi uradalmi mellett. Bár *Ágost* király pártfogásába vette, idekinn mégis csak vendégnek, olyan elhagyatottnak tekintette magát, amilyen a gyönyörű javoróvi park volt, melyben olvasgatva és sétálgatva, terveit tovább szövögette. Még élete sem volt biztonságban, mert híre járt, hogy a bécsiek orgyilkosokat küldtek ellene, és wysocki uradalma erdejében német katonák lesnek reá.

Tudta már, hogy szorult helyzetében a cár július 12-én békét kötött a törökökkel, ami az orosz-francia szövetségbe s Magyarország megsegítésébe vetett reményének a végét jelentette. Meggyőződött erről, mikor augusztus 21-én a hazatérő Péter cárt, *Dolgoruckij* herceget és *Golovkin* kancellárt Dzidzilówban tokaji borral megvendégelvén, a cár maga beszélte el szerencsétlensége történetét, s újra meghívta őt, hogy a bujdosókkal Kijevtől délre, Ukrajnában telepedjék le. A fejedelem ehelyett arra kérte, hogy elkísérhesse őt Elbingbe, Dancka (Danzig) vidékére, honnan az európai ügyek fejlődését jobban megfigyelheti, s az általános békébe talán hazáját is belefoglalhatja. A cár a Visztulán valóban külön hajót bocsátott rendelkezésére, s a fejedelem a viszontlátás reményében elbúcsúzott feleségétől, kit

ebben az életben többé sohasem látott, és 1711. augusztus 29-én 24 udvari emberével hajóra szállt, hogy a cárt elkísérje, és mostan már a Balti-tenger mellett keresse hazája boldogságát.

Hívei közül egyesek, mint Ráday Pál, Hellenbach János, Nedeczky Sándor, Sréter János levélben búcsúztak el tőle, s elhatározták, hogy hazatérnek, meghódnak; mások, mint Bercsényi, Esterházy, Forgách, Csáky Mihály, Charrière (ki még Lengyelországban is együtt tartotta magyar ezredét), sőt maga a fejedelemasszony is az orosz tábornokoktól várták ellátásukat. A lengyelországi emigránsok középpontja Jaraszló lett, hol a fejedelemasszony még egy esztendeig tartózkodott. Néhányan, köztük Bercsényiné, mindhalálig, sőt holtukban is ottmaradtak.

XXIX. Danckában

A cár tizenegy hajója s köztük a Rákóczié, nem kis veszedelmek közt folytatja útját a Visztulán. A fejedelem csöndesen nézte, a vert vezér, a cár, milyen vígan vonul hazafelé. Sokat nem szeretett a cárban, de csüggedni ő sem tudott. Varsóból, ahol két napig pihentek, éppen a cárral itt kötött szövetsége negyedik évfordulóján írta francia ügyvivőjének, *Vetésynek*, hogy ügyét már csak a cár akarja támogatni; a franciákkal, akik őt elhanyagolták, többé nem járhat egy úton. Már születésénél fogva sem követhet el méltatlan dolgokat. Soha, semmi körülmény közt sem tehet alávalóságot s igazi feladatától semmi sem térítheti el. Éppen azért magához méltatlannak tartotta azt a korcsmai mulatozást, melyre Thornban, Kopernikus szülővárosában kikötésükkor, a cár kényszerítette. Innen, kíséretétől elválva, a cár a karlsbadi fürdőbe ment, mit Rákóczi – ahogy mondta – az ő helyzetében nem tett volna; de Bercsényi szerint csak hadd mosakodjék, mert megmocskolta a török, s ha már tisztulni akar, máshol mosdjék, ne otthon.

A fejedelem még harmadfél hetet töltött Thornban, hol többször kellett találkoznia *Katalin* cárnéval, ami többet használhat Bercsényi szerint a magyar ügynek, mint ha kétszáz minisztert avatna be terveibe. Szeptember 27-én a cárnő is vendégséget adott az ő és Dolgoruckij herceg tiszteletére. A fejedelem azonban október 1-én elvált orosz barátaitól, s a *Perényi* Farkas udvarmesterrel otthagytott 15 emberétől. Október elsején álnév alatt, mint orosz tiszt indult Danckába, hova néhány nap múlva meg is érkezett. *Bezenval* báró francia követ nagyon szívesen fogadta, s a fejedelem, hogy az európai eseményekről gyorsabban értesüljön, mint magánember, *Sárosi* gróf neve alá rejtőzve, itt akarta tölteni a telet, mert a lengyel király védelme és a franciák barátsága itt jobban megvédhette a bécsiek cselei ellen.

A bécsiek csak most tudták meg, hogy forma szerint szövetségben áll a cárral, ki Karlsbadból november 11-én már megérkezett Elbingbe, hol szövetségeseivel találkoznia kellett volna. Rákóczi azonnal átment hozzá, de csak hideg udvariassággal találkozott, s a várva várt fejedelmi értekezlet is elmaradt. A fejedelmet csupán a cárné bátorította, hogy ne csüggedjen, rajta lesz, hogy ura ne feledkezzék meg róla és a magyarokról. A fejedelem tehát részt vett az udvar mulatozásaiban, melyek ízlésével sehogy sem találkozott, de távollétével nem akarta megbántani a cárt. November 18-án a kikötőbe kísérte a cári párt, mely hajóra szállt, hogy hazavitorlázzon az új fővárosba, Szentpétervárra. Rákóczi mindjárt akkor megírta Bercsényinek, hogy mégis csak jobban bízik a franciában, mint az oroszban, és semmi esetre sem akar kíséretével Szibériába kerülni. Levelének vétele után Bercsényi föl hagyott azzal a szándékával, hogy Oroszországban telepedjék le.

November 21-én már ismét Danckában volt, s udvari embereit is magához közelebb szállásolta el, bár inkognitóban élt ezentúl is, abból a csekély járandóságból, amit a francia királytól elég pontatlanul kapott. A télen ki sem mozdult Danckából, pedig *Vetési* eleget sürgette, jöjjön azonnal Versailles-ba, hogy az általános béketárgyalásokból ki ne felejsék. Csak levelekben kérte az udvart, hogy a magyar ügyeket is belefoglaltassa a békébe, ha pedig

ez meghiúsulna, módot adjon neki, hogy a szabadságharcot új erővel kezdhesse meg. *Torcy* miniszter azonban már december 23-án úgy nyilatkozott, hogy többé nincs magyar konföderáció, nincs magyar köztársaság, a fejedelem mellett maradt urakat nem lehet szövetséges rendeknek tekinteni.

A lapok mindamelllett nyugtalanító híreket közöltek, hogy Rákóczi újabb fölkelésre készül, s tábornokai úgy vélekedtek, hogy Törökországban szedett hadakkal könnyen betörhetnének Magyarországra, mikor Bender-ből *XII. Károly* svéd király azon keresztül akar hazatérni Svédországba. Azonban nem akarták vezérlő fejedelmök terveit zavarni. A hajdani kurucok pedig, akik Károlyi reális politikájához csatlakoztak, azt remélték, hogy most már, mikor az új király, *III. Károly* hazajött Spanyolországból, a szatmári békét megerősítette, s országgyűlést hirdetett, hazajön a fejedelem is, leteszi a hűségesküt, részt vesz az országgyűlésen és a koronázáson. Egy nappal a koronázás (1712. május 22.) előtt Pozsonyban már készen állt a volt kurucok bandériuma, hogy kellő dísszel fogadja őt. Ilyen politikai és erkölcsi lehetetlenség helyett azonban *Rákóczi* nyomtatott nyilatkozatban tiltakozott a koronázás ellen. *Géczy* Juliannát „a löcsei fehérasszonyt” el is fogták amiatt, hogy Rákóczinak és Bercsényinek leveleit terjeszti az elégületlenek közt; holott a fejedelem kijelentette, hogy Károlyi meghódolása óta ő az országba senkinek sem írt levelet, mert senkit sem akart bajba keverni. Mindamelllett július 30-án már készen volt az a törvényjavaslat, mely szerint Rákóczit, Bercsényit, Esterházy Antalt és Vay Ádámot rebelleseknek nyilvánították s mivel a meghatározott hat héten belül nem jelentkeztek, a kegyelemből végképpen kizárták és *szerűzték*, mire az országgyűlést (aug. 2.) elnapolták.

Nem volt frázis Bercsényinek az a mostan tett kijelentése, hogy ők még koldulva sem szakadnak el a fejedelemtől, aki azonban kénytelen volt nagy részöket elbocsátani szolgálatából; így azt a hatvan nemes ifjút is, akik idáig jaraszlói uradalmának jövedelméből Ilyvó (Lemberg) környékén tartogatott. „De én temetést több sírassal véghez menni nem láttam, mint ezt,” — jelentette *Vay* Ádám a fejedelemnek, akinek ajánlására az ifjakat és a testőröket *Ágost* lengyel király fogadta szolgálatába; csak kevesen tértek vissza a hazába. Mások, mint *Pápay*, *Vay* stb. megfogadták, hogy sohasem állnak el Rákóczi és az ügy mellől, s közelébe húzódtak Danckába, hová a fejedelem levéltárának egy részét is elhozták.

Rákóczi danckai magányában sem tévesztette szem elől azt a lázas munkát, mellyel az egymással szemben álló európai hatalmak az utrechti békekongresszusra készülődtek. *V. Fülöp* spanyol király volt az első, ki őt mint „rokonát” biztosította, hogy követeit az 1712. január 29. megnyílt kongresszuson kívánságai támogatására utasította. Azzal, hogy csupán erdélyi fejedelemségének s korábbi javainak és méltóságainak visszaadását kérte, hite szerint többet használt a szövetkezett magyar rendek szabadságának, mint a bécsi udvar azzal az ígérettel, hogy a legközelebbi országgyűlésen orvosolja a magyarok sérelmeit. Az erdélyi fejedelemségre való jogait meggyőzően bizonyító emlékiratát a francia biztosoknak kellett volna a kongresszus elé terjeszteniök, azonban 1712. június 11-én, mint erdélyi fejedelem, külön teljes hatalmú biztosokat is nevezett ki a kongresszusra *Brenner* Domonkos és *Klement* Mihály személyében. Udvarias jóakaró nyilatkozatokkal a hatalmak képviselői nem is fukarkodtak, de *Klement* nem hiában emlékeztette a fejedelmet a csehek téli királyára, Pfalzi Frigyesre, akit apósán, az angol királyon kívül Franciaország és Hollandia is bízottatott, mégis száműzésben halt meg. Most még *Hamel-Bruyninx* bécsi hollandi követ is arra intette a vallásszabadság biztosítása érdekében Utrechtbe ment magyar protestánsokat, hogy hódoljanak meg a császárnak, és ne bízzanak a hazátlan Rákócziban. *Polignac* bábórnok, francia békebiztos megírta a fejedelemnek, hogy követeléseit mint *conditio sine qua nont* nem terjeszthetik a kongresszus elé, sőt idáig (aug. 12.) szóba sem hozhatták. Minden odamutat – szerinte –, hogy a császár lesz az utolsó, ki belemegy a béke megkötésébe, s Rákóczi tulajdonképpen csak az angolok jóakaróira támaszkodhatik.

Anna angol királynő valóban nagy tisztelettel nyilatkozott Rákócziról, s a danckai angol követ készséggel kieszközölte, hogy Danckából, hol a lengyel király már személyes biztonságáról sem mert kezeskedni, ügyének a hatalmaknál való sürgetése és kiadatásának megelőzése végett angol hajón távozzék. A fejedelem november 9-én titokban csakugyan a Szent György angol hajó fedélzetére lépett, de csak 13-án hagyhatta oda Lengyelországot, mely a bujdosónak első ízben 19, másodízben pedig 21 hónapon át nyújtott menedéket. Az ott maradt bujdosók megnyugtatásáról s ellátásáról *Vay* Ádám főudvarmester útján gondoskodott.

XXX. A tengeren

„Rákóczi utazása célját – egy német lap szerint – könnyű kitalálni. Franciaország bizonyosan aranyhegyeket ígért neki (miben a cikkíró nagyon tévedett), de gyanítani lehet (s ezt valóban jól gyanította), hogy visszahelyezése miatt az utrechti békében nem igen fog erősködni. Azonban összeköttetései miatt mindig veszedelmes marad az osztrák minisztériumra nézve, s nem lehet tudni, hogy (ha a szövetségesek Franciaországot lélegzeni engedik, és cselszövéseit a törököknél buzgón és erősen folytatja), magyar részről még micsoda új háború támadhat.”

Roppant viharokkal küzdve, a hajó nagy sokára november 16-án ért ki a nyílt tengerre, s a vihar csak 20-án ült el. A Szent György Bornholm-sziget, a Möens-Klint-hegy s a svéd Köge-öböl bejárata érintése után 21-én délben jutott el Kjöbenhavn (Koppenhága) elé, későn este pedig Helsingörhöz, a Sund északi kapujához, hol valami százötven kereskedelmi hajó horgonyzott. Hogy a dánok valamiképpen le ne tartóztassák, Rákóczi lehúzódt a hajó belsejébe, s a vámolás ügyének elintézéséig másnap is ott tartózkodott. Hosszúnak és unalmasnak találta utazását, melyet 23-a első órájában a Sund legkeskenyebb, nagyon zátonyos részében sűrű ködben folytattak. Reggel 8-kor a svéd Kullen-hegyfoknál ő is lefizette a féltallér váltságot, hogy matróz szokás szerint bele ne mártsák a tengerbe. Azt hitte, ott kezdődik az Óceán; pedig még csak a Kattegatban jártak, s az újabb vihar elől a Sälö-fjord marstrandik kikötőjébe menekültek. Végre november 26-án ez a zivatar is elmúlt, s 24 óra múlva Jydland legészakkeletibb fokához, Skagen-Revhez jutottak; de alig vágtak neki a Skagerraknak, a 27-én délután kitört irtózatos vihar három napon át minden pillanatban összetöréssel fenyegette hajójukat, s már maga a fejedelem is készen állt a halálra. A baj multával a hajóskapitány Norvégia partjai felől december 2-án egyenesen nekivágott Angliának. Másnap egy velük szembe fordult hajó megállásra kényszerítette őket, Rákóczi aggodalma szerint azért, hogy őt elfogják; a hadihajó azonban francia volt, s meggyőződven, hogy ők sem hollandiak, továbberesztette a St. George-ot. Végre december 7-én Anglia partján, a Humber-folyam torkolatánál, a Spurn Head-foknál vetettek horgonyt.

Rákóczi baj nélkül állta ki az utat, pedig a tengeri betegség még a matrózokat is folytonosan kínozta. Most az a meglepetés érte, hogy a hajónak, mivel a pestises Lengyelországból jött, negyven napig kell vesztegelnie a kikötőben, és senkinek sem szabad partra lépnie, holott ő éppen azért ejtette útba Angliát, hogy *Anna* királynőnél tisztelkedjék, s a magyarok ügyének pártolására kérje. *Bolingbroke* államtitkár már gondolt erre a látogatásra, s Rákóczi most levélben kérte, hogy más hajóval vitesse látogatóba. Annyit már most megengedtek neki, hogy Hull közelében, *Washington* egészségügyi tanácsos házában várja meg a feleletet, vagy a vesztegzár végét, de ő tovább is a hajón maradt. Csak egyszer csolnakázott el Hull városáig, hol jöttének hírére a nép összefutott, a polgármester pedig latin beszéddel üdvözölte, mit ő szintén latinul köszönt meg. A királyné parancsára a város csakhamar készségesen adott rendelkezésére hajót, hogy útját folytathassa. Erre a hajóra kíséretével már karácsony másodnapján átszállt, de a zord szelek miatt csak 1713. januárius

10-én indulhatott el. Yarmouthig ugyanazt az utat tette meg, mint 62 esztendővel azelőtt Robinson Crusoe, de mégis szerencsésebben, mert három nappal hamarabb és hajótörés nélkül érte el Anglia leghíresebb heringfogó helyét. 12-én elhaladt a Themse torkolata előtt, Londonba azonban – bár egykorú életírója azt mondja, hogy ott minden nevezetességet megnézett – nem mehetett be, mert a londoni császári követ tiltakozott fogadtatása ellen, s *Bolingbroke* már a hajó átengedésekor megkérte, hogy politikai okokból ne látogassa meg Londont. Nem köthetett ki a viharok miatt Franciaország legészakkeletibb kikötőjében, Dunquerque-ben sem, pedig ott váraoztak rá hívei, *D’Absac*, *Klement* és *Brenner*, hogy a francia udvar hangulatáról tájékoztassák. Végre Dieppe közelében egy halászbárka vállalkozott, hogy a hajót jó pénzért bevezeti a kikötőbe, ami csak a legnagyobb veszedelmek közt történt meg. Januárus 13-án délután egy órakor a vár parancsnoka tisztelettel üdvözölte a partralépő fejedelmet, aki másnap a hatalmas St. Jacques-templomban adott hálát az Istennek megszabadulásáért, és azért, hogy francia földre vezette.

XXXI. A Napkirály közelében

A diepei hatóság tisztelgése után Rákóczi, vagy inkább *Sárosi gróf* hintón indult tovább Rouenba, Normandia fővárosába, de oda csak negyednap, 1712. januárus 16-án érkezett meg. Luxembourg herceg, kormányzó-tábornok – abból a családból, melyből Zsigmond magyar király származott – igen ünnepiesen fogadta, ő azonban, a köszönet szavai után, kijelentette, hogy ösmeretlenül akar élni Franciaországban, s hivatalos fogadtatásokra nem számít. A roueni előkelő világ mindamellettt igen figyelmes volt a bujdosó fejedelem iránt, s egyik társaságból a másikba kellett mennie; csak 23-án hagyhatta oda a kedves várost, ahol annyi gond és bánat után először volt jókedve, öt nap múlva, 28-án érkezett Párizsba.

A francia fővárosnak akkor még csak százezer lakosa volt, de ezek várták egy nemzet szabadsághősét, a franciák barátját, kinek érkezéséről a lapokból és a nagy készülődésekből értesültek. Mikor Luxembourg herceg fogatán kijelölt lakása, a Soissons-palota elé érkezett, *XIV. Lajos* király nevében *Torcy* külügyminiszter (a nagy Colbert fia) üdvözölte és megvendégelte. A fejedelem februárus 12-én hajtattott ki Versailles-ba, hogy a király eddigi pártfogását s a nyújtott menedéket megköszönje. Ott *Dangeaux* marquis, a svájci testőrök parancsnoka, a híres *mémoire*-ok írója fogadta, s *Torcy* miniszter vezette a király elé. Végre szemközt állt azzal az uralkodóval, kit kora legnagyobb emberének tartott, s kit tizenkét és fél esztendővel azelőtt ő maga kért a magyar szabadság megvédésére. Erre mostan is kérte, s a Napkirály jóságosan, nyájasan válaszolt, úgy, hogy nagyon elégedetten ment *Dangeau*-hoz, kik sógorságot tartottak vele. Látogatást kellett tennie Mm. *Maintenonnál*, *Maine* hercegnél, (a király természetes fiánál) és a vérbeli hercegnél is. Azon a lakomán, melyet tiszteletére *Torcy* adott, valósággal meghódította az előkelő világot. „Idegen ember Franciaországban – írta kevéssel azután Mm. *Maintenon* – olyan sikert sohasem aratott, mint Rákóczi. Szeretik, utána járnak, becsülik, senkinek sincs terhére, s maga soha sincs zavarban; érzéke van minden iránt; bölcs és kegyes, amellettt egyszerű, minden színlelés nélkül”. *Saint Simon* herceg, a csípős *mémoire*-ok írója szerint is első látásra megnyert mindenkit. Nem sokat beszélt, de a társalgásban részt vett. Nagyon jól tudta előadni, amit látott, tapasztalt, de magáról sohasem beszélt. Rendkívül bátor, de azért istenfélő, kegyes volt, amit azonban se nem fitogtatott, se nem takargatott.

Fornaux abbé róla, mint az igazi hős mintaképéről hosszabb francia verset írt, mert – amint mondta –

„Hogy ecsetem egy hős képét lepingálja,
Rákóczi lesz a legigazibb mintája.

Bátor, nemeslelkű, diadalban szerény,
 Gőgnek szerencséiben sincs hatalma szívéen.
 Mindenkör megmarad lelke egyensúlya,
 Siker el nem kapja, csapás le nem sújtja.
 Semmi körülmény közt sem veszi el szívét,
 Vitézség, szilárdság ellen sohase' vét.
 A bátorság égi, nagy ereje által
 Győzvéen, győzni bizony önmagán sem átall.
 Nincs más menedéke, nincs egyéb bástyája,
 Mint a nép hűsége, a nép barátsága.
 Farkasként álnokul, gonoszul nem megyen,
 Hogy szelíd bárányban valami kárt tegyen;
 És nem takarja a jog s méltány leplébe,
 Hogy egy szerződést megtörjön, melyre lépe.
 Ez az a csodásan okos, jeles vitéz,
 Kit Franciaország szívből tisztelni kész.”

A párizsi Soissons palotából Rákóczi – kit Fouraux abbé királynak nevezett –februárius 18-án kiköltözött Chaliot faluba (mely azóta beolvadt Párizsba); de konyhája már negyednap múlva leégvén, március 9-én a Versailles-hoz közelebb eső Passyba ment át (mely azóta szintén egyesült Párizssal). Március 24-én ellátására a király a párizsi városháza (Hôtel de ville) terhére 600.000 livre kamatait utalta ki és kieszközölte, hogy mint az aranygyapjas-rend tagja a spanyol királytól is évenként 30.000 livret kapjon. Sok százezer hold egykori urának ennyivel kellett beérnie, s belőle még bujdosó híveit is segítenie. De április 5-én ezt is személyesen köszönte meg a királynak, és csak levélben kérte őt, hogy a bujdosók számára legalább azt a havi 20.000 livre segítséget hagyja meg, amit száműzetésük kezdetén biztosított nekik.

Önmagának szinte szemrehányást tett, hogy hetvennél több legelőkelőbb ismerőse őt egyik vendégségből a másikba híjjá, míg társai majdnem nyomorognak, és nem segíthet rajtuk. Valósággal ünnepelték azóta, hogy többször látták, amint a marlyi parkban a királlyal együtt sétálgatott. A bajor választóval együtt részt vett az április 11-én végre megkötött *utrecht-i-béke* örömeire rendezett ünnepeken, holott ez mindkettőjük számára teljes csalódást jelentett; s ezzel szemben semmit sem jelentett, hogy ezentúl meghítták a király szarvasvadászataira s a király ebédet adott tiszteletére. A vadászatokat a király törvényesített fia, *Lajos Sándor toulousei gróf*, mostantól fogva Rákóczi legjobb barátja rendezte, kinek rambouillet-i palotájában sok kedves napot töltött franciaországi tartózkodása alatt. Vele összesen 158 vadászatot vett részt, gyakran a királlyal együtt, ki két fia jó barátjának Rambouillet-ben külön vadászkastélyt ajándékozott. Versailles-ban mindennap a bíbornokokkal, tábornagyokkal egyszerre megjelent a királynál való reggeli harmadik tisztelgésen (entrées). Anélkül, hogy az udvarhoz tartozott volna, részt vett ennek néha elég felületes szórakozásaiban, s egyik másik herceggel vagy hercegnővel udvariasságból kicsinyben kártyázott is. Ezek közül többen Párizsban is tartottak játéktermeket, úgynevezett akadémiákat, s a Hôtel de Pérou-ban (a Rue Jaccobban), a fejedelem kíséretének szállásán *Brenner* prépost, hogy a bujdosóknak jobb ellátást biztosítson, maga is berendezett ilyen kártyahelyiséget. Üzelmeitől a fejedelem távol állt, s bizonyára része volt megszüntetésében.

Szeptember elsejétől október 10-ig részt vett a király fontainébleau-i vadászatain és pазarfényű multságain, s hazatérve azt az előkelő világban igen nagyra tartott jogot nyerte, hogy november elsejétől megjelenhetett a király fölkelésén (levée du roi). Eggyel több alkalom, hogy a francia-német *rastadti* alkudozások megkezdésével (nov. 26.) *Torcyt* a magyar bujdosók érdekeinek megvédésére szorgalmazza. Azért is költözött át 1714 új

esztendőre Passyból Clagnyba, mely majdnem összefügg a Versailles-jal, hogy állandóan a legbefolyásosabb államférfiak közelében lehessen. De a francia udvarban a nőknek is szavuk volt a politikában. Innen van, hogy az orleáns-i hercegnővel, a szellemes *Liselotte*-tal, Mme. *Pompadour* szemben a legudvariasabb figyelmet tanúsította, *Conti* hercegné és Mme *Courcillon* (Pompadourné leánya) pedig meghódították őt szépségükkel, amit az udvarban is észrevettek. Azonban sem bókokkal, sem komoly előterjesztésekkel nem érte el, hogy a francia biztosok Rastadtban a magyarok ügyét fölkarolják; a *rastadti békét* 1714. március 11-én a magyarok belefoglalása nélkül s a császárra nézve dicsőségesen kötötték meg éppen akkor, mikor – Rákóczi szerint – Freiburg bevételével a franciák már utat nyitottak maguknak a birodalom belseje felé. A király azzal vigasztalta, hogy megtett érte mindent, amit lehetett, de mindhiában; még sem feledkezik meg róla és a bujdosókról. A valóságban az eddiginél is kevesebb évi segélyt adott nekik, 100.000 livret a fejedelemnek, 42.000-et a bujdosóknak. Versailles, Marly, Fontainébleau, Chantilly, Rambouillet, Sceaux stb. pazar fényében kellett mégis élnie, hogy utolsó pártfogóit el ne veszítse. Pedig attól kellett tartania, hogy a német birodalmi rendekkel 1714. szeptember 12-én megkötött *badeni béke* után bennök sem bízhatik. Ki adhatna számot Rákóczi érzelmeiről, mikor a béke hírére tartott ünnepen a víg zenét hallotta, s az eléggé megalázott udvar örömét látta? Az egész spanyol örökösödési háború, melyben olyan nagy részt vett, olyan játék volt, mint az előtte sütögetett rakéták sistergése, fényes csillagszórása, pukkanása.

XXXII. A grosbois-i remete

Mikor a harmadik békekötésben is elejtették a magyarság ügyét, Rákóczi észrevehető módon kerülni kezdte az udvart, melyet idáig is csak abban a reményben látogatott, hogy ottan barátokat szerezhet hazájának. Az a hír is leverte, hogy egykori tisztjei közül otthon 1714. őszén 36-ot, mint összeesküvőket elfogtak, s erősen faggatták, mennyiben álltak vele összeköttetésben. Hosszú fogság után *Korponaynét* („a löcsei fehérasszonyt”) s jóval utóbb *Czelder Orbán* ezredesét ki is végezték; a börtönben meghalt *Pongrácz János*nak fejét levágták, testét fölnégyelték.

Rákóczinak 1714. október 19-én a karmeliták templomában végzett ájtatosságakor támadt az a gondolata, hogy valamely kolostor közelében keressen csöndet és nyugalmat, miért kísérői, *Conti* hercegné és *Bourbon* herceg kinevezték. Feltűnő gyorsan nem is akart szakítani eddigi zajos életével, de mind szorosabban csatlakozott egyik legjobb barátjához, *Tessé* tábornaggyhoz, ki szintén szakítani akart a világ hiúságaival. Választása a fontainébleau-i úton lévő grosbois-i kolostorra esett, amelynek szomszédságában a yerres-i Kamaldoli utcában bérelt egy kis régi vadászkastélyt. Ezt húsvét első napján a királynak őszintén megmondta, de az előkelő világ úgy tudta, hogy *Villeroi* tábornaggyal oda csak vadászni jár.

Grosbois-i házát 1715. május 31-én vette át, s ő és *Tessé* csakhamar nagyon megszerették a kamaldoliak egyszerű, szent életét, de csak lelki gyakorlatokra jártak ki hozzájuk. Rákóczi ezentúl is részt vett különböző vadászatokon, s június 12-én Marlyba, utolsó nyaralására is követte a királyt, de már csekély jövedelme miatt sem kereste a zajos társaságot, s főképp politikai könyvek olvasásában keresett szórakozást. A nyaralást a király gyengélkedése miatt július 10-én megszakították, s hazatértek Versailles-ba. Augusztus 25-én, neve napján, a király már nagyon rosszul volt, s a fejedelem észrevette, hogy ez a haldoklás kezdete. Betegsége (gangrena) kezelését elhibázottnak tartotta, s a király valóban csak Rákóczi régi hű orvosának dr. *Lang*nak gyógyszerétől lett kissé jobban. Végtelenül bántotta a fejedelmet, a rokonság és az udvar milyen mohón várja, hogy meghaljon a király, kit ő nemcsak a világ legnagyobb politikusának, hanem az ő második atyjának tartott. Akkor is Grosbois-ban imádkozott érte, mikor a király szeptember elsején elhunyt, és csak harmadnap ment be

Versailles-ba, hogy szentelt vizet hintsen koporsójára, részvételét tolmácsolja az orléans-i herceg mint regens előtt, s részvétlátogatásokat tegyen a vérbeli hercegnél és hercegnőknél. Az elhunytal szemben olyan közömböseknek és hálátlanoknak, olyan képmutatóknak találta őket, hogy sietve és undorral eltelve hajtatott haza Grosbois-ba, s nem ment el a temetésre sem; de aznap talán ő, a magyar volt az egyetlen, ki – senkitől sem látva – szívből fohászodott, hogy a franciák Napkirályának örök világosság fényeskedjék.

A második, de szintén nem váratlan csapásnak híre az volt, hogy 136 egyéb törvénycikkkel együtt *III. Károly* magyar király szentesítette a negyvenhatodikat is, melyben Rákóczit, Bercsényit s mindazokat, kik az általános bünbocsánatot el nem fogadták, mint törvényes királyuk és hazájuk nyilvános ellenségeit, mint árulókat és az igaz szabadság felforgatóit, összesen és egyenkint *számúzték*. Üldöztetésüket és elfogatásukat elrendelték, a királyi kincstár részére összes ingó és ingatlan javaikat elkobozták s velük minden érintkezést fölségsértés büntetésének terhe alatt eltiltották. A kincstár ekként körülbelül két millió hold földdel gazdagodott, s ennek több mint fele a fejedelemé volt. De mindannyian nemes lemondással tűrték a reájok szakadt nagy szegénységet. Ezt a 46. törvénycikkelyt – a magánjogi következmények kivételével – csak az 1906. évi huszadik törvénycikkely törölte el.

A fejedelem mellett Grosbois-ban csupán orvosa, dr. *Lang Ambrus* és három bejárója: Szathmári *Király* Ádám, *Mikes* Kelemen és *Kisfaludy* Boldizsár maradt. Párizsban élő hívei részére a mostani Malaquais part 9. száma alatt bérelt ki egy házat, melyet azóta Hôtél de Transylvanie-nek neveztek; s néha – más köteles látogatásaival egyidőben – föl is kereste őket, sőt tanításukról is gondoskodott. A hadi tudományokban *Ráttky* György francia ezredes, a politikáikban *Brenner* prépost volt mesterök. A fejedelem jó példát adott nekik francia művek olvasására, botanikus- és állatkertek, képtárak és gyárak látogatására; annál rosszabb példát adott *Brenner* a kártyázással, mert a Hôtél de Transylvanie „Kártya-akadémiájának” rossz hírét Antoine *Prévost* meg is örökítette egyik regényében, a Lescaut Manonban. Csak később, mint Conti hercegné házi káplánja tudhatta meg, hogy Rákóczinak ezekben az üzemekben semmi része sem volt, sőt éppen ezek miatt költöztette át híveit más házba. S hogy róluk és elszórtan élő egyéb híveiről gondoskodják, éppen negyvenedik születésnapján (1716. márc. 27.) kérte meg a régens herceget, utasítsa a kincstárt évjradékának haladéktalan kifizetésére. „Nagyon ájtatosan beszél – írta róla rokona, *Liselotte*, a régens anyja, – de amellet jókedvű, szívesen nevet és cseveg. Mikor a barátoknál van, egészen azoknak módjára él; éjfél után velük együtt kel föl, s együtt imádkozik velők, amellet gyakran böjtöl. Nem tudom, hogy élete és szerencsétlen sorsa mellett hogyan lehet olyan vidám. Belsejében azonban gyötrődhetik, mert irtózatosan megváltozott, száraz és sovány lett.

Az udvarnál mesésnek tartották, hogyan élhetett Rákóczi úgy, ahogy élt, mikor az istenség kódébe akart behatolni. Nem Betlehemben, hanem – úgymond – szívében kereste Jézust, és Istentől, a szegények atyjától kért vigasztalást, mióta Szent Ágoston vallomásait és életrajzát olvassatta.

XXXIII. Rákóczi meghívása Törökországba

Rákóczi régen gyanította, hogy a török-velencei háború török-osztrák háborúra vezet, s az ügyek fejlődéséről a lapokból és diplomata ösmerőseitől mind nagyobb érdeklődéssel tájékozódott. Bercsényi, Forgách, Esterházy, Csáky tábornokokat levelekben figyelmeztette az eshetőségekre. Grosbois-ban Brenner préposttal együtt dolgozott az eddigi magyar szabadságharcok történetén, melynek közzétételét a politikában várható fordulat minden pillanatban alkalmivá tette; együtt kísérték figyelemmel a napi eseményeket, s végezték a politikai levelezéseket. Mert míg a szabadságharc idején a franciák várható és az oroszok

valóban megkötött szövetségére támaszkodva, beérte annyival, hogy a törökökkel egyszerűen jó viszonyban éljen, most már csak ettől a hatalomtól várta hazájának Ausztria alól való felszabadítását.

A törökök valóban már a háborús készülődések idején összeköttetésbe léptek azokkal a magyar menekültekkel, akik Moldovában, Oláhországban és Lengyelországban éltek; s Ali basa nagyvezír, aki már Nándorfejérvárnál állt seregével, megígérte, hogy pénzzel és sereggel segíti őket Magyarország visszaszerzésében, ha hozzájönnek Törökországba. Pápay János kijelentette, hogy tárgyalni csak magával a fejedelemmel lehet, mindamellettt utasítások nélkül is folytatta a tárgyalásokat; *Damat* chocimi basa ezekre a magyar tábornokokat is meghívta, ők azonban Rákóczi megkérdezése nélkül semmit sem akartak tenni.

Ali nagyvezír 1716. július 27-én átkelt a magyar határon, de már augusztus 5-én elesett a péterváradai csatában. Utóda, *Khalid* basa, azonnal mint Rákóczi követeit fogadta Pápay Jánost és *Horváth* Ferencet és sokat tanácskozott velök, a szultán milyen módon híhatná be a fejedelmet. Temesvár eleste (okt. 16.) s vele a török hódoltság felszabadulása után Drinápolyból Pápayt *III. Ahmed* szultán leveleivel akarta küldeni XV. Lajoshoz és Rákóczihoz Franciaországba. Újabb kurucvilágtól félve, az erdélyi országgyűlés 1717. januárius 25-én felségárulóknak nyilvánította, és száműzte Rákóczi erdélyi híveit, Pápay Jánost, *Mikes* Kelemen hetedmagukkal.

Ily körülmények közt *De Bonnac* konstantinápolyi francia követ helyesen gyanította, hogy Rákóczi óvatos lesz, és hazája szabadságának, függetlenségének biztosítása nélkül nem fogadja el a szultán meghívását; nincs is szükség jelenlétére, mert helyette a magyar hadakat *Bercsényi* is vezetheti. Azonban a szultán leveleivel a kücsük báhri aga (második tengernagy) s Pápay 1717. febr. 24. végre csakugyan elindultak Rákóczihoz, és március 24-én a grosbois-i erdőben át is adták neki a szultán és a nagyvezír meghívó leveleit. A szultán – őseinek az Ottomán-ház iránt érzett igaz és őszinte barátságára emlékeztetve – felszólította őt, mint Magyar- és Erdélyország szövetkezett rendinek fejedelmét, hogy a két országot együtt szabadítsák föl a németek uralma alól. Pénzsegítséget ad neki, mielőtt az országba érkezik, s a két országra vonatkozó kívánságait bevételi a császárral kötendő békébe. *Ibrahim* kajmakám levele szerint a szultán helyreállítja Magyarország szabadságait, a lugosi és karánsebesi bányságot, valamint a temesi grófság területeit az erdélyi fejedelemséghez csatolja, készpénzben 2,500.000 tallér segítséget ad neki, s keresztény foglyokat, akikből rendes és önálló hadsereget alakítson; végre pedig kijelenti, hogy az erdélyi fejedelemségnek és Magyarország szabadságainak helyreállítása nélkül nem köt békét.

Rákóczit nem szédítette meg az, hogy vele ismét mint politikai tényezővel számolnak. Grosbois-ban három napig ájtatoskodván, Krisztus feltámadása és a maga születése napján közölte a kapott leveleket az orléans-i kormányzó herceggel, mint barátjával, aki óvatosságra intette, hogy úgy ne járjon, mint a svéd király; de a fejedelem esküjére hivatkozott, mely az ország felszabadítására kötelezi. Attól sem fél, hogy kiadják, pedig tudja, hogy akkor gyalázatosan kivégzik. Most még nem fogadja el a szultán ajánlatát, de hozzámegy Törökországba, hogy tárgyaljon vele. A régens filozófusnak nevezte őt, kiért hivatalosan semmit sem tehet, de mint barátja, mindenben segíteni kívánja. Rákóczi beérte ennyivel, mert tudta, hogy XIV. Lajos halála óta a francia politika az osztrákokhoz közeledett.

Bercsényi, mint Rákóczi főminisztere, a szultán számára 1717. ápr. 17-én már el is készítette két lovas- és egy gyalogezred fölállításának a tervét, a menekült tábornokokkal együtt újra fölesküdt Rákóczi hűségére, s a fejedelem bejövetelét sürgette. Híre járt, hogy Károlyi szintén csatlakozik hozzájuk stb. Rákóczi azonban nem akart indulni, míg a szultán az előre küldött szerződés pontjairól nem nyilatkozik. Egykori szövetségese, Péter cár, Párizsban akkori vendége sem javasolta, hogy elutazzék, de megígérte, hogy a török-béke megkötésénél közbenjár érdekében. A fejedelem tudta, hogy Törökországon kívül egy külső hatalomra sem számíthat, ámbar gróf *Gallas* római császári követ arról vádolta *XI. Kelemen*

pápánál *Cellamare* herceg párizsi spanyol követet, hogy spanyol-török-magyar szövetség megkötésén fáradozik, melynek tervezetét Rákóczi ki is dolgozta. A szövetség hírért *Cellamare* herceg megcáfolta ugyan, de beavatottak tudtak a tárgyalásokról, s mikor *Mehemed Bahri* kapudsi basa (tengernagy) Toulonban, mint a szultánnak Rákóczihoz küldött követe jelent meg, a fejedelem a francia és a spanyol udvarnak jelentette, hogy Törökországba megy.

Augusztus 16-án örökre s minden kíséret és poggyász nélkül hagyta oda a csöndes Grosbois-t; Párizsban elbúcsúzott az orléans-i hercegtől és legjobb barátaitól. Conti hercegné marasztalására sem hallgatva, augusztus 19-én saját fogatán indult Fointenébleau felé; onnan, más kocsira ülve, 21-én érkezett Lyonba, majd 230 kilométernyi utat a Rhône folyón tett meg a Durance torkolatáig. Ott kiszállt, hogy az osztrák kémeket megtévessze, pár napot St. Just és Saint-Marthe környékén ügyvivőjénél, Bruninál töltött, Chartreux-ben, a karthauziak kolostorában még egyszer meggyónt és megáldozott, azután Marseilles-be sietett; hajókon és kocsikon érkező negyven hívét és cselédét 1717. szeptember 14-én és 16-án hajóra ültette, és 16-án maga is hajóra szállt, hogy örökre odahagyja Franciaországot.

XXXIV. A fejedelem Drinápolyban

A fejedelem, vagy inkább *Sárosi gróf* azon azon a hajón, a L'Ange Gabrielen (Gábor angyalon), melyet számára legjobb barátja, a toulouse-i gróf szereltetett fel, már szeptember 16-án megérkezett a Toulontól keletre levő Hyères-szigetekhez; másnap átjött hozzá a reá várakozó kapudsi basa, újból ünnepiesen meghívta Törökországba, s azután Pápayval együtt délben elvitorlázott, hogy elindulásáról a szultánt értesítse. A fejedelem maradt, míg a szultánnak s a török uraknak szánt ajándékok megérkeznek, és csak este indult tovább. A vihar előbb Olaszországba, majd Afrika partjai felé hajtotta, hol 24-én, Tunisz előtt elhaladva, vágyakozva tekintett Karthágó romjai felé. 27-én megközelítették Málta szigetét, 29-én Görögország legdélibb részéhez jutottak, és az Égei-tengeren át október 10-én vasárnap érkeztek meg a Dardanellák bejáratához, Gallipoli városa elé. Ott senki sem várta, mert a kapudsi basa és Pápay lassúbb járatú hajója csak 10–12 óra múlva érkezett meg. Másnap mint fejedelem vonult be Gallipoliba, hol ünnepiesen fogadta a kapudsi basát, a szultán követét, s hálaadó istentisztelet után meglátogatta az oda száműzött tatár kánt. Mindenütt koronás főket megillető tiszteletben részesült; Nándorfehérvár elestének, a nép menekülésének a hírére azonban csak nehezen határozta el magát, hogy vissza ne térjen Franciaországba. S talán vissza is tér a Gábor angyalon, ha tudja, hogy a szultán már békealkudozásokra gondol; ennek egyik ára pedig az ő kiadatása lehet.

Október 22-én Gallipoliból a kajmakámtól (helytartótól) kapott szép lovon indult Drinápolyba a szultánhoz. A nép mindenütt rendkívüli örömmel fogadta. Kastridesben, Drinápolytól két óra járásra, a kapudsi basa (a palotaőrök parancsnoka) húsz bosztandsival (palotaőrrel) várt reá, másnap pedig, mikor díszbe öltözött kíséretével megindult, a szultán legelőkelőbb udvari és hadi tisztjei élén *Ibrahim* kajmakám (a szultán veje s a nagyvezír helyettese) Agürköi táján üdvözölte s a mikhál-köprüszi sátortáborba kísérvén, megvendégelte. Ebéd után a szultántól küldött lovakon magyar és török kíséretével királyi fénnel vonult be Drinápolyba és – egy egykorú osztrák lap szerint – „nincs rá eset a török történelemben, hogy keresztény fejedelem hasonló megtiszteltetésben részesült volna.” Mielőtt a szultán fogadta, a kajmakámmal hosszasan tanácskozott. Mivel a spanyolok már megkezdték a háborút a császár ellen, a békeajánlatok abbahagyását s azt kívánta, hogy őt mintegy 30,000 főnyi külön keresztény hadsereg szervezésére és vezetésére hatalmazza fel.

Rákóczi megérkezése, V. Fülöp spanyol király beavatkozásának híre és *Khalil* nagyvezírnek csak győzteseket megillető bevonulása kissé fölemelte a törökök nagyon

nyomott hangulatát. A nagyvezír mindjárt az első találkozáson biztosította őt, hogy a békealkudozásokat folytatják ugyan, de a háborút is, és helyeselte, hogy Rákóczi írjon *Alberoni* bíbornoknak, a hatalmas spanyol miniszternek, a spanyol-török-magyar szövetség megkötése érdekében. A fejedelem mindenekelőtt azt követelte, hogy vele kössenek szerződést, és másfél millió tallért adjanak keresztény hadserege fölállítására, különben a reá még mindig várakozó Gábor angyal hajón visszatér Francia- vagy Spanyolországba.

Most már, 1718. januárius 4-én, a szultán is fogadta őt, oly kitüntetéssel, amely a fejedelmet magát is meglepte; paripával, karddal, buzogánnyal ajándékozta meg. Pénzt azonban a magyar sereg megalakítására nem adott, pedig anélkül a fejedelem semmit sem akart tenni. *Boissimène* ezredes, kit V. Fülöp spanyol király küldött hozzá, és kit a fejedelem március 15-én ünnepiesen fogadott, királya nevében biztosította őt, hogy a spanyolok nem kötnek addig békét, míg Rákóczi vissza nem kapja államait. *Alberoni* bíbornok átnyújtott levele emellett arra intette, bírja a portát annak kijelentésére, hogy nem bántja a keresztény vallást, csupán határainak védelméért harcol, visszaadja a magyaroknak a nemzeti királyválasztás jogát, Erdélynek pedig törvényes fejedelmét. Az angol, a holland és a francia követek nagyon megütköztek azon, hogy a spanyol király nyilvános követet küldött olyan fejedelemhez, kinek nincsen sem országa, sem hadserege; a törököknek tetszett ugyan a dolog, de már megkésettnek tartották. Két héttel a követ fogadtatása után a nagyvezír figyelmeztette Rákóczit, hogy a szultán békét fog kötni; nyilatkozzék tehát, az ő meghatalmazottaikra bízva- erdélyi fejedelemsége ügyének képviseltetését? Reájuk bízta, *Bonnac* francia követ azonban intette *Boissimène*-t, hogy ha már idejött, legalább ne hagyja magára Rákóczit addig, míg a békekötésben nem gondoskodnak róla. A száműzetésbe küldött nagyvezír utóda, *Ibrahim*, május 12-én és 21-én együtt hallgatta ki a fejedelmet és a spanyol követet, kinek küldetése különben csak Rákóczihoz szólott, de most erősen sürgette a nagyvezírt, a szultán bocsásson ki manifesztumot, hogy nem a keresztények ellen harcol, hanem elvesztett területeit, Magyarország régi szabadságait és Rákóczi erdélyi fejedelemségét akarja visszaszerezni. Erre a nagyvezír hajlandó is volt, de a fejedelem – mint valami török tábornok – az újabb sürgetésekre sem akart táborba szállni, míg a porta a kezdettől fogva kívánt szerződést vele meg nem köti; sőt a török urakat elkeseredve már arra kérte, hogy a békekötésen az ő nevét szóba se hozzák, mert a császár úgysem adja vissza Erdélyt, gondoskodjanak tehát, hogy még a békekötés előtt odahagyhassa Törökországot.

A nagyvezír kérte, hogy legalább tanácsadónak jöjjön vele a táborba, azonban nem ellenezte, hogy Drinápolyból elutazzék, de onnan csak Konstantinápolyba mehet 80 emberével. Ez valóságos belebbezést jelentett. Időközben *Gallas* gróf császári követ *Alberoni* bíbornokot bepanaszolta a pápánál, hogy *Cellamare* és *Boissimène* útján Rákóczival és a törökökkel tárgyal, mire *Cellamare*, hogy a bíbornokot fedezze, a tárgyalást a hírlapokban letagadta, *Alberoni* pedig *Boissimène*- visszahíttá. A fejedelem – nyílt fogadtatás helyett – hideg levélben búcsúzott el a követtől, ki küldetésének jellegéhez ragaszkodott, de egy sort sem írt *Alberoninak*, ki a diplomáciai tekinteteknek őt olyan sértő módon feláldozta.

XXXV. Konstantinápoly vidékére belebbezve

Pozserovácban a béketárgyalásokat 1718. június 5-én kezdték meg, s a császári biztosok már az első ülésen követelték Rákóczi, Bercsényi, Forgách, Csáky, Vay, Esterházy kiadását, hogy a császár kellően megbüntesse őket. Két hét múlva a nagyvezír kijelentette, hogy inkább megszakítja a tárgyalást, mint hogy elfogadjon olyan kívánságot, mely sértené a porta meghívott vendégeit, s ellenkezik a mohamedán vallás törvényeivel. A török megbízottak tehát tudatták a kongresszussal, hogy *Rákóczi* a magas birodalom vendége, s nem hogy bilincsekbe verve, de még tisztességes alakban sem adják őt ellensége kezébe. Ilyen

becstelenséget semmi áron sem követnek el. Olyan nemes szavak, melyeket a magyar nemzet sohasem feledhet el. Mikor azután híre jött, hogy a spanyolok 35,000 emberrel kikötöttek Szicíliában, s Messinát ostromolják, a császári követek nem erősködtek többé, s Rákóczi és társai megszabadultak a kiadatás veszedelmétől; azonban a július 22-én megkötött béke 15. pontja elrendelte, hogy a határok nyugalmanak biztosítása végett őket a porta valahol, de a végektől és a határoktól mindenestre távol helyezze el, hová feleségeik is követhessék őket.

A szultán már előbb, június 13-án elrendelte, hogy „Rákóczi király” és udvari népe, valamint a magyar tábornokok magában Konstantinápolyban, a tenger partján telepedjenek le. Mivel azonban két hét múlva a kijelölt épületek leégtek, július 3-án a közel fekvő Szárijeriben és a vele egybeépült Bőjükderében rendelt számukra lakásokat. Rákóczi ötvenedmagával augusztus 16-án – éppen Grosbois elhagyásának évfordulóján – mindenben keservesen csalódva hagyta oda Drinápolyt, hol – néhány nap híján – tizenegy hónapot töltött. Augusztus 24-én érkezett meg Bőjükderébe, de ott oly nyomorult házakat talált, hogy inkább a sátrak alatt maradt. Mikor panaszkodott, a törökök Thököly száműzetésének helyét, Nikomédiát ajánlották föl lakóhelyül, *XV. Lajos* pedig (szept. 9.) követe, *Bonac* útján figyelmeztette, hogy nem adhat neki menedéket Franciaországban, így saját hazáján kívül – tulajdonképpen Török- és Franciaország is száműzte őt. A fejedelem tehát – kitől ezt a címet a francia követ már megtagadta – kíséretével szeptember 22-én kénytelen volt a nagyjából kijavított bőjükderei házakba beköltözni. Asztal és szék csak a fejedelem házában volt; legalább folytathatta Vallomásainak (*Confessiones*), tulajdonképpen önéletrajzának megírását, és *Mikes* is tovább írhatta törökországi végtelenül kedves leveleit.

Október 21-én kíséretével a konstantinápolyi kapu előtt végignézte a dicstelen hadjáratból hazatérő *III. Ahmed* szultán bevonulását, s másnap – meghívás következtében – meglátogatta *Ibrahim* nagyvezírt, aki biztosította, hogy békét csak végső kényszerűségben kötöttek, s a szultán őt továbbra is kedves vendégének tekinti. Arra a megjegyzésére, hogy a porta kész közbenjárni erdélyi birtokainak visszaadásáért, a fejedelem kijelentette, hogy nincs szó örökös uradalmairól, melyeket neki, ha hűséget esküszik, már sokszor felajánlottak; ő letett hitéhez képest nem kéri, hanem követeli a császártól Erdélyt s annak megosztását nem fogadja el. Ennek a követelésének teljesítését nem a törökök, hanem a hatalmak közbelépésétől várta.

A hangulat azonban a külföldön ellene fordult. Franciaország régense elfogatta *Cellamare* spanyol követet, s Rákóczi barátait, *Maine* herceget, *Polignac* bíbornokot, kiket arról gyanúsított, hogy Franciaországot V. Fülöp spanyol király uralma alá akarják juttatni, *Boissimène*-t pedig ki is végeztette; szó sem lehetett tehát többé arról, hogy a velük összeköttetésben álló Rákóczi Spanyolországtól kérjen menedéket a maga s a bujdosók részére. Feleségét Lengyelország királya és szenátusa a császári követ kívánsága következtében távozásra szólította fel, s a szerencsétlen asszony most egy varsói apácakolostorból kért segítséget urától, ki azonban még a nagyvezírt sem mozdíthatta meg közbelépésre. Édesanyja sírjánál, Szent Benedek galatai (konstantinápolyi) templomában a fejedelem valóban csak Istentől remélhetett vigasztalást annyi keserűség és csalódás közt. S ezek közt nem tartozott a legkisebbek közé, hogy az emberi természetnek Ádám útján való megújításáról még Franciaországban írt tanulmányát, melyet az angorai érseknek bemutatott, két olasz szerzetes vallástalan, jansenista munkának nyilvánította, amin a jobban vélekedő érsek és a nikápolyi püspök is megütközött; a fejedelem megjegyzése szerint pedig tudakosság és kérkedő hazudozás nem homályosíthatja el annyira az igazságot, hogy a hívő fel nem találja szívében.

XXXVI. Harmadik út a tengeren

Péter cár követe, *Daskow*, 1719. május 2-án közhit szerint azért jött Konstantinápolyba, hogy Rákóczit elkísérje a cárhoz, ki őt a lengyel trónra akarja ültetni. Bercsényi azonban, ki december 15-én érkezett állandó tartózkodásra a fejedelem környezetébe, még arra is csak nagy nehezen tudta rávenni, hogy jöttét bejelentse a fejedelemnél, s általában véve biztosítsa őt egykori szövetségeseinek, a cárnak jóindulatáról. Rákóczi a személyes találkozásnál meggyőződött arról, hogy *Daskownak* nincs felhatalmazása tárgyalásokra, és csak tapogatózni akar, hajlandó-e a porta a pruthi béke megújítására s a konstantinápolyi orosz követség fölállításának megengedésére. A fejedelem mindamellett azt remélte, miről akkor Európaszerte beszéltek is, hogy a cár kibékül a svédekkel, közösen fordulnak a császár és a lengyel király ellen, s őt is visszasegítik Magyar- és Erdélyországba, mire nézve a nagyvezír is megígérte titkos támogatását. A francia követségen úgy hallották, de nem hitték el, hogy a cár Livland kormányát ajánlotta föl Rákóczinak, ki egyebet várt tőle: a vele kötött szövetség föltételeinek teljesítését kívánta. *Virmond* császári követ azonban augusztus 9-én nagy fénnel vonult be a török fővárosba, s ekként a két császár diplomáciai összeköttetései megújulván, az osztrákok Rákóczi lépéseit könnyebben ellenőrizhették.

Mégsem az ő jövele, hanem a pestis miatt történt, hogy Rákóczi a bujdosókkal augusztus 11-én átment nyaralni a Bosporus kisázsiai oldalára, a Beikoz és Jalikői közelében levő Ciprus-fokhoz. Szeptember 7-én ott fogadta *Daskowot*, kivel a cár tudatta, hogy ha a svédekkel békét köthet, védelmébe veszi Rákóczit, s háborút indít az angolokkal és a lengyelekkel szövetségű császár ellen, de a törökök támogatására is számít. A fejedelem szerint azonban egy török háború mindent elrontana, és ha szövetségeseinek segítségével győzne, Magyar- és Erdélyország sorsa csak annyiban változnék, hogy a németek igájából megint a törökök járma alá jutna. Elégnek tartotta volna tehát, hogy a cárt a török csak pénzzel segítse, mit *Daskow* is helyeselt. A követet utóbb a nagyvezír is fényesen fogadta, s kijelentette, hogy – amennyiben a császár nyílt megsértése nélkül teheti – Rákóczit kész támogatni.

Beszélgetésökből egyet mást a francia, angol és császári követség is megtudott, s ez az utóbbi nyugtalanul kezdte sürgetni, hogy ha már a porta ki nem adja Rákócziékat, legalább távolítsa el a főváros közeléből, hogy idegen hatalmakkal egykönnyen ne érintkezhessenek. A nagyvezír felháborodva, nemesen válaszolt. Rákóczi a szultán meghívott vendége, s a porta védelme alatt áll. Biztonságban él, ha ellenség volna is. Nincs olyan bokor, mely a menedéket kereső madarat meg nem védené. Hát hogyan védené meg ekkora birodalom? Néhány nap múlva a fejedelem meghatottan értesült róla, hogy „Isten olyan lelkierőt öntött a nagyvezírbe, amelyet a keresztény fejedelmekben nem talált”. S abban a pillanatban, melyben Svédországot orosz hadakkal árasztotta el, a cár is utasította *Daskowot*, hogy – mint a nagyvezír is tenni szokta – külügyi kérdésekben mindig Rákóczi megkérdezésével és tanácsa szerint járjon el. Részben neki köszönhette *Daskow*, hogy a törökök a tárgyalásokat vele sem szakították meg, s hogy 1720. november 5-én – egy esztendei vesződés után – megköthette velők az „örök békét”.

Rákóczi – ki a kisázsiai oldalról híveivel még 1719. október 9-én visszatért Janikőibe, – az 1720. esztendőt azzal a sóhajtással kezdte meg, hogy mivel a múltból már semmije sem maradt, csak a jövedendőben remélhet; de hozzá tette, hogy nem veszi el önbizalmát. Végképpen eltűnt az orosz-német háború reménye; a spanyol-francia háború vége fele járt, s *Alberoni* megbukott. Abban bízva, hogy a spanyolok legyőzetésével a francia-német szövetség önmagától megszűnik, az orléans-i hercegtől, a régenstől, Rákóczi újból engedelmet kért, hogy visszatérhessen Franciaországba, grosbois-i remeteségébe. Ehelyett március 4-én a nagyvezír tudokra adta, hogy Jenikőinél jobb és alkalmasabb helyet ad nekik.

Ez *Virmond* győzedelmét, a szigorúbb belebbezést jelentette; mire Rákóczi a Bosporus és a Fekete-tenger határán Pompeius oszlopát meglátogatta (márc. 25.), már tudta, hogy Rodostóba a szálláscsinálókat útnak is indították. Ez ellen az orosz követ is hiában tiltakozott. Április 15-én tehát a fejedelem elbúcsúzott a nagyvezírtől, ki kérés nélkül is megígérte, hogy tudakozódni fog *Dubois* bíbornok francia miniszternél, a versailles-i tervezett békekongresszuson, nem tehetne-e valamit az erdélyi fejedelemség helyreállítása ügyében.

Másnap Jenikőiben megütötték a dobot, hajókra szálltak, és megindultak Rodostó felé. Rákóczi részére a szultán külön díszes „vízihintót” küldött. A kis hajórajt a szultán kapudsi basája és egy csorbatsi vezette. A Kizil-Adalárnál (Hercegszigetnél) *Forgách* nyugtalankodni kezdett, hogy az Izmidi-öbölbe s onnan Nikomediába, Kis-Ázsiába, Thököly száműzetése helyére viszik őket; 18-án azonban érkeztek Eregli (Herakleia) jó és biztos kikötőjébe, mely már a rodostói szandsák-basasághoz tartozott, s néhány napi pihenés után, április 24-én, Szent György napján kikötöttek rendeltetésük helyén, Rodostóban. Negyednap *Virmond* nyugodtan indulhatott vissza Bécsbe. Elérte küldetése célját.

XXXVII. Rodostóban

Mikes Kelemen azt írja, hogy a fejedelemnek Rodostónál sehol sem adhattak jobb lakóhelyet. Mindenkit kényelmesen szállásoltak el a Máramara tengerpartjának ebben a legnépesebb városában. A város nyugati részében, az örmény-negyedben, valami nyolcvanan, összesen 30 házban laktak, s kertje majdnem minden háznak volt. Dél felé a tenger partján a Panados és Kumbas halászfalvakig terjedő legjobb földeket és réteket a bujdosók örökjogon kapták meg a szultántól.

Rákóczi szállásának főbejárata a tenger felől nyílt; erre egy aga parancsnoksága alatt harminc főnyi janicsár díszőrség vigyázott. A fejedelmi szállás folyosókkal összekötött házakból állt. Kápolnája, ebédlőpalotája, fogadótermei, dolgozó- és hálószobái csak évek múlva nyerték meg művészi díszöket. A fejedelem első dolga az volt, hogy házi kápolnáját Magyarország nagyasszonyának tiszteletére méltóképpen fölékesítse. Egy hónap múlva már mindenki szorosán megszabott házirend szerint élt. Reggel fél hatkor dobszóra kelt föl a cselédség, hatkor maga a fejedelem, ki azonnal a kápolnába ment ájtatoskodni. Reggelizés után nyolc órakor mindnyájan misét hallgattak. Azután a fejedelem hazament, olvasgatott, festegetett. Pontban tizenkettőkor közös ebéd. Ebéd után a fejedelem félórát ájtatoskodott a kápolnában, három órától ötig megint dolgozott, utóbb különösen a gyalu- és esztergapadnál. Öt órakor litánia a templomban, fél hétkor rövid estebéd, nyolc órakor lefekvés; de kellett is, mert a fejedelem már éjfél után két órakor fölkelt imádkozni és dolgozni, bár csak reggel hatkor öltözött föl. Így ment ez hosszú tizenöt éven át mindennap, mégha a fejedelem gyöngélkedett is. Élete módjáról *Mikes* törökországi szép levelei adják a legjobb és legmegbízhatóbb leírást. Az élet csak *Bercsényi* távolabb eső lakásában volt valamivel vidámabb.

A fejedelem hírlapokat járatott és szorgalmasan levelezett államférfiakkal, s régi ösmerősei közül különösen az öreg orléans-i hercegnével, a toulouse-i gróffal, Tessée herceggel stb. Diplomáciai jellegű küldetésekre legszívesebben *Le Bon* ezredest használta, ki már négy éve állt szolgálatában. Külön küldetésekre nem igen gondolhatott, mert anyagi eszközei nagyon megfogytak. Mikor Párizsban *Law* bankja megbukott, odaveszett az ő pénze is, amennyiben Brenner, hogy urát a bujdosók érdekében milliomossá tegye, a városháza kötvényein a fejedelem tudta nélkül 82.000 livre értékben jóhiszeműen bankrészvényeket vásárolt. A fejedelem annyi tönkrement család közt annyiban még jól járt, hogy a toulous-i gróf rendezte ügyeit, s odaveszett kötvényei fejében 6000 livre életjáradékot eszközölt ki számára; amellet a XIV. Lajostól kiutalt 100.000 livre évdíját is meghagyták. Csakhamar a

törökök is 2000 piaszterről 1500-ra szállították le évdíját, ami főképp a császári követ felszólalására történt, hogy propaganda célokra mentül kevesebb összeget fordíthasson. Ebből még arra sem igen jutott, hogy legalább feleségén segítsen valamennyire.

A *fejedelemasszony* végre odahagyta Varsót, s 1721. október 4-én Franciaországba érkezett, hol Párizsban a Chasse-Midi apácakolostorban vonult meg. Nagynénje, az öreg, orléans-i hercegné, nem örült jöttének, mert könnyelműnek, betegidegzetűnek tartotta, gyöngeségeit azonban szeretettel bocsátotta meg. Isten is megbocsátotta, midőn már öt hónap múlva (1722. február 18.) magához vette. A fejedelem, kit erről maga az orléans-i hercegné értesített, gyászmisét mondatott feleségéért, ki 42 esztendő korában hunyt el, s életének második felében el volt szakítva urától, gyermekeitől, kik őt Bécsben csak kölcsönvett pénzen csinált ruhában gyászolhatták.

Felesége Párizsba érkezésekor francia barátainak biztatására Rákóczi maga is megint lépéseket tett, hogy visszatérjen Franciaországba. A nagyvezír szerint ennek az ideje még nem érkezett el, *Bonac* francia követ pedig az elszállítására már meg is érkezett hajót hazaküldte, hogy távozása diplomáciai kellemetlenségekre ne adjon okot. Pedig tudhatta, hogy Rákóczi ha elhagyja, nem szökve, hanem nyíltan hagyja el a török birodalmat. *Dubois* bíbornoknak a fejedelem meg is írta, hogy Törökország az egyetlen hatalom, mely megvédi őt azok bosszúja ellen, akik nem annyira személye, mint öröklött vagyona miatt törnek reá. Türelemmel viseli sorsát, s odaveti magát a Gondviselés akaratának.

Csöndesen írogatta külföldi diplomatákhöz, inkább politikai szemlébe, mint miniszterek asztalára való emlékiratait, melyek – saját vallomása szerint – elszigetelt helyzetében az európai viszonyok kellő ismerete nélkül készültek. Akadémiai jellegű fejtegetéseihez a maga politikai szempontjából is mindig mélyreható következtetéseket fűzött. Hol Franciaországnak a keleti keresztényeken való protektorátusa és a francia misszió sorsa érdekelte, hol a Habsburgok leányágának örökösödése, melyről a *pragmatica sanctio* megalkotása előtt már világosan nyilatkozott, hol azokat a kérdéseket sorolta fel, amikkel a *cambray-i* ligának foglalkoznia kell; hol azt bizonyította, hogy a négyesszövetség az európai reakció kútforrása; vagy azt, hogy Franciaország igazi érdekei Magyarországon s nem Ausztriában vannak stb. Már 1721-ben megjósolta a húsz év múlva a Habsburg-ház örökösödése következtében bekövetkezett háborút; s különösen az orléans-i herceghez ebben az ügyben intézett memoranduma egymaga is elegendő volna, hogy az irodalomtörténet vele mint politikai íróval foglalkozzék.

Legnagyobb alkotása ezen a téren politikai végrendelete, amelyet 1722 nyarán készített, mikor oldala mellől a pestis másokon kívül gróf *Esterházy* Antal tábornagyot is elragadta. Ebben a két kis kötetre terjedő munkában intelmeket intézett fiaihoz, kikkel már csak egy boldogabb hazában remélt találkozhatni, hogyan juthatnak el abba az országba, melyet Isten a benne bízók és az őt követők számára készített. Édesanyjuk – mondta – már előre ment oda, és Isten bizonyára irgalmas volt iránta. Legméltóbb vágyuk az legyen, hogy mindnyájan ott találkozzanak egymással. Egyszer majd olvasni fogják atyjuk saját irataiból, mit tett Isten őérette, s ha tapasztalni fogják, milyen irgalmas ő irántuk is, csodálatos tetteiben fogják őt meglátni. Felejtsek el születésük minden előnyét; csak arra gondoljanak, hogy keresztények és az Isten fiai; hiszen ezen az egyen kívül a halál minden egyebet elvehet tőlük. Nagyon megeshetik, hogy atyjuk megvetésére tanítják őket; megbocsátja nekik ezt is, csak mennyei atyjukat dicsőítsék. Ne panaszkodjanak sorsuk miatt, hanem türelemmel, megnyugvással viseljék el mennyei atyjuk akaratát; a maga s fiai sorsát ő is Istenre bizza, ki megvédi őket a gazdagság, nagyság, uralkodás hiú vágya ellen.

Atyjuknak – úgymond – ez hozzájuk első s talán utolsó szava. Anyjuk már nem él, de bizonyára könyörög érettök. Adja Isten, hogy megértsék azokat az atyai intelmeket, amiket isteni sugallatra könyvbe foglalt. Ennél és atyai áldásánál egyebet úgy sem adhat nekik...

XXXVIII. Kolostori csend

A szellemi munkásság és magány – Rákóczi szerint – többet ér a világi életnél. Olyan ő ezen a világon, mint a szelekkel küszködő hajós. Az idők forгатaga ragadja az örökkévalóság felé, nem saját ereje viszi oda, semmije sincs a világon, ami itt marassza. Mégis inkább akar élni, mint meghalni, de élni is csak a grosbois-i kamaldoliak közt szeretne. Nénje, az orléans-i hercegné, aki őt fia gyanánt szerette, és akihez utolsó levelét 1723. januárius 22-én írta, akkor már, december 10-e óta a saint-denis-i sírboltban pihent. Ő maga is foglalkozott a politikai halál gondolatával azóta, hogy a magyar országgyűlés 1723. június 19-én törvénybe iktatta a Habsburgok leányágának örökösödését; hiszen ezzel Rákóczinak utolsó reménye is megsemmisült, hogy a magyarok egyhamar visszanyerhetik a szabad királyválasztás jogát, s vele magát a szabadságot. Nem önmagára gondolt, kit a szultán még mostan is királynak nevezett, mikor alig volt annyija, hogy háztartását és a bujdosókat elláthassa. Híveinek száma egyre fogyott. *Brenner* Párizsban öngyilkos lett, *Horváth* Ferenc, *Bercsényiné* Rodostóban meghalt, némelyek a hazatérés gondolatával foglalkoztak, csak *Mikes*, – akit édesanyja szintén hazahívott – nem hitte el, hogy száműzetésben a hazát el is lehetne felejteni. A haza eszméje, szerinte, Rákócziban testesült meg, akinek szolgálatára fiatalságát, jövőjét, pályáját, vagyonát, mindenét föláldozta; és aki ennél ezerszerre többet áldozott, hogy elveiből – a kényelmes élet miatt – semmit se kelljen megtagadnia. A független Magyarország eszméje akkor valóban csak Rodostó magyar utcájában élt.

Úgy látszott, ezt az eszmét Rákóczinak Bécsben növekedett két fiából már kiölték. A király 1723. július 3-án „születésök kitűnő fénye s jeles lelki tulajdonságaik, hűséges magaviseletük, engedelmességük és jóakaratauk” jutalmául az *olaszországi* Abruzzóban uradalmakkal ajándékozta meg őket, de nevüket elvette, mert birtokáról a 23 éves Józsefet *marchio di Romanuccio*-nak, a 22 éves Györgyöt pedig *Conte di Giunchi*-nak tette meg. Az elhunyt Dubois bíbornok helyébe lépett *Morville* francia miniszternek, fél esztendő múlva atyjuk azt írta, hogy ő maga jobban szeret *Sárosi gróf* gyanánt élni, mióta mint Rákóczi fejedelem másoknak alkalmatlan lett. Őt – úgymond – akit minden tervében igazán európai szempontok vezettek, egész Európa olyan fejedelemnek ösmerte, kit Franciaország eleinte fölbízottatott, azután pedig elhagyott. De nem a maga szegénysége bántotta, hanem a vele bujdosó magyar urak nyomorgása. S a miniszternek (Vetésy egykori szavaival) szemére lobbantotta, hogy Franciaország valóságos kórháza azoknak a fejedelmeknek, akiket szerencsétlenekké tett. Dicsőségére válnék a franciák új kormányának, ha a most összeülő kongresszuson Spanyolországgal együtt az erdélyi fejedelemség helyreállítását sürgetné, vagy legalább gyermekei s a bujdosók öröklött birtokait visszaadná. A maga részére csak évjáradékának pontos fizetését, s azt kérte, vessenek véget bizonytalan helyzetének, amely kegyetlenebb a halálnál.

A külföldön csodálatos hírek terjedtek el róla. Az egyik szerint a szultán őt oláhországi hoszpodárrá teszi, a másik szerint a föllázadt arabok ellen küldi; holott csöndesen folytatta Rodostóban palotája újraépítését, kibővítve újra írta politikai végrendeletét. És temette halottjait: 1725 elején hűséges régi udvari orvosát és tanácsosát dr. *Lang* Ambrust, az év vége felé *Bercsényi* Miklós főtábornokot, ki november 6-án karjai közt lehelte ki a szabadságért égő nemes lelkét. Mint politikai végrendeletében a fejedelem akkor önmagáról írta, ő is „dicsőségét találta abban, ki arra lelkesítette, hogy a törvényes szabadságért hazaszeretetből, uralkodásra és hatalomra nem vágyakozva cselekedjék”.

Talán politikai végrendelete kinyomatásának vágya is vezette, de inkább vezette az a vágy, hogy egy magyar fölkelés kitörése esetében nyomda álljon rendelkezésére, mikor valamiképpen segítette török tolmácsát *Ibrahim effendi* volt kolozsvári magyar teológust és ösmert török író, hogy a szultán birodalmában az első török nyomdát föllállítsa. Családi

végrendeletet csinált, mikor Rodostóban 1726. nyarán újra kitört a pestis, mely elől menekülve – szokás szerint – a nyarat ismét a mezőn, sátrak alatt töltötte. Mikes szerint „sütkéreztek a verőfényben és hallgatták a rodostói kakasok kukorékolását. Az egész Európa békeességben élt, csak ők laktak sátrak alatt.” A fejedelem – ahogy *Fleury* bíbornoknak ekkortájt írta – ha Európában a háború tüze újra föllángol, valóban kész megint feláldozni magát, hogy megszabadítsa népét a nyilvánvaló bitorlástól, és Szent László példáját kövesse. A bécsi kormány is ellenséges tábornak tekintette Rodostót s a bujdosók osztrák kémeket láttak a fejedelemnek egyik-másik vendégében, még *Gallani* szófiai érsekben, s édesanyja egykori udvari papjában, *Cachaud* jézustársasági atyában is, annál inkább, és pedig joggal, a fejedelem új titkárában, a dán származású *Bohn* hadmérnök-kapitányban. Pedig ha Rákóczit örökösen foglalkoztatta is Európa, hazája és a maga sorsa, nemcsak Mikes írta, hogy nincs klostrom, melyben a rendet úgy megtartanák, mint az ő udvarában, hanem *Dolfin* velencei követ is elösmerte, hogy Rodostóban komoly, vezeklő életet folytatnak.

XXXIX. Mulandó és örök dicsőség

A kolostori élet némiképpen megváltozott, mikor *György herceg*, Rákóczi kisebbik fia, ki padovai joghallgató korában farsangolni ment Velencébe, s onnan kimenekült Párizsba, 1727. június 15-én az ifjabb báró *Vigouroux* kíséretében Rodostóba érkezett. A fejedelem nagy örömmel fogadta 26 esztendőes fiát, kit még sohasem látott. Korán észrevette neveltetése hiányait, s tanítókat rendelt melléje, kik közül a magyar filozófia írója, *Kiss István* valóságos tudós volt; de fia szórakoztatásáról is gondoskodott, s vadászni, vagy Jedzsikőjbe fürdőzni maga is elment vele. A bécsieket nyugtalanította az apa és fia találkozása, kivált mikor híre futott, hogy angol kalózok Madagaszkáron rabolt kincseikkel az Égei-tengerben Naxos és Paros szigetein akarnak letelepedni, s megbízottjuk, *Ploughman*, Rákóczival tárgyalt, járjon közbe, hogy összes kincseik egynegyedrésének fölajánlása fejében a szultán fogadja el őket hűbéresekknek. Ez a közbenjárás adhatott alkalmat arra az álhírre, hogy Rákóczi maga akart volna fejedelmök lenni. A letelepítésből különben sem lett semmi. A nagyvezír – a hírhordó császáriak neheztelésétől tartva – György hercegtől is megtagadta az útlevelet Lengyelországba, hová háztűznézni készült. De nem gátolta meg abban, hogy 1728. március 23-án visszatérjen Franciaországba, hol apja – kit többé sohasem látott, – hadmérnököt akart belőle nevelni.

A bujdosók nem sokat bíztak benne; hiszen magyarul sem tanult meg Rodostóban, hol kilenc hónapot töltött! Elutazásával apja még zárkózottabb, a rodostói élet még egyhangúbb lett. Rodostóból már a fejedelem is szeretett volna elmenni. Az idősb báró *Vigouroux* küldte Lengyelországba, hogy *II. Ágost* királyt arra kérje, eszközölje ki, hogy a császár őt élete fogytáig erdélyi fejedelemnek címezze, fiának, Józsefnek Németországban megfelelő uradalmakat adjon, az összes bujdosóknak megkegyelmezzon, s birtokaikat visszaadja, vagy kárukat megtérítse. Gróf Manteufel lengyel-szász miniszter úgy gondolkozott, hogy ha a császár ezt a kívánságot nem teljesíti, Magyarország török pártfogás mellett még állammá alakulhat, de osztrák uralom alatt csak tartomány lehet. A porosz udvar viszont szót emelt Bécsben a kiegyezés, vagyis Rákóczi kívánságainak teljesítése mellett, de *Savoyai Jenő* a közbelépő hatalmaknak azt felelte, hogy Rákóczi csak azért akar Lengyelországban letelepedni, mert (Szieniavszkij özvegye elhunyván), a gazdag *Jablonovszka* Konstantina hercegnőt szeretné elvenni, hogy pénzén újabb lázadást indítson Magyarországon. A császár különben sohasem alkudozik lázadókkal, s Rákóczi csak föltétlenül kérhet tőle kegyelmet. A császárnak méltósága nem engedi meg, hogy oly végtelenül gonosz tettekkel bemocskolt lázadóval tárgyaljon.

S mintha csak a gyanút akarná táplálni, kevéssel azután gróf *Bonneval* tábornok, a franciák, majd az osztrákok szolgálatát megunva, azzal a tervvel állt török szolgálatba, hogy ha a szultán neki és Rákóczinak adja Moldva és Oláhországok fejedelemségét s jövedelmét, hadsereget szervez, amely vagy Magyarországot veszi el a császártól, vagy Lengyelországba nyomulva működik ellene. A nagyvezír visszautasította s a fejedelemtől, ki erről a tervről aligha tudott, évdíjának majdnem a felét elvette, hogy külföldiekkel kevesebbet érintkezzék. Rákóczi tehát lemondott egyetlen úri kedvteléséről is, a lovaglásról és a vadásatról, s eladta lovait és vadászfegyvereit stb., hogy a bujdosókat s fiát, Györgyöt, jobban segíthesse; de növekedő szegénységében sem mondott le a maga és családja küldetésébe vetett hitéről.

Szabad levegőt csak kis kertjében sétálgatva szítt. Naponkint 3–4 órát dolgozott magyar, latin, francia nyelvű tanulmányokon; átnézte, kijavította száműzetése idején írt műveit: a fölkelések történetét, emlékiratait, vallomásait, imádságait, politikai végrendeletét.

A fölkelések története (Histoire des révolutions de Hongrie) tulajdonképpen társas munka, melynek külső formáját a szerencsétlen sorsú *Brenner* Domokos adta meg, s 1739-ben – mindkettejük halála után – Hágában kétféle kiadásban jelent meg. Célja, hogy elmondja Magyarország törvényes kormánya eszméjének történelmi fejlődését, s érthetővé tegye, a nemzet és királya koronként miért álltak egymással szemben.

Az *emlékiratok* magának Rákóczinak fölkelése okait és lefolyását beszélik el. Szerzőjük maga Rákóczi, kinek írói készsége néha csodálatos szépségű leveleiből is kitűnik. Vázlatát már Magyarországon elkészítette, s oroszra fordítva 1709-ben a cárnak is elküldte. Könyvét az örök igazságnak ajánlotta, s igazságnál egyebet nem akart írni benne; könyv- és levéltárától távol azonban tévedéseket nem egyszer követett el benne. Nyílt beszámolás és öngazolás a szabadságharcról.

A vallomások könyve (Confessio peccatoris) első sorban szerzőjének, a fejedelemnek lelki életét mutatja be. Nincs közéletünknek egyetlen nagysága sem, kinek lelki élete ilyen világosan és ilyen érthetően állna előttünk. Hatalmas lélektani tanulmányát úgy kell olvasnunk, ahogy ő maga kívánja: a *szellem* és nem az írás fölött töprengve. Saját személyes körülményeinek *lélektani* magyarázataival tette érthetőkké politikai törekvéseit, nemzeti vágyakozásait, vallásos tanulmányait. Könyvét nem szánta a nyilvánosság elé, és csak 1876-ban jelent meg először.

Egy keresztény fejedelem áhításai (Aspirationes Principis Christiani) címmel írt imádságainak írását Grosbois-ban kezdte meg, Rodostóban fejezte be. Latinul írta, de franciára is lefordította. Az élet minden elképzelhető körülménye közt Istenhez fordult, s táborigényeit, a trónralépésnél való fohászkodásait legdicsőségesebb évein elmerengve írta. Könyörgéseinek legnagyobb része a szent áldozást megelőző és követő harminckét elmélkedésből áll. Első francia kiadása 1751-ből való.

Politikai végrendelete (Testament politique) részben Richelieu bíbornok (1668), Colbert (1683), IV. Károly lorrainei herceg (1689), Louvois marquis (1693), Vauban tábornagy (1709) politikai végrendeleteinek hatása alatt készülhetett (XIV. Lajostól, politikai eszményképétől a Discours sur le metier du roi csak 1806-ban jelent meg); de bármilyen híve a fejedelmi tekintélynek és hatalomnak, fiai elé mintaképpül az első magyar királyt állította, ki „a szabadságot a szeretet valódi törvényére alapította”. Ez a műve először 1751-ben jelent meg.

Ezeknek és néha igazán nagybecsű leveleinek összegyűjtésére a M. T. Akadémia már 1875-ben gondolt ugyan, de az összes művek kiadása elmaradt; munkái közül is csak az Emlékiratok és a Vallomások jelentek meg magyarul s így a nemzet a fejedelmet a maga teljességében csak mint nagy embert s nem egyúttal mint nagy írókat ösmeri.

XL. Készülődés életre, halálra

Otthon mentül több politikai keserőség halmozódott össze, annál többen várták haza a fejedelmet, s a kormány el is fogatott egy-két ügynevezett összeesküvőt. Ugyanakkor (1729) a francia-spanyol-angol-holland sevillai szerződés, amelynek éle Ausztria ellen irányult, s a konstantinápolyi forradalom, mely az osztrákokkal szemben igen óvatos kormányt a szultánnal együtt elsöpörte, az otthoniaknak még inkább eszébe juttatta Rákóczit, de Rodostóból *Mikes* nem írhatott egyebet annál, hogy csupán mások élnek, ők alusznak; mi egyéb dolga lehetne a bujdosónak? Csak 1732-ben kezdtek egy kissé megint érdeklődni, mikor *Villeneuve* konstantinápolyi francia követ mindenképpen meg akarta győzni lelkes barátját, *Topal Ozmán* nagyvezírt, hogy az osztrák elnyomás miatt nekibúsult magyarokat s a Mazeppa kivégzése miatt bosszús kozákokat fölkelésre lehetne bírni Ausztria és Oroszország ellen. *Bonneval* tábornok, ki a török hadsereget szervezte, ebben a megtorló háborúban nagy szerepet szánt Rákóczinak, de sok más egyébbel együtt ez a terv is abbamaradt. Magyarországon a szatmári béke megkötőjének, *Pálffy* nádornak halála után III. Károly Ferenc lorraini herceget nevezte ki királyi, Erdélyben pedig fejedelmi helytartónak, mi az önkényuralom kezdetét jelentette. Mit remélhetett még Rákóczi, ha mindez, – Károlyi Sándor szerint – az egész nemzet vigasztalására történt?

Mivel a pestis megint elragadta néhány hű emberét, a fejedelem 1732. október 27-én új végrendeletet készített, hogy gyermekei és hívei jövődjéről valamiképpen gondoskodják. Hálát adott benne Istennek, hogy elvette tőle a fejedelemséget, s mindazt, mit a világ javaknak nevez; és hogy meglátogatta mindennemű szomorúsággal, üldözéssel, gyaláztatással, rágalommal, amiket a világ nagy embereitől szenvedett. De legfőképp azért adott hálát, mert beleoltotta azt az erős kötelességérzetet, amelynél fogva elhagyta csöndes, nyugodalmas élete édességeit, s eljött ebbe az országba, mely lelkületével és természetes büszkeségével annyira ellenkezik. Ezzel alkalmat adott neki, hogy büszkeségét legyőzze, lemondjon az emberi elme hiú számításairól, a véges ész tanácsairól, a földi hatalmakba vetett hitéről, s ne bizzék másban, mint a Gondviselésben, Isten akaratában és csak azt akarja, amit Isten akar.

Fenntartotta régibb, latin nyelvű végrendeletének intézkedéseit, s ezúttal csak XIV. Lajos által biztosított igényeiről rendelkezett. Semmit sem hozott magával a világra, semmit sem visz el belőle. Különben is hiába rendelkeznek, mert szándékai végrehajtására nincs törvényes módja. Franciaországgal szemben levő követeléseai szerződésben alapulnak, és Franciaország államadosságaihoz tartoznak. A XIV. Lajossal kötött szerződés alapján fogott fegyvert, és az ő biztosításai alapján folytatta a háborút. Magánvagyonának általános örökösévé fiát, Györgyöt tette. Másik fiáról, Józsefről, ki osztrák földbirtokos, egy szóval sem emlékezett meg; közeli rokonai pedig nem voltak. Ösmerőseit, a francia királyi hercegeket és hercegnőket, különösen Bourbon herceget, Charolois grófot, Du Maine herceget és Toulouse grófot kérte, vegyék rá a királyt, hogy végrendeletét végrehajtsa. Élete végén *egyetlen* érzése a *szereetet* azok iránt, kiket oly szájalomra méltó helyzetben hagy itt, hacsak a király nem teljesíti utolsó kérését.

Végrendeletének kelte után kevéssel az osztrák-francia háborút már mindenki bizonyosnak tartotta, mert a császár a megürült lengyel trónra III. Ágostot akarta megválasztatni, a francia király pedig *Leszcinszkij* Szaniszló visszahelyezése mellett kardoskodott. A tatárok megnyerésére *Villeneuve* a Rodostóban élő *Tóth* András őrnagyot használta föl, de a többi bujdosó – *Mikes* szerint – Rodostóban „csak várt és fülelt, mely felől zavarják a vizet, hogy ők is foghassanak valamit”. Mikor a lengyelek csakugyan újra megválasztották Szaniszlót, s az oroszok ennek következtében reájok törtek és III. Ágostot választatták meg, *Bonneval* tábornok – Rákóczival folytatott tanácskozásai után – a törökök

beavatkozását sürgette. Bonneval terve szerint a háború Magyarország földjén folynék, és pedig minden jelenség szerint szerencsésen, mert a körülmények századok óta nem kedveztek ennyire, s Magyarország bizonyára gazdát cserél.

Rákóczi szakadatlanul levelezett ebben az ügyben, de – Mikes szerint – „még a mi óránk nem jött el: addig csak baráttáncot kell járni”. A Rákóczinak és *Thalmann* osztrák követnek egyaránt szolgáló *Bohnnak*, (ki egyszerre volt Rákóczi titkára és – császári alezredes) Párizsban az osztrákok számára azt kellett megtudnia, segíti-e a francia udvar Rákóczit a magyar betörésben, s ennek előmozdítására küld-e 30–40.000 embert Isztriába? Mert Rákóczi, kellő biztosíték nélkül, tudni sem akart a betörésről. Viszont át kellett adnia a fejedelem emlékiratát, mely a francia kormányt arról akarta meggyőzni, hogy európai, de különösen angol érdekből kell Törökország területét biztosítani, s Oroszország növekedését gátolni. Az erdélyi gubernium Moldva és Oláhország felé már gondoskodott a határok eltorlaszolásáról, mert híre járt, hogy a magyarok hadakat toborzanak, holott a fejedelem távol állt minden elhamarkodott vállalattól, és szövetségesek nélkül semmit sem akart kezdeni.

A határokon belül is várták a fejedelmet. A francia *Saussure* szerint, ki nemrég állt Rákóczi szolgálatába, magyar főurak és nemesek izengettek neki, hogy nem felejtették el, hűségesen ragaszkodnak hozzá, s ezt cselekedettel akarják bebizonyítani. Árva megyei tótok szent áhitattal néztek egy lengyel fiatal emberre, ki Rákóczi fiának, Györgynek mondta magát. Szentandrási, békési és sarkadi magyarok kuruc ezredesnek ismerték el *Szegedinac Pero* pécskai szerb határőrségi kapitányt. Elhatározták; hogy koldusruhában követet küldenek Rákóczihoz; értesítik, hogy magyarok, szerbek közös erővel kelnek föl, behíjják tehát, hogy fejök és fejedelmök legyen. Rákóczi nagyobbik fia pedig, József munkácsi herceg, elszökött Bécsből, Velencébe érkezett, s rögtön tudatta apjával, hogy Rómában és Nápolyban elvégezvén dolgát, hozzámegy Rodostóba. Rodostóban nagy volt az öröm, hogy már egy Rákóczi sincs a császár kezében. Igaz, hogy hárman három felé. Ferenc Rodostóban, József Velencében, György Párizsban; de nagy feladatokra valamennyien készen.

Azonban a fejedelem éppen 1735. újesztendő napján értesült, hogy *Bohn* Párizsban az osztrákoknak és az oroszoknak elárulta az ő terveit és alkudozásait. Az árulót a miniszterek is összetévesztették Rákóczi másik megbízottjával, a derék, hűséges *Bonnal* és sok olyat megmondták neki, amit csak emennek mondhattak volna meg. *Bon* ugyan leleplezte s a Bastille-be juttatta *Bohnt*; de ennek árulása megtévesztette *Fleuryt*, *Villeneuve-öt*, *Chauvelint* s a fejedelem többé nem remélte, hogy a franciák valamikor megsegítsék tervezett magyarországi támadását. Az ellen azonban *Chauvelin* előtt határozottan tiltakozott, mintha a portán ő akadályozta volna meg a franciáknak azt a tervét, hogy a törökök háborút izenjenek Anna orosz cárnőnek. Még februáriusban is írásba foglalta „gondolatait a jelen háborúról”, melytől a Habsburgok hatalmának összeroppanását remélte. Ebben hazáját s önmagát is számításba vette, mert most sem lelkesedik kevésbé hazájáért, mint a szabadságharcban, s még köti esküje, hogy fenntartsa erdélyi fejedelemsége szabadságát és jogát.

XLI. Rákóczi halála

A janicsárok agája (főparancsnoka) a rodostói díszőrség parancsnoka, *Abdullah* lett. Emléül március 11-én szép paripával ajándékozta meg a fejedelmet, aki azonban többé már nem ült lóra. Pedig akkor gyönyörű szép, tavaszias idők jártak. De napról-napra fogyott a fejedelem ereje és jókedve, amely a bujdosóknak idáig igazán éltető és melegítő napsugara volt. Március 23-án este a lefekvéskor hideg borzongatásai voltak, s másnap reggel kitört rajta a sárgaságos tüdőgyulladás (Pneumonia biliosa). Mindamellet fennmaradt, naponkint eljárta a kápolnába, ebédjét is hívei társaságában fogyasztotta el, de a nagybőjtöt híven

megtartotta, bár ez alól első káplánja, *Radalovics* János most fölmentette. Virágvasárnapján, április 3-án már oly bágyadt volt, hogy nem mehetett be a kápolnába. De semmiképpen sem akart lefeküdni, s azt kívánta, hogy a házirendet vele együtt mindenki megtartsa.

Április 7-én reggel oly rosszul lett, hogy elhivatta a papot, kinek meggyónt, továbbá *Sibrik* Miklós udvarmestert, *Mikes* Kelemen kamarást, *Bechon* Lajos francia titkárt s néhány udvari nemesét, tisztjét. Előkerestette velők 1732. évi végrendeletét, hogy megtoldja azt a nagyobbik fiára, József hercegre vonatkozó intézkedésekkel, mert már ez a fia sem volt a bécsiek hatalmában, mint akkor. Azonban ezt másnapra halasztotta, mert a gyónás és a végrendelet nagyon kimerítette; mindamellet csak este feküdt ágyba.

A szegény bujdosók rettenetes aggodalmak közt virrasztottak. Éjfél tájban már nem bírtak a fájdalommal, s mindnyájan a haldokló ágya elé térdeltek. Éjjel két órakor *Radalovics* a bujdosók zokogása közt adta föl neki az utolsó kenetet. Maga a fejedelem is könnyezett. Istennek ajánlotta lelkét, s pár perc múlva szunnyadni kezdett. Három órakor fölpillantott, szeme fölakadt, s néhány perc múlva csöndesen elhunyt. *Mikes* szerint úgy halt meg, mint egy gyermek, ágyban, párnák közt, nem a csatatéren; de mégis úgy, ahogy bujdosása első esztendejében óhajtott: hőshöz, törhetetlen lélekhez illően.

„Amitől tartottunk – írta *Mikes* gyönyörű levélben, a magyar irodalomban ösmert legmeghatóbb gyászjelentésben – abban már benne vagyunk. Az Isten árvására tett bennünket, és kivette ma közülünk a mi édes urunkat és apánkat három óra után reggel. Ma nagypéntek lévén, mind a mennyei, mind a földi atyánknak halálukat kell siratnunk. Az Isten mára halasztotta halálát urunknak azért, hogy megszentelje halálának áldozatját annak érdemével, aki ma meghalt érettünk. Amicsoda életet élt és amicsoda halála volt, hiszem, hogy megmondották neki: Ma velem léssz a paradicsomban ... Hullassuk bőséggel könnyeinket, mert a keserűségnek ködjé valóságosan reánk szállott. De ne azt a jó atyánkat sirassuk, mert őt az Isten annyi szenvedés után a mennyei lakodalomba vitte, hol a gyönyörűségnek és az örömnök poharából itatja, hanem mindnyájunkat sirassuk, kik nagy árvására jutottunk. Ki sem lehet mondani, micsoda nagy sirás és keserűség vagon itt miközöttünk, még csak a legalábbvalón is”.

Másnap nagy könnyhullatások közt hallgatták meg a fejedelem végrendeletét, melyet azonnal elküldtek Konstantinápolyba a nagyvezírhez és a francia követhez, s az előbbitől engedelmet kértek, hogy urukat Konstantinápolyban édesanyja mellé temethessék. A felboncolt tetemet azután bebalzsamozták, s az aranygyapjas-rend ruhájában cédrusfakoporsóba tették. A húsvéti ünnepek után mindenkit oda bocsátottak igen gazdagon ékesített ravatalához; török ismerősei mégsem hitték el, hogy meghalt „a magyar király”. „Rákóczi elment, s helyette valaki mást öltöztettek föl.” Végre április 15-én, éppen édes anyjának neve napján, nagy zokogások közt temették el ideiglenes sírjába, a palotától nem messzire fekvő Belvedere-kioszk alá, bolthajtásos mély üregbe, amelyet a temetés után azonnal befalaztak.

A nagyvezír megengedvén, hogy a bujdosók Rákóczi iratait, drágaságait s magát a holttestét is Konstantinápolyba szállítsák, *Mikes* mindezeket 22 egyforma nagy ládában hajón vitette Konstantinápolyba, hová 6-án érkezett meg. Azt a ládát, melybe, feltűnés elkerülése végett, a koporsót tétette, a jezsuiták rendházában azonnal felbontották, s a fejedelmet a legnagyobb titokban édesanyja mellé temették el; a szent Benoit-templom déli hajójának szentélyébe, Szűz Mária oltárától jobbra, hol másnap a jezsuiták az első csendes misét mondták a nagy fejedelem lelki üdvéért.

A beavatottakon kívül senki sem tudta, annyi szenvedés után hol pihen. Fia, *József* herceg, ki csak december 5-én érkezett meg Rodostóba, s onnan Konstantinápolyba, 1737-ben fehér márványból síremléket állíttatott édesatyjának. Már akkor meghagyta, hogy oda temessék őt is, ha elesik abban a háborúban, melyet a szultán egyebek közt azért indít meg, hogy őt Erdély fejedelmévé, Magyarország vezérlőfejedelmévé, vagy királyává tegye, s vele azután védő- és dacsövetséget kössön. A hadjáratban 1738. november 10-én Csernavodán

valóban elhunyt, s a bujdosók, akik – Mikes szerint –, már egy szilvafának árnyékában is elfértek” – másodsor is árván maradtak. György herceg tőlük távol, Párizs mellett, La-Chapelle-St. Denisben 1756. június 17-én hunyt el, és fiú ágon sírba vitte a Rákócziak fejedelmi családját. Egyetlen leánya, *Jozefin Sarolta*, Mária Teréziával egy esztendőben; 1780-ban mint apáca halt meg. A Rákócziak fejedelmi s a Habsburgok császári és királyi háza tehát egy és ugyanazon esztendőben fejezte be történelmi küldetését, amely őket olyan élesen állította szembe.

Lassankint a szegény bujdosók is megtértek Istenhez és fejedelmükhöz. 1758. december 20-án *Mikes* szomorúan sóhajtott fel, hogy akik ebbe az országba az öreg Rákóczival jöttek, azok már mind pihenni tértek, ő maradt egyedül a bujdosók közül. „Egyedül hallgatta tenger mormolását, tenger habja felett futó szél zúgását: egyedül, egyedül, a bujdosók közül nagy Törökországban ... Hacsak itt nem lebeg sírjában nyugovó Rákóczi nagy lelke az eget csapkodó tenger haragjában”.

Az a nagy lélek bizony ott lebegett.

Három esztendő múlva *Mikes* is elérte a jó halált, az üdvösséget, s 1762-ben a bujdosók rodostói telepe hivatalosan feloszlott.

XLII. Rákóczi a történelemben és a köztudatban

Rákóczi emlékirata a szabadságharcról már 1739-ben megjelent, 1751-ben politikai végrendeletét is kinyomatták, de a XVIII. század történetírása jóformán egyiket sem vette figyelembe. Cserei históriáját, Kolinovicsnak az 1701–1720. évi eseményekhez írt kommentáriusait csak kéziratokban olvasgatták; a többi naplót, emlékiratot és a levelezéseket rejtegették. Rákóczit az iskolákban mint lázadót jóformán csak megnevezték; pedig ez a név 1735-ben Pero, 1751-ben Törő lázadása alkalmával jelszó volt, 1790-ben Nagyvárad utcáin már nyíltan felhangzott a Rákóczi nótája, s 1795-ben, habár német nyelven és külföldön, megjelent a fejedelem első teljes életrajza. A magyar történelem, hozzá méltóan csak a XIX. század elején kezdett vele foglalkozni. *Katona* István a *Historia Criticában*, *Fessler* Ignác a *Geschichte der Ungernben* tisztelettel és bőven írt róla, *Pray*, *Miller*, *Kovachich* a reá vonatkozó okiratok és naplók közlését is megkezdte, *Mikes* törökországi leveleinek megjelenése (1794) pedig könnyre fakasztotta az olvasókat.

A zene és az irodalom a történelemnél sokkal erősebben szólt a szívekhez. *Bihari* János a pestmegyei fölkelők számára már 1809-ben megírta a Rákóczi-indulót, melyet azután *Scholl*, majd *Berlioz* írtak át. Ez az induló lett a magyar zene legnagyobb büszkesége; hozzá akár zenei, akár politikai hatásban a világnak csak egy másik indulója, a *Marseillaise* hasonlítható; s nincs azóta Magyarországon a szabadságra-törekvésnek egyetlen egy mozzanata sem, amely vele és Rákóczi nevével össze nem forrt volna. A költők élén azonban *Vörösmarty* panaszkodott, hogy Rákóczi tiltott nevét az árva haza nem zengheti többé, s *Kölcsey* búslakodott, hogy szelleme még leng a magyarok közt, de lelkek érte nem hevül. Azonban *Petőfi* Rákóczit már hazánk szentjének, a szabadság vezérének, sötét éjben fényes csillagunknak nevezte, akinek nevére lángolunk és sírva fakadunk; *Hiador* Rákóczi égből kitört lelkét látta Kossuthban, *Gyulai* Pál hazánk fényének, a magyarok istene egyszülött fiának, s *Arany* János is a szabadság lelkének mondta. A szabadságharcban a Rákóczi-induló lett a honvédek harci riadója, s Kossuth azzal buzdította harcra a nemzetet, hogy ne halljon más zenét, mint Rákóczi búskomor indulóját. A színházakban is annak és *Szigligeti* új drámájának, II. Rákóczi Ferenc fogságának tapsoltak, s a közönség – az egykorú bírálat szerint – hálás volt a szerző iránt, hogy darabjával fölzaklatja nézőiben a vért, s emlékezni tanítván, előkészít a jövőre.

Rákóczi történelmi megösmerése csak a világsi napok után, hazánk legszomorúbb éveiben kezdődött, mikor éppen az osztrák *Fiedler* József adott ki két kötetet Vetésy és Klement levelezéseiből, *Szalay* László, *Horváth* Mihály pedig ezeket más levéltári adatokkal együtt Magyarország történetében feldolgozni kezdte. De mindenkinél nagyobb lelkesedéssel és sikerrel kutatta Rákóczi életét *Thaly* Kálmán, aki azóta, hogy a féktelen osztrák önkényuralom az olasz csatatéren (1859) összetört, teljes félszázadon át mindhalálíg (1909) nem akart egyéb lenni, mint Rákóczi írődeákja. Azt a lelkesedést, szeretetet, amely őt magával ragadta, bevitte a nemzet szívébe is, és olyan közszellemet teremtett, amely újból összeforrta Rákóczi nevével és törekvéseivel. Nagy köteteket, sok tanulmányt írt, tömérdek levelet, naplót stb. közölt a szabadságharc történetéből, de magának a fejedelemnek életrajzát nem írta meg. Erre *Horn* Ede, *Horn* Emil, *Hengelmüller* László és (legterjedelmesebben, három kötetben) *Márki* Sándor tett kísérletet. Forrásmunkák közlésével Ráth Károly, Simonyi Ernő, Savoyai Jenő herceg hadjáratának osztrák történetírói, Carlo Malagola, Karácson Imre, egyes monográfiákkal, Áldásy Antal, Ballagi Aladár, Beöthy Zsolt, Czuberka Alfréd, Eble Gábor, R. Kiss István, Szádeczky Lajos, Szegfű Gyula stb. tűntek ki.

A XIX. század második felében a *szépirodalom* Rákóczi tiszteletére és történelmi jelentőségének megértésére nevelte a nemzetet. A *regények* közül b. *Jósika* Miklós II. Rákóczi Ference, *Jókai* Mórtól „Szeretve mind a vérpadig”, „A löcsei fehér asszony” és „Rákóczi fia”; P. Szathmáry Károlytól „A bujdosók”, Werner Gyulától Forgách Simon, Dózsa Endrétől Czinka Panna, Komáromi Jánostól Esze Tamás nemcsak az esztétikusnak, hanem a historikusnak figyelmét is megérdemlik. A *színműirodalom* Szigligeti drámája után csak félszázaddal fordult megint Rákóczi személyéhez és korához; *Herczeg* Ferenc Ocskay brigadéros, *Jókai* Lócsei fehérasszonya az összes színpadokat bejárta s kuruckori színműveikkel Géczy István és Lampérth Géza, Bokor József, Rákosi Viktor, Bérezik Árpád szintén tapsokat arattak. Az *operák* közül gróf *Zichy* Géza Nemója és Rodostója s *Farkas* Ödön Kurucvilága keltett igazi művészi hatást és nemzeti lelkesedést.

A kurucvilág költészetének bemutatásával *Thaly* Kálmán életet, pezsgést hozott a magyar irodalomba; s azok, kik az eredetiséget gyűjteménye némely darabjától megtagadják, őt a nemzet legnagyobb archaikus költőjének tartják. Bevallottan archaikus – régies veretű – versek Endrődi Sándor kuruc dalai; s *Jókai* Mór, Szabolcska Mihály, Szávay Gyula, Lampérth Géza, gr. *Zichy* Géza, Székely Sándor s mások szintén költeményekben dicsőítették Rákóczi korát. De talán senkinek a költeményét sem szavalták többször és lelkesebben iskolákban s mindenütt, mint *Lévay* Józseftől Mikes búját.

Rákóczi korához a *képzőművészet* is szeretettel és kegyelettel fordult. *Benczúr* Gyulától Rákóczi elfogatása, *Madarász* Viktortól Zrínyi Ilona és gyermekei s az Ónodi országgyűlés véres jelenete, *Dudits* Andortól Rákóczi bevonulása Ónodra olajnyomatokban országsszerte elterjedtek; s *Greguss* Imre, *Vajda* Zsigmond, *Grünwald* Béla, *Stettka* Gyula stb. festményei szintén ösmeretesek. A *szobrászat* csak a XX. században kezdte meg alkotásait Rákócziról és koráról. Lovasszobrot a fejedelemnek egyedül Szeged állított, s nagy figyelmet keltett *Holló* Barnabás, a kassai székesegyházba szánt lovas szobor mitájával. Kassa azonban az ellenség kezébe esett, s az ellenség a Dolhán, Zomborban (*Jankovich* Gyula) és Marosvásárhelyen fölállított szobrokat már patinájuk megnyerése előtt lerombolta.

A nemzet még legnagyobb politikai meghasonlásának idejében is osztatlan lelkesedéssel fogadta *I. Ferenc József* királynak 1904. április 20-án tett azt a kijelentését, hogy II. Rákóczi Ferenc hamvait hazahozatja, mert – úgymond – „hála legyen érte az isteni Gondviselésnek, azok az ellentétek és félreértések, amelyek súlyosan nehezdedtek elődeinkre hosszú századokon át, ma egy végképp letűnt korszak történelmi emlékei... Keserőség nélkül gondolhatunk tehát vissza mindnyájan a mögöttünk álló borús korszakra, s király és nemzet egyesült kegyelele keresheti föl mindazok emlékezetét, akiknek vezető szerep jutott a letűnt küzdelmekben.” A király valóban szentesítette az 1906. évi XX. törvénycikkelyt, amely

eltörölte az 1715. évi XLIX. törvénycikkelyből mindazt, mi Rákóczi és a bujdosók emlékét meggyalázta, mire a nemzet 1906. október 29-én hallatlan fénnel és kimondhatatlan kegyelettel hozatta haza a szent hamvakat, s harmadszor immár hazai földbe temette el: a fejedelmet édes anyjával, fiával Józseffel, Bercsényivel, Bercsényinével, Sibrikkel a kassai székesegyházba, Thököly Imrét a készmárki ágostai templomba. Ezeket a városokat tizenkét esztendő múlva az ellenség földjéhez csatolták, de „kik szabadon éltek, haltak, szolgaföldben nem nyughatnak”; azért

„Majd ha eljön győzedelmünk napja,
A szabadság dicső ünnepe,
Így kiált fel millióknak ajka:
Aki kezdte, az végezte be!”